

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Ενιαίο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ

Κατεύθυνση: Εκκλησιαστικό Δίκαιο

Ακαδημαϊκό έτος 2017-2018

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Της Σταυριδάκη Ραφαέλλας-Νικολέττας

Α.Μ.:7340011817006

Θέμα: ‘Η ΝΟΜΙΚΗ ΘΕΣΗ ΤΟΥ ΜΟΥΦΤΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΕΝΝΟΜΗ ΤΑΞΗ’

Επιβλέπων καθηγητής:

Επ.Καθηγητής Γ. Ανδρουτσόπουλος

ΡΑΦΑΕΛΛΑ ΣΤΑΥΡΙΔΑΚΗ

ΑΘΗΝΑ, 2018

Περιεχόμενα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	3
1. ΤΟ ΝΟΜΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΜΟΥΦΤΗΛΩΝ	5
1.1. Πηγές Δικαίου.....	5
1.2. Η ιστορική εξέλιξη των σχετικών ρυθμίσεων.....	11
2. ΟΙ ΑΡΜΟΔΙΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΜΟΥΦΤΗ.....	19
2.1. Θρησκευτικές και μη δικαιοδοτικές αρμοδιότητες.....	19
2.2. Δικαιοδοτικές αρμοδιότητες.....	23
3. ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΑ.....	29
3.1. Οι αποφάσεις AGGA και SERIF	29
3.1.1. Υπόθεση Σερίφ κατά της Ελλάδος, Απόφαση ΕΛΛΑ, 14.12.1999	29
3.1.2. Υπόθεση Αγκά κατά της Ελλάδος, Αποφάσεις ΕΛΛΑ : 1.) 17.10.2002 2.)13.7.2006, 3.)13.7.2006	31
3.2. Ισχυρισμοί των μερών ενώπιον του ΕΛΛΑ.....	33
3.3. Οι Αποφάσεις ΕΛΛΑ 14.12.1999 (Σερίφ κατά της Ελλάδας), 17.10.2002 και 13.7.2006 (Αγκά κατά της Ελλάδας).....	37
3.4. Ο αντίκτυπος των αποφάσεων στην ελληνική έννομη τάξη	45
3.5. Υπόθεση Χασάν και Τσαούς κατά Βουλγαρίας	50
3.6. Η απόφαση Molla Sali κατά της Ελλάδος, 19.12.2018	53
4. ΤΑ ΝΟΜΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΕΚ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΟΔΟΤΙΚΩΝ ΑΡΜΟΔΙΟΤΗΤΩΝ ΤΟΥ ΜΟΥΦΤΗ	55
4.1. Σύγκρουση του Ιερού Νόμου με ανώτερους ιεραρχικά κανόνες δικαίου	55
4.2. Η εκτελεστότητα της μουφτειακής απόφασης.....	57
4.3. Προσβολή και δικαστικός έλεγχος της μουφτειακής απόφασης.....	61
4.4. Οι νέες ρυθμίσεις του Ν 4511/2018 και η συμβατότητά τους προς το Σύνταγμα και την ΕΣΔΑ.....	63
ΤΕΛΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ.....	65
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	67

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα διπλωματική εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο του προγράμματος μεταπτυχιακών σπουδών της Νομικής Σχολής Αθηνών με κατεύθυνση το Εκκλησιαστικό Δίκαιο. Θέμα της εργασίας αποτελεί η νομική θέση του Μουφτή στην ελληνική έννομη τάξη. Ο Μουφτής είναι ο θρησκευτικός λειτουργός της μουσουλμανικής κοινότητας και η θέση του έχει ορισμένες ιδιαιτερότητες, όχι μόνο στο πλαίσιο της ίδιας της θρησκευτικής κοινότητας, αλλά και στο πλαίσιο του κρατικού μηχανισμού. Είναι άξιο αναφοράς ότι στην Ελλάδα οι εν λόγω θρησκευτικοί λειτουργοί έχουν τη θέση δημοσίου υπαλλήλου, διευθυντικής μάλιστα θέσης.

Η παρούσα εργασία διαρθρώνεται σε τέσσερα κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο φέρει τον τίτλο «Το νομικό καθεστώς των Ελλήνων Μουφτήδων» και αποτελεί μια εισαγωγή στο κεντρικό θέμα της μελέτης, με παράθεση των δικαικών πηγών και της ιστορικής εξέλιξης των σχετικών ρυθμίσεων. Το δεύτερο κεφάλαιο φέρει τον τίτλο «Οι αρμοδιότητες του Μουφτή», και περιέχει της θρησκευτικές μη δικαιοδοτικές και τις αμιγώς δικαιοδοτικές αρμοδιότητές του. Το τρίτο κεφάλαιο έχει ως τίτλο «Νομολογία του ΕΔΔΑ» και κεντρικός άξονας αυτού αποτελεί η εξέταση ορισμένων αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου ιδιαίτερα αυξημένης σημασίας και βαρύτητας. Πραγματοποιείται μια νομολογιακή και νομοθετική προσέγγιση του θεσμού του Μουφτή με παράθεση των σημαντικότερων σημείων που στοιχειοθετούν την παρουσία του στις μουσουλμανικές κοινότητες. Αναμφίβολα, το επίκεντρο του αντικειμένου μελέτης συνιστά η ελληνική πραγματικότητα, εντούτοις, παρατίθεται και μια απόφαση του ΕΔΔΑ που δεν σχετίζεται με το ελληνικό κράτος ως προς τα πραγματικά της περιστατικά, έχει όμως συνάφεια ως προς τις γενικές αρχές που εισάγονται. Το τελευταίο κεφάλαιο έχει ως τίτλο «Τα νομικά προβλήματα εκ των δικαιοδοτικών αρμοδιοτήτων του Μουφτή» και επιχειρείται η ανάλυση του εσωτερικού δικαικού συστήματος των μουσουλμανικών κοινοτήτων και τη συσχέτιση του με το κρατικό. Τέλος, παρατίθενται τα συμπεράσματα της εργασίας και η βιβλιογραφία που χρησιμοποιήθηκε.

Η έρευνα που έγινε για τη συγγραφή της παρούσας ήταν βιβλιογραφική, νομοθετική και νομολογική, ενώ έγινε μια προσπάθεια κριτικής προσέγγισης των ζητημάτων που πραγματεύεται. Θα ήθελα σε αυτό το σημείο να ευχαριστήσω όλους

του καθηγητές μου στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα που παρακολούθησα και ιδιαίτερα τον επιβλέποντά μου κ. Γεώργιο Ανδρουτσόπουλο, Επίκουρο Καθηγητή Εκκλησιαστικού Δικαίου ΕΚΠΑ. Ευχαριστώ επίσης την οικογένειά μου για τη στήριξή της και τους συμφοιτητές μου για το ευχάριστο αυτό ταξίδι στο οποίο συμπορευτήκαμε.

1. ΤΟ ΝΟΜΙΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΜΟΥΦΤΗΔΩΝ

1.1. Πηγές Δικαίου

Η ρύθμιση των οικογενειακών και προσωπικών σχέσεων -συγκεκριμένα δε του γάμου και δη της τέλεσης, επικύρωσης και διάλυσης αυτού, σύμφωνα με τα οριζόμενα στο μουσουλμανικό δίκαιο- των Ελλήνων μουσουλμάνων, κατοίκων της ελληνικής επικράτειας έχει κατοχυρωθεί και ρυθμίζεται στην ελληνική έννομη τάξη δυνάμει μιας σειράς διεθνών συνθηκών. Οι ως άνω διεθνείς συνθήκες εξειδικεύονται, περαιτέρω, δυνάμει των όσων προβλέπονται από σχετικούς νόμους -εκτελεστικούς των συνθηκών. Παράλληλα, κομβικής σημασίας ρόλο διαδραματίζουν οι εκάστοτε ιστορικές και διεθνείς εξελίξεις και συνθήκες, ιδίως ένεκα της σταδιακής ενσωμάτωσης στην Ελλάδα των εδαφικών περιοχών από την Οθωμανική αυτοκρατορία, στις οποίες διέμενε διόλου ευκαταφρόνητος αριθμός μουσουλμάνων.

Δεδομένων των ανωτέρω, σύμφωνα με τα όσα υποστηρίζονται σχετικώς στη θεωρία¹, η Ελλάδα και η ελληνική πολιτεία, προκειμένου να διασφαλίσει την ύπαρξη ενός καθεστώτος ισονομίας και ισοπολιτείας για τους μουσουλμάνους πολίτες της χώρας – ευελπιστώντας, περαιτέρω, να τύχουν ίδιας μεταχείρισης και οι Έλληνες που παρέμεναν, ακόμη, σε εδάφη υπό οθωμανική κυριαρχία- έσπευσε να τους οργανώσει σε όλη την επικράτειά του γύρω από το πρόσωπο του τοπικού Μουφτή. Σύμφωνα με τα όσα προέβλεπαν οι δομές της τότε οθωμανικής αυτοκρατορίας -απότοκος των οποίων αποτέλεσε, μεταξύ άλλων, ο εξεταζόμενος στην παρούσα θεσμός- ο Μουφτής είχε τόσο θρησκευτικά καθήκοντα, ως αυθεντικός ερμηνευτής του ιερού ισλαμικού νόμου, εκδίδοντας προς τούτο φετβάδες, όσο, εξίσου, και διοικητικές και δικαιοδοτικές αρμοδιότητες, λειτουργώντας ως ιεροδίκης σε θέματα προσωπικού, οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου επί των μουσουλμάνων που υπάγονταν στην εποπτεία και πνευματική του καθοδήγηση².

Δυνάμει της από 20.6.1881 «Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης» μεταξύ της Ελλάδας και της Τουρκίας, η οποία κυρώθηκε με το ν. ΠΛΖ/1882, Φ.14/13.3.1882,

¹ Χάρτζη, Γ.Ν., σε Σχόλιο στη Γνωμοδότηση ΝΣΚ υπ' αριθμ. 347/2003, Τμ. Γ' (Εισηγητής Ν.Μαυρίκας), Νομοκανονικά 2/2205, σελ. 156-158.

² Κτιστάκης, Γ., «Ιερός νόμος του Ισλάμ και μουσουλμάνοι έλληνες πολίτες», σε Κοινωνία και Δίκαιο στον 21^ο αιώνα- 12, Αθήνα- Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα 2006, σελ. 27-33.

προσδιορίστηκαν τα ελληνοτουρκικά σύνορα, καθώς το νεοσύστατο ελληνικό κράτος είχε επεκταθεί με την προσάρτηση της Θεσσαλίας και της Άρτας³. Μεταξύ άλλων ζητημάτων που ρυθμίζονταν περιέλαβε διατάξεις για την προστασία «των κατοίκων των παραχωρούμενων τη Ελλάδι χωρών». Συγκεκριμένα, σύμφωνα με το άρθρο 8 της Συνθήκης, στους «Οθωμανούς» που κατοικούν σε μέρη που έχουν παραχωρηθεί στην Ελλάδα, «εξασφαλίζεται» η ελευθερία του θρησκευάτος και εκδήλωσης της λατρείας τους, καθώς και ότι «δεν προσβάλλεται κατ' ουδέν» η αυτονομία και ο ιεραρχικός οργανισμός των υπαρχουσών ή σχηματισθησομένων μουσουλμανικών κοινοτήτων, ούτε η διοίκηση της περιουσίας και των ακινήτων κτημάτων τους. Επίσης, στο αυτό άρθρο προβλέπεται ότι «[ο]υδέν κώλυμα δύναται να παρεμβληθή εις τας θρησκευτικὰς σχέσεις των κοινοτήτων τούτων προς τους πνευματικούς αυτών αρχηγούς. Τα εγχώρια θρησκευτικά δικαστήρια θα εξασκώσι και εν τω μέλλοντι την δικαιοδοσίαν αυτών επί υποθέσεων καθαρῶς θρησκευτικῶν».

Προς υλοποίηση και εκτέλεση της Σύμβασης της Κωνσταντινουπόλεως ψηφίστηκε ο νόμος ΑΛΗ'/1882 με τίτλο "Περί πνευματικῶν αρχηγῶν των Μωαμεθανικῶν κοινοτήτων" (φ. 59/1.7.1882), με τον οποίο θεσπίστηκαν οι πρώτες ρυθμίσεις για το Μουφτή. Αξίζει δε να σημειωθεί ότι στις διατάξεις αυτές ο Μουφτής χαρακτηρίζεται ως "πνευματικός αρχηγός των μουσουλμανικῶν κοινοτήτων"⁴. Περαιτέρω, ορίζεται ρητά ότι οι Μουφτήδες είναι δημόσιοι λειτουργοί, οι οποίοι δίνουν ενώπιον του οικείου Νομάρχου τον όρκο του δημοσίου υπαλλήλου⁵, ενώ διορίζονται και παύονται δια βουλευτικού διατάγματος⁶. Ακόμη, αξίζει να αναφερθεί ότι με τον ίδιο νόμο, και συγκεκριμένα στο άρθρο 4 καθορίστηκαν σε γενικές γραμμές οι αρμοδιότητες των Μουφτήδων, ενώ προβλέφθηκε η έκδοση βουλευτικού διατάγματος αναφορικά με τη λεπτομερέστερη περιγραφή και τον αναλυτικότερο καθορισμό των καθηκόντων των Μουφτήδων και τον τρόπο της άσκησης αυτών, ενώ στο άρθρο 5 προβλέφθηκε η ρύθμιση της συμμετοχής «των Μωαμεθανικῶν κοινοτήτων προς τον διορισμόν αυτών». Επισημαίνεται ότι το πρώτο, αυτό κανονιστικό πλαίσιο αφορούσε

³ Άρθρα 1 και 2 της Σύμβασης.

⁴ Κτιστάκης, Γ., ο.π., σελ. 89-106, 110-116.

⁵ Σύμφωνα, δε, με το άρθρο 2 του ν. ΑΛΗ'/1882, «εν περιπτώσει απολύσεως ή θανάτου τινός των Μουφτήδων, η της περιφέρειας αυτού Μωαμεθανική κοινότητα καλείται υπό του οικείου Νομάρχου προς υπόδειξιν του διαδόχου αυτού».

⁶ Συγκεκριμένα αναφέρεται «τη προτάσει των Υπουργῶν επί των Εκκλησιαστικῶν και της Δημοσίας εκπαιδεύσεως, και επί της Δικαιοσύνης»

τους Μουφτήδες Λάρισας, Φαρσάλων, Τρικάλων και Βόλου, ως δηλαδή ορίζεται και στα άρθρα 1 και 6, ήτοι εντός των ορίων της τότε ελληνικής επικράτειας.

Εν συνεχεία και δη μετά το τέλος του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου και τη συνομολόγηση των Συνθηκών του Λονδίνου (17/30 Μαΐου 1913) και του Βουκουρεστίου (28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1913)⁷, στο ελληνικό κράτος περιέρχονται οι «Νέες Χώρες»⁸, στις οποίες ο πληθυσμός των μουσουλμάνων κατοίκων ξεπερνούν, τον καιρό εκείνο, τις 550.000. Σε εκτέλεση των όσων συμφωνήθηκαν με τις ως άνω αναφερόμενες Συνθήκες του Λονδίνου και του Βουκουρεστίου υπεγράφη «η μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας Σύμβασις περί Ειρήνης της 1/14 Νοεμβρίου 1913» γνωστή ως Συνθήκη Ειρήνης των Αθηνών, η οποία κυρώθηκε με το Ν.ΔΣΙ΄, 4213/4.11.1913, Φ 229 Α΄. Το άρθρο 11 της Συνθήκης Ειρήνης των Αθηνών περιέχει διατάξεις αναφορικά με την ίση μεταχείριση γενικότερα του συνόλου των πληθυσμών μειονοτήτων που περιήλθαν υπό την κυριαρχία της ελληνικής διοίκησης μετά το πέρας των βαλκανικών πολέμων, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται ως επί το πλείστον μουσουλμάνοι. Δέον να σημειωθεί ότι εξαιρείται η προστασία της ζωής, της περιουσίας, της τιμής, της θρησκείας και των εθίμων όλων των κατοίκων «των εκχωρούμενων τη Ελλάδι χωρών, οίτινες ήθελον μείνει υπό την Ελληνικήν διοίκησιν», τα δικαιώματα των οποίων «έσονται επακριβώς σεβαστά»⁹. Στο ίδιο άρθρο, και ιδίως για τους μουσουλμάνους κατοίκους, προς αντιστοιχία προς τις διατάξεις της Σύμβασης της Κωνσταντινούπολης προβλέπεται η εξασφάλιση της ελευθερίας και η έκφραση της λατρείας της θρησκείας τους, ενώ ρητά απαγορεύει τη διακύβευση της αυτονομίας και της ιεραρχική οργάνωσης των μουσουλμανικών κοινοτήτων, υφιστάμενων ή τυχόν σχηματισθησομένων, καθώς και η διοίκηση της κινητής και ακίνητης περιουσίας που ανήκει στις κοινότητες αυτές, τις οποίες αναγνωρίζει ως νομικά πρόσωπα. Επιπλέον, ορίζεται ότι «...ουδέν κώλυμα δύναται να παρεμβληθή εις τας των ιδιωτών και Μουσουλμανικών Κοινοτήτων σχέσεις προς τους πνευματικούς αυτών αρχηγούς...». Ομοίως με τις διατάξεις της Συνθήκης της Κωνσταντινούπολης, η Συνθήκη Ειρήνης προβλέπει ότι οι πνευματικοί αρχηγοί των μουσουλμανικών κοινοτήτων είναι οι

⁷ Με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου καθορίστηκαν τα σύνορα της Βουλγαρίας με την Ελλάδα (άρθρ. 5), τη Σερβία (άρθρ. 3) και τη Ρουμανία (άρθρ. 2).

⁸ Πρόκειται για συγκεκριμένες περιοχές και δη τη (Νότια) Ήπειρο, τα Ιωάννινα, τη Μακεδονία (Θεσσαλονίκη), τη Χαλκιδική, το λιμάνι της Καβάλας με ολόκληρη σχεδόν την ενδοχώρα, την Κρήτη, τη Λέσβος, τη Χίο και τη Λήμνο.

⁹ Επισημαίνεται, ακόμη, ότι προβλέπεται ότι οι κάτοικοι αυτοί θα απολαμβάνουν “τελείως” όλα τα αστικά και πολιτικά δικαιώματα τα οποία έχουν και οι εκ καταγωγής Έλληνες πολίτες.

Μουφτήδες, οι οποίοι είναι δημόσιοι λειτουργοί «*οι οποίοι κέκτηνται τα αυτά δικαιώματα και τις υποχρεώσεις όπως οι λοιποί Έλληνες δημόσιοι λειτουργοί*» με αρμοδιότητες αφενός επί των αμιγώς θρησκευτικών υποθέσεων αφετέρου δε διοικητικές, οι οποίες συνίσταντο στην εποπτεία επί της διοικήσεως των βακουφικών κτημάτων. Περαιτέρω στις αρμοδιότητες των Μουφτήδων συγκαταλέγονται οι δικαιοδοτικές, και, συγκεκριμένα, η άσκηση δικαιοδοσίας, από εκείνους «*...επί γάμων, διαζυγίων, διατροφών (νεφακά), επιτροπειών, κηδεμονιών, χειραφεσίας ανηλίκων, ισλαμικών διαθηκών και διαδοχής εις θέσιν Μουτεβελλή (τεβλιέτ)*». Σημειώνεται δε ότι στο ίδιο άρθρο αναφορικά με την εκτελεστικότητα ορίζεται ότι οι αποφάσεις που εκδίδονται από τους Μουφτήδες εκτελούνται από τις αρμόδιες ελληνικές αρχές. Τέλος, το άρθρο 11 της Συνθήκης των Αθηνών ορίζει ότι «*Οι Μουφτήδες, έκαστος εν τη περιφέρειά αυτού, θέλουσιν εκλέγεσθαι υπό εκλογέων Μουσουλμάνων*», ενώ «*οι Μουφτήδες δεν δύνανται να παυθώσιν ειμή συμφώνως προς τας διατάξεις του 88ου άρθρου του Συντάγματος του Ελληνικού Βασιλείου*»¹⁰.

Προς εφαρμογή και εκτέλεση των όσων προβλέφθηκαν με το αρ. 11 της Συνθήκης των Αθηνών εκδόθηκε ο Ν. 2345/1920 «*Περί προσωρινού Αρχιμουφτή και Μουφτήδων των εν τω κράτει Μουσουλμάνων και περί διαχειρίσεως των περιουσιών των Μουσουλμανικών κοινοτήτων*» (ΦΕΚ 148 Α' /3.7.1920)¹¹. Με την έναρξη ισχύος του προαναφερθέντος νόμου, και δυνάμει του άρθρου 15 τούτου καταργήθηκαν οι διατάξεις του νόμου ΑΛΗ' /1882. Σύμφωνα με όσα προβλέφθηκαν με τις διατάξεις του άρθρου 10 του νόμου 2345/1920, οι Μουφτήδες, πέραν των θρησκευτικού χαρακτήρα καθηκόντων τους, απέκτησαν αρμοδιότητα εκδίκασης οικογενειακών και κληρονομικών διαφορών μεταξύ των Μουσουλμάνων πολιτών, υπό τη ρητή προϋπόθεση και στις περιπτώσεις εκείνες που οι διαφορές αυτές διέπονται από το Ισλαμικό δίκαιο. Σύμφωνα δε με το άρθρο 6, το οποίο ενδεχομένως αποτελεί την πλέον σημαντική πρόβλεψη του ν.2345/1920, ρυθμίζεται η εκλογή και ο περαιτέρω διορισμός με βουλευτικό διάταγμα των Μουφτήδων. Δέον να επισημανθεί ότι ορίζεται ρητά, μεταξύ άλλων, ότι οι Μουφτήδες εκλέγονται απευθείας από τους Μουσουλμάνους που έχουν δικαίωμα ψήφου στις εθνικές εκλογές και είναι κάτοικοι των Νομών στους

¹⁰ Πρόκειται για το άρθρ. 88 του Σ 1911 που ορίζει τον τρόπο παύσης των δικαστικών λειτουργιών και δικαστικών υπαλλήλων

¹¹ Ο νόμος αυτός προβλέπει "ως ανωτάτη εν τω Κράτει θρησκευτική αρχή των μουσουλμάνων" τον Αρχιμουφτή, ο οποίος εποπτεύει "τους εν τω κράτει Μουφτήδες εις την ενάσκησιν των καθηκόντων των" (άρθρ. 1 και 2). Στο άρθρο 3 του ίδιου νόμου ρυθμίζονται τα σχετικά με την εκλογή και το διορισμό του Αρχιμουφτή. Ο θεσμός, όμως, του Αρχιμουφτή έμεινε κενό γράμμα και ουδέποτε ενεργοποιήθηκε.

οποίους υπηρετούν οι Μουφτήδες¹². Η διοργάνωση της εκλογικής διαδικασίας αποτελεί ευθύνη του Κράτους, ενώ δικαίωμα προς θέση υποψηφιότητας αποκτούν τα πρόσωπα που συγκέντρωναν τα προσόντα και πληρούσαν τις προϋποθέσεις της παραγράφου 2 άρθρου 6. Η παράγραφος 8 του ίδιου άρθρου προέβλεπε και την δημοσίευση βασιλικού διατάγματος δυνάμει του οποίου θα διευθετούνταν οι λεπτομέρειες της εκλογής των Μουφτήδων, το οποίο, όμως ουδέποτε εκδόθηκε. Σύμφωνα με τις λοιπές προβλέψεις του ν.2345/1920, οι Μουφτήδες (και ο Αρχιμουφτής που εποπτεύει αυτούς) θεωρούνται «δημόσιαι αρχαί» (αρ.11), ενώ «ο διορισθείς Μουφτής προ της αναλήψεως των καθηκόντων του δίδει τον όρκο του δημοσίου υπαλλήλου ενώπιον του αρμοδίου Νομάρχου" (αρ. 6 παρ.7) Τέλος, σύμφωνα με το άρθρο 8 (παρ.1) του νόμου «Οι Μουφτήδες διακρίνονται εις τρεις τάξεις, αναλόγως της σπουδαιότητος εκάστης θέσεως», ενώ η παρ. 2 του εν λόγω άρθρου προβλέπει ότι «Ο αριθμός, η τάξις και η περιφέρεια των εν τω Κράτει Μουφτειών καθορίζεται διά Β. διατάγματος».

Μετά το πέρας του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, την 10η Αυγούστου του έτους 1920, υπεγράφησαν δύο Συνθήκες μεταξύ της Ελλάδας και των βασικών Συμμαχικών Δυνάμεων, ήτοι της Βρετανικής Αυτοκρατορίας, της Γαλλίας, της Ιταλίας και της Ιαπωνίας¹³. Με την πρώτη εξ αυτών, την Συνθήκη της Θράκης και συγκεκριμένα το άρθρο 1 τούτης, οι Συμμαχικές Δυνάμεις μεταβίβασαν στην Ελλάδα όλα τα δικαιώματα και τους τίτλους που είχαν αποκτήσει επί των εδαφών της Θράκης δυνάμει της Συνθήκης της Ειρήνης που είχαν υπογράψει με τη Βουλγαρία στο Νεϊγύ-συρ-Σεν στις 27 Νοεμβρίου 1919¹⁴. Αντικείμενο της δεύτερης Συνθήκη της 10^{ης} 8.1920, της Συνθήκης των Σεβρών, η οποία κυρώθηκε μετά τη λήξη του ελληνοτουρκικού πολέμου μαζί με τη Συνθήκη της Λωζάννης τον Αύγουστο του 1923, αποτέλεσε η προστασία των μειονοτήτων στην Ελλάδα. Συγκεκριμένα, με τη Συνθήκη των Σεβρών, τέθηκε το γενικό νομικό πλαίσιο προστασίας των μειονοτήτων υπό την αιγίδα του ευρύτερου καθεστώτος που προσδιορίστηκε από τις διεθνείς εξελίξεις που έλαβαν χώρα μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο υπό την εγγύηση της Κοινωνίας των Εθνών. Ειδικότερα, σύμφωνα με την προβλεπόμενη διάταξη στο άρθρο 14 της παραγράφου 1 της Συνθήκης

¹² «...δικαίωμα εκλογής έχουσι πάντες οι μουσουλμάνοι οι εγγεγραμμένοι εν τοις εκλογικοίς καταλόγοις των βουλευτικών εκλογών της περιφέρειάς δι' ην διεξάγεται εκλογή μουφτή...».

¹³ «Προέχουσαι Σύμμαχοι και Συνισπισμένοι Δυνάμεις».

¹⁴ Η οριστική, όμως, παραχώρηση της Δυτικής Θράκης στην Ελλάδα θα γίνει το 1923 με τον τερματισμό της εμπόλεμης κατάστασης.

ορίζεται ότι *«Η Ελλάδα συμφωνεί να λάβει όλα τα αναγκαία μέτρα αναφορικά με τους Μουσουλμάνους ώστε να δοθεί η δυνατότητα ρύθμισης ζητημάτων οικογενειακού νόμου και προσωπικής κατάστασης σύμφωνα με τις Μουσουλμανικές συνήθειες»*.

Την 30η Ιανουαρίου του έτους 1923 υπεγράφη μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας η «Σύμβαση ανταλλαγής ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών». Δυνάμει της συμφωνίας και σύμφωνα με τα προβλεπόμενα στο άρθρο 1 αυτής, διενεργήθηκε από την 1^η Μαΐου 1923 η υποχρεωτική ανταλλαγή των Τούρκων πολιτών του ελληνικού ορθοδόξου θρησκευματος, εγκατεστημένων επί τουρκικών εδαφών, καθώς και των Ελλήνων πολιτών του μουσουλμανικού θρησκευματος, εγκατεστημένων επί των ελληνικών εδαφών. Στην ανταλλαγή αυτή δεν συγκαταλέχθηκαν οι Έλληνες κάτοικοι της Κωνσταντινουπόλεως και οι μουσουλμάνοι κάτοικοι της Δυτικής Θράκης¹⁵.

Τον Ιούλιο του ίδιου έτους, την 24.7.1923 υπεγράφη στη Λωζάννη η «Συνθήκη Ειρήνης της Λωζάννης» μεταξύ της Μεγάλης Βρετανίας, της Γαλλίας, της Ιταλίας, της Ιαπωνίας, της Ελλάδας, της Ρουμανίας και του Βασιλείου των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων αφενός, και της Τουρκίας αφετέρου. Η Συνθήκη αυτή περιέχει αφενός άρθρα με τα οποία προβλέπεται η ρύθμιση των ζητημάτων σχετικά με τους εδαφικούς όρους της συμφωνίας, την οποία αποδέχτηκαν τα ως άνω μέρη, αφετέρου ρυθμίζονται ζητήματα που άπτονται της προστασίας των μειονοτικών πληθυσμών. Ειδικότερα, η Τουρκία ως ορίστηκε στις διατάξεις των άρθρων 38 έως 44 της Συνθήκης ανέλαβε μια σειρά από δεσμεύσεις για την πλήρη και την απόλυτη προστασία της ζωής και της ελευθερίας αυτών των κατοίκων της, αδιακρίτως γεννήσεως, εθνικότητας, γλώσσας, φυλής, ή θρησκείας. Δέον να επισημανθεί ότι δεσμεύσεις αυτές αποτελούν, σύμφωνα με το άρθρο 44 της Συνθήκης, υποχρεώσεις «διεθνούς συμφέροντος» για την Τουρκία, που τίθενται υπό την εγγύηση της Κοινωνίας των Εθνών, και τις οποίες η Τουρκία δε δύναται να τις τροποποιήσει *«...άνευ της συγκαταθέσεως της πλειοψηφίας του συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών.....»*.

Ιδιαίτερης σημασίας διάταξη εκ των προβλεπόμενων στα ως άνω άρθρα της Συνθήκης αποτελεί εκείνη που ορίζεται με το άρθρο 42 αυτής, σύμφωνα με την οποία τίθεται η υποχρέωση για την τουρκική κυβέρνηση *«.....να λάβη απέναντι των μη μουσουλμανικών μειονοτήτων, όσον αφορά την οικογενειακήν ή προσωπικήν αυτών κατάστασιν, πάντα τα κατάλληλα μέτρα όπως τα ζητήματα ταύτα κανονίζονται*

¹⁵ Καθώς και οι μουσουλμάνοι αλβανικής καταγωγής στις περιοχές της Ηπείρου και της Μακεδονίας.

συμφώνως προς τα έθιμα των μειονοτήτων τούτων...».¹⁶ Περαιτέρω, σύμφωνα με το άρθρο 45 της Συνθήκης ορίζεται ότι «*Τα αναγνωρισθέντα διά των διατάξεων του παρόντος τμήματος δικαιώματα εις τας εν Τουρκία μη μουσουλμανικής μειονότητας, αναγνωρίζονται επίσης υπό της Ελλάδος εις τας εν τω εδάφει αυτής ευρισκομένας μουσουλμανικής μειονότητας*». Την ίδια ημέρα, ήτοι την 24^η Ιουλίου του 1923, η Ελλάδα προέβη στην υπογραφή Πρωτοκόλλου με τις κυριότερες Συμμαχικές Δυνάμεις θέτοντας σε ισχύ τις δύο συνθήκες που είχαν συναφθεί στις Σέβρες στις 10 Αυγούστου 1920. Η, δε, Ελληνική Βουλή κύρωσε τις τρεις ανωτέρω συνθήκες με νομοθετικά διατάγματα τον Αύγουστο και Σεπτέμβριο του 1923¹⁷.

1.2. Η ιστορική εξέλιξη των σχετικών ρυθμίσεων

Σε συνέχεια των όσων προέκυψαν από τις διεθνείς συνθήκες, ως αναλυτικά ανωτέρω περιγράφονται, επισημαίνεται, καταρχάς, ότι το γεγονός της προσάρτησης της Δυτικής Θράκης στο ελληνικό κράτος, καθώς και της ανταλλαγής των πληθυσμών ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία με κριτήριο το θρήσκευμα, με την Συνθήκη Ειρήνης της Λωζάννης, ανέτρεψαν τα πραγματικά δεδομένα αναφορικά με την παρουσία της μουσουλμανική μειονότητας στην Ελλάδα. Τούτο δε, συνέβη διότι ο αριθμός των μουσουλμάνων συρρικνώθηκε σε σημαντικό βαθμό σε όλη την ελληνική επικράτεια, καθώς σχεδόν εξέλιπαν, με εξαίρεση από τη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης, η οποία ρητώς εξαιρέθηκε της ανταλλαγής. Ως αποτέλεσμα τούτου οι Μουφτείες περιορίστηκαν σημαντικά σε αριθμό¹⁸. Δεδομένων τούτων δέον να σημειωθεί ότι ενώ κατά το έτος 1928 λειτουργούσαν Μουφτείες στην Ήπειρο, τη Θεσσαλονίκη και τη Θράκη¹⁹, μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο λειτουργούν στον ελληνικό χώρο μόνο τρεις αναγνωρισμένες Μουφτείες ευρισκόμενες στο εδαφικό

¹⁶ Περαιτέρω το ίδιο άρθρο προβλέπει ότι «... Η τουρκική Κυβέρνησις υποχρεούται να παρέχη πάσαν προστασίαν εις τας εκκλησίας, συναγωγάς, νεκροταφεία, και λοιπά θρησκευτικά καθιδρύματα των ειρημένων μειονοτήτων. Εις τα ευαγή καθιδρύματα ως και τα θρησκευτικά και φιλανθρωπικά καταστήματα των αυτών μειονοτήτων, των ήδη ευρισκομένων εν Τουρκία, θα παρέχεται πάσα ευκολία και άδεια, η δε τουρκική Κυβέρνησις, προκειμένου περί ιδρύσεως νέων θρησκευτικών και φιλανθρωπικών καθιδρυμάτων, ουδεμίαν θέλει αρνηθή εκ των αναγκαίων ευκολιών, αίτινες έχουσιν εξασφαλισθή εις τα λοιπά ιδιωτικά καθιδρύματα ομοίας φύσεως».

¹⁷ Συγκεκριμένα οι Συνθήκες των Σεβρών και της Λωζάννης κυρώθηκαν με νομοθετικά διατάγματα της 23^{ης} και 25^{ης} 8.1923 αντίστοιχα [ΦΕΚ 238 Α'/25.8.1923], Η, δε, Συνθήκη των Σεβρών κυρώθηκε ακολούθως και αυτοτελώς, μαζί με τη Συνθήκη της Θράκης με το ν.δ/γμα της 29^{ης}.9. 1923 [ΦΕΚ 311 Α'/30.10.1923] ενώ η Συνθήκη της Θράκης κυρώθηκε με ν.δ/γμα της 29^{ης} .9.1923 [ΦΕΚ 330 Α'/15.11.1923].

¹⁸ Χάρντζη, Ν.Γ. , ο.π., σελ. 157-158

¹⁹ Επί τη βάσει των προβλεπομένων στα Προεδρικά Διατάγματα 2/17.1.1928 (ΦΕΚ Α 5) και της 19^{ης}.3.1928 (ΦΕΚ Α 50), Που εκδόθηκαν κατ' εξουσιοδότηση του αρ. 8 του ν.2345/1920

πλαίσιο της μουσουλμανικής μειονότητας στη Δυτική Θράκη²⁰, ήτοι του νομού Ροδόπης, της Ξάνθης και του Διδυμοτείχου σύμφωνα προς τα προβλεπόμενα στο βασιλικό διάταγμα της 9.12.1952/9.1.1953²¹. Ως δεύτερο σημείο, δέον να επισημανθεί ότι το ισχύον καθεστώς -ως προς τα ζητήματα που άπτονται της προστασίας της θρησκευτικής ελευθερίας των μουσουλμάνων πολιτών στην Ελλάδα- διέπεται αποκλειστικά και μόνο από τα προβλεπόμενα στις ως άνω αναφερόμενες διατάξεις των Συνθηκών των Σεβρών και της Λωζάννης (εφεξής και για τις ανάγκες της παρούσας, χάριν συντομίας αποκαλούμενες, οι «Συνθήκες του 1923»). Χρειάζεται να επισημανθεί ότι η λεκτική διατύπωση των σχετικών προβλέψεων στο άρθρο 14 παρ.1 της Συνθήκης των Σεβρών καθώς και στα άρθρα 42 και 45 της Συνθήκης της Λωζάννης αντίστοιχα, είναι σχεδόν ταυτόσημη, αποσκοπώντας να εξασφαλιστεί στη μουσουλμανική μειονότητα στην Ελλάδα το ίδιο επίπεδο προστασίας ως προς τα θέματα που ρυθμίζουν τα εν λόγω άρθρα.

Αντίστοιχα, παρόμοιες με τις ως άνω αναφερθείσες διατάξεις, τόσο προς τη διατύπωσή τους όσο και προς το έννομο αποτέλεσμα στο οποίο αποσκοπούν, συνιστούν ορισμένες από τις διατάξεις που προβλέπονται στο άρθρο 11 της Συνθήκης Ειρήνης των Αθηνών, δυνάμει των οποίων απονέμεται δικαιοδοσία στους Μουφτήδες, ήτοι στους πνευματικούς αρχηγούς των μουσουλμάνων, επί θεμάτων προσωπικής και οικογενειακής κατάστασης των μουσουλμάνων πολιτών στην ελληνική επικράτεια. Προκύπτει με σαφήνεια ότι ακόμη και ήδη με την Συνθήκη των Αθηνών του έτους 1913 θεσπιζόταν υποχρέωση της ελληνικής πολιτείας να επιτρέπει τη ρύθμιση των ζητημάτων προσωπικής και οικογενειακής κατάστασης των μουσουλμάνων πολιτών, σύμφωνα προς τα έθιμα της συγκεκριμένης μειονότητας, δηλαδή σύμφωνα προς τα προβλεπόμενα από τον ιερό ισλαμικό νόμο, του οποίου ερμηνευτής και εκφραστής είναι ο πνευματικός αρχηγός της μειονότητας, ήτοι ο Μουφτής.

Εντούτοις, δέον να επισημανθεί ότι υφίσταται μια διαφορά θεμελιώδους σημασίας μεταξύ της Συνθήκης Ειρήνης των Αθηνών και των «Συνθηκών του 1923» και αυτή έγκειται ως προς το ότι οι «Συνθήκες του 1923» εισάγουν μεταγενέστερο

²⁰ Τσιτσελίκης Κ., Η Συνθήκη των Αθηνών (1913) στην προκρούστεια κλίση: Ένα κλασικό ζήτημα διεθνούς δικαίου και η θρησκευτική ελευθερία των μουσουλμάνων στην Ελλάδα, σελ. 102-104

²¹ Ειδικότερα, με το βασιλικό διάταγμα της 9.12/9.1.1953 (Α' 5), το οποίο εκδόθηκε κατ' επίκληση των διατάξεων του άρθρου 203 του ν. 1811/1951 "περί κώδικος καταστάσεως των δημοσίων διοικητικών υπαλλήλων", πραγματοποιήθηκε κατανομή των υφισταμένων θέσεων προσωπικού των Μουφτειών, μεταξύ των οποίων και της Κομοτηνής, όπως αυτές προβλέπονται από το Ν. 2345/1920 και το προεδρικό διάταγμα της 17.1.1928, κατά κατηγορίες και βαθμούς.

γενικό και όχι μεταγενέστερο ειδικό δίκαιο σε σχέση με την Συνθήκη των Αθηνών. Υπό το πρίσμα αυτό, οι «Συνθήκες του 1923» θέτουν, και δη υπό την εγγύηση της Κοινωνίας των Εθνών, το νομικό πλαίσιο προστασίας, στην Ελλάδα, των δικαιωμάτων²² όλων των μειονοτικών πληθυσμών στη χώρα, στη Συνθήκη των Σεβρών και ειδικότερα των μουσουλμάνων, με το άρθρο 14 παρ.1 της Συνθήκης των Σεβρών και τα άρθρα 42 και 45 της Συνθήκης της Λωζάννης. Τούτο δε επιτυγχάνεται με νομοθετικές προβλέψεις και ρυθμίσεις που επιβάλλουν τη διευθέτηση, από την πλευρά της ελληνικής πολιτείας αναφορικά με ζητήματα προσωπικής και οικογενειακής κατάστασης των μουσουλμάνων, σύμφωνα με τα έθιμα της μειονότητάς τους.

Επισημαίνεται ότι τα ως άνω αναφερθέντα άρθρα των «Συνθηκών του 1923» υπερισχύουν του άρθρου 11 της Συνθήκης των Αθηνών, δεδομένου ότι τούτες συνιστούν μεταγενέστερες προβλέψεις του ίδιου ρυθμιζόμενου θέματος και συγκεκριμένα αναφορικά με την προστασία των δικαιωμάτων των μουσουλμανικών μειονοτήτων, ιδίως δε ως προς τη ρύθμιση των θεμάτων προσωπικού και οικογενειακού δικαίου των μελών των μειονοτήτων με βάση τα προβλεπόμενα από τη θρησκεία αυτών. Εντούτοις, στις προβλεπόμενες διατάξεις στις «Συνθήκες του 1923» δεν εμπεριέχεται οιαδήποτε πρόβλεψη αναφορικά με την εξασφάλιση της αυτονομίας και του τρόπου ιεραρχικής οργάνωσης των μουσουλμανικών κοινοτήτων στην Ελλάδα υπό τον πνευματικό αρχηγό τους, σύμφωνα με τα οριζόμενα από τα μουσουλμανικά θρησκευτικά έθιμα. Ως εκ τούτου, από τη σύγκριση των σχετικών διατάξεων των Συνθηκών²³ δεν προκύπτει σε καμία περίπτωση κατάργηση ή τροποποίηση της προγενέστερης Συνθήκης Ειρήνης των Αθηνών από κανόνα δικαίου που περιέχεται στις μεταγενέστερες “Συνθήκες του 1923”²⁴ ως προς τον θεσμό της Μουφτείας και του Μουφτή, ούτε ως προς το θέμα αναφορικά με τον τρόπο ανάδειξης του τελευταίου. Ως εκ τούτου, ακόμη και μετά την έναρξη ισχύος των «Συνθηκών του 1923», το νομικό καθεστώς της Μουφτείας και του Μουφτή στην Ελλάδα, συνεχίζει τυπικά -έστω- να διέπεται από το άρθρο 11 της Συνθήκης Ειρήνης των Αθηνών, καθώς και τον

²² Δικαιωμάτων που αφορούν στην απόλυτη προστασία (ως προς τους κατοίκους στη χώρα, μέλη των εν λόγω μειονοτήτων) της ζωής και της ελευθερίας αυτών, αδιακρίτως καταγωγής, εθνικότητας, γλωσσικού ιδιώματος, φυλής ή θρησκείας, καθώς και του δικαιώματος στην ελεύθερη χρήση και διδασκαλίας της γλώσσας όπως και στη σύσταση θρησκευτικών/κοινωνικών/εκπαιδευτικών ιδρυμάτων

²³ Αρ.11 της Συνθήκης των Αθηνών, αρ. 14 παρ.1 της Συνθήκης των Σεβρών, και, αρ. 42-45 της Συνθήκης της Λωζάννης.

²⁴ Τσιτσελίκης, Κ., Η Συνθήκη των Αθηνών (1913) στην προκρούστεια κλίνη: Ένα κλασικό ζήτημα διεθνούς δικαίου και η θρησκευτική ελευθερία των μουσουλμάνων στην Ελλάδα, σελ. 105-110

εκτελεστικό νόμο αυτής, δηλαδή τον ν.2345/1920, για τον οποίο προκύπτει ότι δεν καταργείται -και μάλιστα για αρκετό χρονικό διάστημα μετά τη θέση σε ισχύ των «Συνθηκών του 1923». Αντιθέτως, ως προς ορισμένες τουλάχιστον διατάξεις του, εξακολουθεί να εφαρμόζεται.

Συγκεκριμένα, διαπιστώνεται ότι το 1928, και υπό καθεστώς ισχύος των «Συνθηκών του 1923», κατ' επίκληση της εξουσιοδοτικής διάταξης της παρ. 2 του αρ. 8 ν.2345/1920²⁵, εκδίδεται το προεδρικό διάταγμα της 2/17.1.1928 «περί ορισμού αριθμού Μουφτειών» (Α' 5)²⁶, σύμφωνα με το οποίο «ορίζεται ο αριθμός των εν τω Κράτει Μουφτειών εις δέκα κατά τας ακόλουθους τάξεις : α' τάξεως Ιωαννίνων και Κομοτηνής ...». Ακόμη, διαπιστώνεται ότι ορισμένα άρθρα του σχετικού νόμου, όπως ενδεικτικά το άρθρο 9 που ρυθμίζει τον μηνιαίο μισθό των μουφτήδων και το άρθρο 10 αναφορικά με τις αρμοδιότητες των μουφτήδων τροποποιούνται ως ορίζεται με τους αναγκαστικούς νόμους 372/1936 και 44/1957 αντίστοιχα. Ειδικά δε το άρθρο 10 διατηρήθηκε σε ισχύ στην ελληνική έννομη τάξη έως το 1920 σύμφωνα με την παρ.1 του αρ. 8 του Εισαγωγικού Νόμου του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας.

Ζήτημα που απασχόλησε τον νομικό κόσμο αποτέλεσε η ισχύς ορισμένων διατάξεων του ν.2345/1920, ως εκτελεστικού νόμου του άρθρου 11 της Συνθήκης των Αθηνών, ακόμη και μετά τη θέση σε ισχύ των «Συνθηκών του 1923». Προς τούτο συνηγορεί μία απόφαση ιδιαίτερης σημασίας, η υπ' αριθμόν 723/1980 του Αρείου Πάγου. Συγκεκριμένα, στη συγκεκριμένη απόφαση του Δικαστήριου έκρινε ότι ήταν υποχρεωμένο να εφαρμόσει τον Ισλαμικό νόμο σε ορισμένες διαφορές μεταξύ Μουσουλμάνων πολιτών δυνάμει της Συνθήκης της Ειρήνης των Αθηνών του 1913, της Συνθήκης για την Προστασία των Μειονοτήτων των Σεβρών του 1920 και της Συνθήκης της Ειρήνης της Λωζάννης του 1923.

Εντούτοις, εξίσου αξιοσημείωτο αποτελεί γεγονός συνιστά το ότι ο ν.2345/1920, ουδέποτε εφαρμόστηκε, από θεσπίσεώς του, ως προς τη σημαντικότερη πρόβλεψή του, δηλαδή αυτή του άρθρου 6. Όπως έχει αναφερθεί ανωτέρω, σύμφωνα με τη συγκεκριμένη νομοθετική διάταξη, οι Μουφτήδες εκλέγονται απευθείας από εκείνους

²⁵ Αρ. 8 παρ. 2 ν.2345/1920: Ο αριθμός, η τάξις και η περιφέρεια των εν τω Κράτει Μουφτειών καθορίζεται διά Β. διατάγματος.

²⁶ Τσιτσελίκης, Κ., Η Συνθήκη των Αθηνών (1913) στην προκρούστεια κλίνη: Ένα κλασικό ζήτημα διεθνούς δικαίου και η θρησκευτική ελευθερία των μουσουλμάνων στην Ελλάδα, σελ. 103-104

τους μουσουλμάνους πολίτες που έχουν δικαίωμα ψήφου στις εθνικές εκλογές, και, είναι κάτοικοι των νομών στους οποίους υπηρετούν οι μουφτήδες. Οι εκλογές θα διοργανώνονταν από το κράτος, κατά τα ειδικότερα προβλεπόμενα στις παρ. 1, 3 και 5 του αρ. 6, ενώ δικαίωμα να θέσουν υποψηφιότητα θα είχαν όσοι συγκέντρωναν τα προσόντα της παρ. 2 του ίδιου άρθρου, ήτοι μουσουλμάνοι έλληνες πολίτες, απόφοιτοι ειδικών θεολογικών σχολών ή διατελέσαντες μουφτήδες, μη καταδικασθέντες σε αδικήματα προβλεπόμενα εκ του ποινικού νόμου.²⁷ Πρακτικά, δηλαδή, αυτές οι διατάξεις αναφορικά με τις εκλογές που προβλέπονται στο αρ. 6 του ν.2345/1920 έμειναν κενό γράμμα. Αντίθετα, καθ' όλο το χρονικό διάστημα από το 1920 και ουσιαστικά, από την ένταξη της Θράκης στην ελληνική έννομη τάξη, έως το έτος 1985, οι ελληνικές κυβερνήσεις διορίζαν τους Μουφτήδες σε συνεννόηση με τους μουσουλμάνους βουλευτές ή άλλους ισχυρούς πολιτικούς παράγοντες της μουσουλμανικής μειονότητας²⁸. Δηλαδή είτε διοριζόταν από την ελληνική κυβέρνηση ο εκλεκτός των προυχόντων της μειονότητας, ο οποίος τύγχανε αποδεκτός και από την ελληνική κυβέρνηση, ή αντίστροφα εκείνος που διορίζε η κυβέρνηση τύγχανε τελικώς και της αποδοχής της μειονότητας. Ο, δε, θεσμός του αρχιμουφτή, αν και ρητά προβλέπεται στον ν.2345/1920, ουδέποτε εφαρμόστηκε.

Ως προς αυτό το ζήτημα αναφέρουν οι αποφάσεις του ΕΔΔΑ στις σχετικές αιτιολογικές τους σκέψεις: *«Το Κράτος διόρισε ένα Μουφτή στην Ροδόπη το 1920 και έναν ακόμη το Μάρτιο του 1935. Τον Ιούνιο του 1935 διορίστηκε προσωρινός Μουφτής από το Κράτος. Κατά την διάρκεια του ίδιου έτους το Κράτος διόρισε έναν κανονικό Μουφτή. Αυτός ο Μουφτής αντικαταστάθηκε από έναν άλλο το 1941 όταν η Θράκη καταλήφθηκε από την Βουλγαρία. Επαναδιορίστηκε από το Ελληνικό Κράτος το 1944. Το 1948 οι Ελληνικές αρχές διόρισαν προσωρινό Μουφτή έως το 1949 που διορίστηκε ο κανονικός Μουφτής. Ο τελευταίος υπηρέτησε μέχρι το 1985, όταν απεβίωσε.»*. Περαιτέρω, δέον να επισημανθεί ότι καθ' όλο αυτό το χρονικό διάστημα κατά το οποίο διοριζόνταν από την ελληνική πολιτεία οι μουφτήδες δεν είχε ασκηθεί καμία προσφυγή κατά των πράξεων διορισμού είτε ενώπιον των ελληνικών δικαστηρίων είτε ενώπιον

²⁷ Περαιτέρω, όπως προαναφέρθηκε, η παρ. 8 του αρ. 6 προέβλεπε την έκδοση ενός βασιλικού διατάγματος, δια του οποίου θα διευθετούντο οι λεπτομέρειες της εκλογής των μουφτήδων, το οποίο, όμως, δεν εκδόθηκε ποτέ.

²⁸ Τσιτσελίκης, Κ. Η προσφυγή Σερίφ κατά Ελλάδας ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», Δικαιώματα του Ανθρώπου, 8/2000, σελ.. 949 – 951.

διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων²⁹. Το ζήτημα προέκυψε ξαφνικά, όταν, ύστερα από πολυετή θητεία, οι Μουφτήδες Ροδόπης και Ξάνθης απεβίωσαν το 1990 και 1985 αντίστοιχα, οπότε και προέκυψε η ανάγκη διαδοχής τους. Ειδικότερα, τον Αύγουστο και τον Δεκέμβριο του 1990 δύο ανεξάρτητοι βουλευτές Ξάνθης και Ροδόπης ζήτησαν από την ελληνική πολιτεία την διοργάνωση εκλογών για τη θέση των Μουφτήδων των εν λόγω δύο νομών, σύμφωνα με τα προβλεπόμενα του τότε τυπικά εν ισχύ -ως προς ορισμένες διατάξεις του- ν. 2345/1920. Εντούτοις, δεν έλαβαν, απάντηση, οπότε οι βουλευτές αποφάσισαν να διοργανώσουν οι ίδιοι διαδικασία «εκλογών» στα μουσουλμανικά τεμένη στις 17 Αυγούστου 1990 και στις 28 Δεκεμβρίου 1990, μετά το πέρας των προσευχών.

Απάντηση της ελληνικής πολιτείας προς τις ως άνω αντιδράσεις αποτέλεσε η έκδοση στις 24 Δεκεμβρίου του 1990 της Πράξης Νομοθετικού Περιεχομένου «Περί Μουσουλμάνων Θρησκευτικών Λειτουργιών» η οποία ακολούθως κυρώθηκε, με αναδρομική μάλιστα ισχύ, με το άρθρο μόνο του ν.1920/1991, σύμφωνα προς τα προβλεπόμενα στο άρθρο 44 παρ.1 του Συντάγματος. Με την προαναφερθείσα Πράξη Νομοθετικού Περιεχομένου και συγκεκριμένα δυνάμει του άρθρου 9 αυτής, καταργήθηκε με ρητή σχετική πρόβλεψη ο ν.2345/1920, καθώς και κάθε διάταξη νόμου που αφορά σε αντικείμενα που ρυθμίζονται από την ίδια. Περαιτέρω, με την παρ. 7 του άρθρου 1 αυτής, θεσμοθετήθηκε ο διορισμός του Μουφτή με προεδρικό διάταγμα εκδιδόμενο σε συνέχεια πρότασης του Υπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων για δεκαετή θητεία, η οποία είναι δυνατό να ανανεώνεται. Υπό το πρίσμα αυτό, ουσιαστικά περιβλήθηκε νομικού ενδύματος η πρακτική που -αυθαίρετα, αλλά κοινώς αποδεκτά- ακολουθούταν ήδη από το έτος 1920.

Η έκδοση του ως άνω αναφερόμενου προεδρικού διατάγματος πραγματοποιήθηκε, σε συνέχεια της ολοκλήρωσης μιας διαδικασίας που ξεκινάει με σχετική Πράξη και σε συγκεκριμένα σε χρονικό διάστημα εντός τριμήνου αφότου κενωθεί θέση Μουφτή του κατά τόπου Νομάρχη, όπου θα διοριστεί ο εκάστοτε Μουφτής, σύμφωνα με την οποία ο Νομάρχης καλεί τους ενδιαφερόμενους να υποβάλουν σχετική αίτηση.

²⁹ Χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπήρχαν κατά καιρούς δυσαρέσκειες μεταξύ παραγόντων που ήλεγχαν σε θρησκευτικό/πολιτικό επίπεδο ομάδες εντός της μουσουλμανικής μειονότητας για τις επιλογές των προσώπων που διορίζονταν κατά τον ανωτέρω τρόπο (ουσιαστικά κατόπιν πολιτικής συνεννόησης της εκάστοτε κυβέρνησης).

Τα προσόντα διορισμού εκείνων οι οποίοι δύνανται να θέσουν υποψηφιότητα για τη θέση Μουφτή είναι περίπου όμοια με εκείνα του προγενέστερου καθεστώτος. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τα οριζόμενα στην παρ. 2 του άρθρου 1, οι υποψήφιοι δέον να είναι μουσουλμάνοι Έλληνες πολίτες, κάτοχοι πτυχίου ανώτατης ισλαμικής θεολογικής σχολής, ημεδαπής ή αλλοδαπής, ή κάτοχοι διπλώματος Ιτζαζέτ ναμέ ή διατελέσαντες ιμάμηδες τουλάχιστον επί μία δεκαετία, οι οποίοι, επιπλέον, να έχουν διακριθεί για τον ήθος τους και τη θεολογική τους κατάρτιση και ως προς τους οποίους δεν συντρέχουν τα κωλύματα διορισμού, που αναφέρονται στα άρθρα 21 έως 23 του Υπαλληλικού Κώδικος (Π.Δ. 611/1977).

Εν συνεχεία, σύμφωνα με τα οριζόμενα στις παρ. 4 και 5 του ίδιου άρθρου, αφού ο Νομάρχης υποβάλλει στον Γενικό Γραμματέα της Περιφέρειας τα δικαιολογητικά και τον ονομαστικό κατάλογο των υποψηφίων, συγκροτείται από τον Γενικό Γραμματέα της Περιφέρειας μια ενδεκαμελής επιτροπή με πρόεδρο τον ίδιο, κατά τόπο αρμόδιο Νομάρχη και μέλη *«Έλληνες μουσουλμάνους θρησκευτικούς λειτουργούς και εξέχοντες μουσουλμάνους Έλληνες πολίτες της Περιφέρειάς του»*, ως προς τους οποίους προκύπτει ότι οπωσδήποτε δεν εκλέγονται από τα μέλη της μουσουλμανικής κοινότητας, αλλά ορίζονται από τον Νομάρχη. Η Επιτροπή αυτή συνεδριάζει σε τόπο, χρόνο και κατά τον τρόπο που προβλέπεται στη διάταξη της παρ. 5 του άρθρου, κατά την οποία συνεδρίαση τα μέλη της εκφέρουν γνώμη για τα προσόντα και την καταλληλότητα των υποψηφίων, η οποία αποτυπώνεται σε σχετικό πρακτικό ή σε έκθεση του Νομάρχη, στην περίπτωση εκείνη που δεν προσέλθουν στην συνεδρίαση όλα τα ορισθέντα μέλη της Επιτροπής.

Το εν λόγω πρακτικό ή η έκθεση του Νομάρχη υποβάλλεται στον Γενικό Γραμματέα της Περιφέρειας, ο οποίος, εν συνεχεία, το καταθέτει από κοινού με τα λοιπά δικαιολογητικά και σχετικά για την επιλογή στοιχεία στον Υπουργό Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων. Το ως άνω πρακτικό, όπως προκύπτει από τα προβλεπόμενα στις ως άνω αναφερόμενες διατάξεις, δεν επέχει θέση υποχρεωτικής γνώμης -σύμφωνα με τις διακρίσεις του ουσιαστικού διοικητικού δικαίου- για την επιλογή που γίνεται από την Διοίκηση. Στην ίδια παράγραφο του άρθρου 1 αναφέρονται τα κριτήρια τα οποία λαμβάνονται υπ' όψιν από τον αρμόδιο Υπουργό για την επιλογή για τη θέση του Μουφτή, η οποία κατά τα προβλεπόμενα στη σχετική διάταξη *«..γίνεται με βάση ιδίως το ήθος, τη θεολογική κατάρτιση και την εν γένει θρησκευτική δράση των υποψηφίων.»*. Τέλος, σύμφωνα με τα οριζόμενα από το άρθρο

2 της Π.Ν.Π. ο Μουφτής παύεται, επίσης, με προεδρικό διάταγμα προκαλούμενο από τον Υπουργό Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων στις περιπτώσεις που αποκλειστικά και περιοριστικά προβλέπονται στην παρ. 1 του άρθρου κατόπιν αιτιολογημένης απόφασης τριμελούς επιτροπής που θεσμοθετείται με την παρ. 2 του ίδιου άρθρου.

2. ΟΙ ΑΡΜΟΔΙΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΜΟΥΦΤΗ

Κατ' αρχάς, δέον να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με την ελληνική νομοθεσία, ο Μουφτής είναι δημόσιος υπάλληλος, λογιζόμενος ως διορισμένος σε θέση γενικού διευθυντή και, συνεπώς, οι υποχρεώσεις του Μουφτή ρυθμίζονται σύμφωνα με τα προβλεπόμενα από το Σύνταγμα και την σχετική νομοθεσία περί δημοσίων υπαλλήλων³⁰. Επίσης, οι Μουφτείες συνιστούν δημόσιες υπηρεσίες, καθώς σύμφωνα με το νόμο απαλλάσσονται από τα ταχυδρομικά και τηλεγραφικά τέλη, ενώ υποχρεούνται στη χρήση της ελληνικής γλώσσα στα εκδιδόμενα έγγραφα³¹.

Δυνάμει του ευρύτερου νομικού πλαισίου, ο Μουφτής αποκτά αρμοδιότητες δικαιοδοτικού χαρακτήρα, αλλά και θρησκευτικές, οι οποίες εντάσσονται στις μη δικαιοδοτικού τύπου. Οι μη δικαιοδοτικές αρμοδιότητες του Μουφτή δεν αναφέρονται εξαντλητικά στον νόμο και αφορούν ένα ευρύ φάσμα της κοινωνικής και θρησκευτικής ζωής των μουσουλμάνων. Πέρα από θρησκευτικός ηγέτης, ο Μουφτής είναι διαχειριστής και εποπτεύων της οργάνωσης των τεμενών, της βακουφικής περιουσίας αλλά και των ιεροσπουδαστηρίων. Καθίσταται σαφές ότι οι αρμοδιότητες αυτές προσδίδουν ιδιαίτερη βαρύτητα στην εκτέλεση των καθηκόντων του Μουφτή. Ζήτημα εγείρεται, κυρίως, αναφορικά με τις δικαιοδοτικές αρμοδιότητες του Μουφτή, καθώς και τις νομικές επιπλοκές και τις διάφορες ασυμβατότητες προς το ευρύτερο νομικό πλαίσιο της Ελλάδας και την έννομη τάξη αυτής, ως αυτές προκύπτουν κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων.

2.1. Θρησκευτικές και μη δικαιοδοτικές αρμοδιότητες

Στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων του, ο Μουφτής ασκεί τα θρησκευτικά του καθήκοντα σύμφωνα με την έννοια της θρησκευτικής ελευθερίας των άρθρων 13 παρ. 1 του Συντάγματος και 38 παρ. 2 και 40 της Συνθήκης της Λωζάννης. Αποτελεί τον

³⁰ Αρ. 4. Ν. 1920/1991: Οι διοριζόμενοι Μουφτήδες και οι Τοποτηρητές είναι δημόσιοι υπάλληλοι, κατέχουν θέση γενικού διευθυντή και λαμβάνουν αποδοχές γενικού διευθυντή με βασικό μισθό τον προβλεπόμενο για το ανώτερο μισθολογικό κλιμάκιο (1ο) του Ν. 1505/1984. Κατά την άσκηση των καθηκόντων τους έχουν τις κατά το Σύνταγμα και τους νόμους υποχρεώσεις των δημοσίων υπαλλήλων

³¹ Αρ. 7 Ν. 1920/1991: Οι Μουφτείες θεωρούνται δημόσιες υπηρεσίες, αλληλογραφούν στην επίσημη γλώσσα του Κράτους, στην οποία συντάσσονται επίσης όσες πράξεις και έγγραφα εκδίδονται από τον Μουφτή, απαλλάσσονται δε των ταχυδρομικών και τηλεγραφικών τελών.

θρησκευτικό ηγέτη, το οποίο επιτυγχάνει μέσω της ομαδικής προσευχής και της προσωπικής επαφής με τους πιστούς στην περιφέρειά του. Ο Μουφτής είναι επικεφαλής της ιεραρχίας των μουσουλμάνων λειτουργών. Έχοντας δε την ιδιότητα αυτή δύναται να διορίζει και να παύει τους λειτουργούς στα όρια της περιφέρειάς του, διατηρώντας απόλυτη διακριτική ευχέρεια κατά την άσκηση των εξουσιών του αυτών. Δύναται να διορίζει από έναν Ιμάμη και Μουεζίνη σε κάθε τέμενος³². Ακόμη είναι αρμόδιος για την έκδοση βεβαίωσης σχετικά με τη μη στράτευση των μουσουλμάνων ιερουργών, καθώς τεκμαίρεται ότι η παρουσία τους στις θέσεις διορισμού τους είναι απαραίτητη για τη διεκπεραίωση των θρησκευτικών λειτουργιών του τεμένους.

Περαιτέρω, ο Μουφτής έχει την εξουσία να προβαίνει σε έκδοση αδειών γάμου και να τελεί γάμους σύμφωνα με το τυπικό της μουσουλμανικής θρησκείας, τέλεση η οποία αποφέρει εκείνες τις έννομες συνέπειες που διέπουν κάθε γάμο ο οποίος τελείται σύμφωνα με τον νόμο. Σύμφωνα, λοιπόν, με τα οριζόμενα από τη μουσουλμανική θρησκεία για τον συστατικό τύπο του γάμου ώστε αυτός να θεωρείται νόμιμος απαιτείται απλή προφορική διαδικασία ενώπιον δύο μαρτύρων, αρρένων και όχι θήλεων, οι οποίοι είναι ενήλικες και μουσουλμανικού θρησκευόμενου με δικαιοπρακτική ικανότητα. Αξίζει να αναφερθεί ότι, σύμφωνα με τον Ιερό Νόμο, η διαγμία δεν συνιστά κώλυμα για την τέλεση γάμου, δεδομένου ότι ο κάθε μουσουλμάνος είναι δυνατό να νυμφευτεί έως τέσσερις γυναίκες. Δεν υφίσταται διαδικασία ιερολογίας, αλλά τελείται με ανταλλαγή επίσημης δήλωσης μεταξύ των δύο μελλόνυμφων, οι οποίοι πρέπει να έχουν δικαιοπρακτική ικανότητα. Στην περίπτωση εκείνη που η γυναίκα είναι ανήλικη³³, είναι απαραίτητη η συναίνεση του πατέρα της ή αντιπροσώπου αυτού, αλλά όχι της μητέρας. Επισημαίνεται ότι δεν είναι δυνατό να τελεστεί γάμος στην περίπτωση απαγωγής -εκούσιας ή ακούσιας- ανήλικης, εκτός από την περίπτωση εκείνη που δοθεί η συγκατάθεση του πατέρα. Μεταξύ άλλων, στην άδεια γάμου εμπεριέχεται συμφωνία των μελλόνυμφων καθορίζεται το καταβλητέο ποσό σε περίπτωση λύσης του γάμου, ανεξάρτητα αν η λύση επέρχεται ύστερα από θάνατο ή λόγω διαζυγίου, καθώς και η επιστροφή των συμβόλων της μνηστείας³⁴. Ο Μουφτής είναι υπεύθυνος για τη σύνταξη της άδειας, των επιμέρους συμφωνιών, ενώ επιμελείται της καταχώρησης στα βιβλία της Μουφτείας της «δωρεάς» που ο σύζυγος

³² Μηναΐδης Σ., «Η θρησκευτική ελευθερία των μουσουλμάνων στην ελληνική έννομη τάξη», Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1990.

³³ Σημειώνεται ότι όριο ενηλικίωσης είναι τα δεκαπέντε (15) έτη.

³⁴ Σολταρίδης, Σ., Η ιστορία των Μουφτειών της Δυτικής Θράκης», Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 1997.

αποδίδει στην οικογένεια της συζύγου του³⁵. Είναι άξια αναφοράς η επισήμανση στην οποία προβαίνει ο Τσιτσελίκης, ότι η δωρεά αυτή δεν πρέπει να λογίζεται ως εξαγορά της γυναίκας.

Πέραν της τέλεσης γάμων, ο Μουφτής έχει αρμοδιότητες γνωμοδότησης σε ζητήματα που άπτονται των οικογενειακών ή κληρονομικών σχέσεων, όταν τούτες διέπονται από το θρησκευτικό δίκαιο. Επισημαίνεται ότι αυτή η δυνατότητα γνωμοδότησης του παρέχεται και σε τομείς για τους οποίους δεν του αναγνωρίζεται από το νόμο δικαιοδοτική εξουσία, με τις πλέον ενδεικτικές περιπτώσεις να είναι εκείνες της υιοθεσίας ή της δημόσιας διαθήκης. Σε αυτές τις περιπτώσεις, ο τακτικός δικαστής είναι δυνατό να αποταθεί στον Μουφτή και να ζητήσει τη γνώμη του. Εντούτοις έχουν υπάρξει αρκετά συμβάντα κατά τα οποία ο Μουφτής έχει καταχρηστικά αποφανθεί επί ζητημάτων, με την αναγνώριση του οικείου Πρωτοδικείου³⁶.

Σύμφωνα με το άρθρο 2 του ν. 1091/1980 ως «βακούφιο», ορίζεται «*το αφιέρωμα συνιστάμενον εξ ακινήτου περιουσιακού στοιχείου ή προσόδου υπέρ ευσεβούς, αγαθοεργού, κοινωφελούς εν γένει σκοπού ή υπέρ φιλανθρωπικού, θρησκευτικού, ευαγούς ιδρύματος, είτε υπάρχοντος είτε δια της ελευθεριότητας ταύτης ιδρυμένου*». Σύμφωνα με το αρ. 10 παρ. 1 του προϊσχύοντος νόμου 2345/1920 αναγνωριζόταν η ανάμειξη του Μουφτή στη διαχείριση της βακουφικής περιουσίας. Εντούτοις, τέτοιο δικαίωμα δεν υφίσταται στο ισχύον νομικό πλαίσιο του 1991, αλλά ούτε και από τον Ν. 1091/1980, που ρύθμιζε ειδικότερα ζητήματα περί της βακουφικής περιουσίας³⁷. Εντούτοις, σύμφωνα με τα οριζόμενα του Ιερού Νόμου και κατ' εφαρμογή αυτού, ο Μουφτής εμπλέκεται ουσιαστικά με την ανοχή και την άτυπη αναγνώριση των αρχών. Συγκεκριμένα, ο Μουφτής είναι εκείνος που επικυρώνει τον διορισμό των μελών της Διαχειριστικής Επιτροπής της βακουφικής περιουσίας και εποπτεύει τη διοίκηση των βακουφίων αναφορικά με τη συμφωνία των εκάστοτε πράξεων προς το πνεύμα του

³⁵ Τσιτσελίκης Κ., «Η θέση του Μουφτή στην ελληνική έννομη τάξη - Η νομική απροσδιοριστία ως παράγοντας της θρησκευτικής ελευθερίας των μουσουλμάνων της Θράκης», στο: Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), «Νομικά ζητήματα θρησκευτικής ετερότητας στην Ελλάδα», Κριτική, Αθήνα, 1999 [<http://www.kemo.gr/index.php?sec=show&item=96>].

³⁶ Μπεκιαρίδης, Γ., «Οι Μουφτήδες ως θρησκευτικοί ηγέτες των μουσουλμάνων της περιφέρειας των και ως δημόσιαι αρχαί», Αρμ 1973, Τεύχος 12.

³⁷ Ο Ν. 1091/1980 «περί διοικήσεως και διαχειρίσεως των Βακουφίων της Μουσουλμανικής Μειονότητας εις την Δυτικήν Θράκην και των περιουσιών αυτών», καταργήθηκε με τον Ν. 3647/2008, ΦΕΚ Α' 37/29.02.2008 (άρθρα 22 και 24 παρ.1).

Κορανίου. Δεδομένης της υποχρέωσης συμφωνίας με το Κοράνι, αξίζει να αναφερθεί ότι απαγορεύεται η εκποίηση ή η κατ' οιονδήποτε άλλο τρόπο απαλλοτρίωση της περιουσίας, χωρίς το ισόποσο αυτής να επενδυθεί σε κινητό ή ακίνητο περιουσιακό στοιχείο εφάμιλλο του εκποιημένου ή απαλλοτριωμένου, και το οποίο δέον να τίθεται στην εξυπηρέτηση ιερού σκοπού. Περαιτέρω, για κάθε πράξη μεταβολής της περιουσίας, ήτοι αγοραπωλησίας, απαιτείται σύμφωνη γνώμη (φετβάς) του Μουφτή, άλλως η μεταβίβαση συνιστά σημαντικό αμάρτημα και, κατά συνέπεια, η διοίκηση εκδιώκεται. Ακόμη, απαγορεύεται η διάθεση βακουφικής περιουσίας για σκοπούς που δεν συνάδουν με το πνεύμα του Ισλάμ. Ο Μουφτής είναι επιφορτισμένος με τη χρήση των βακουφίων και στην περίπτωση που συντρέχει χρήση ανήθικη, κατά τον Ιερό Νόμο, -ως ενδεικτικά χρήση για τη λειτουργία οίκου ανοχής, κέντρου διασκέδασης και προσφορά οιοπνεύματος, διατάσσει την αποβολή του κατόχου ή ακόμη και μέτρα κατά της διοίκησης του βακουφίου. Η ανάμειξη του συνιστά ζήτημα ιδιάζουσας σημασίας, καθώς αφορά την περιουσία, της οποίας η εκμετάλλευση συνιστά πηγή εισοδήματος για τις Μουφτείες, τα τζαμιά, αλλά και τα μειονοτικά σχολεία.

Ακόμη, ο Μουφτής θεωρείται ιδρυτής των δύο ιεροσπουδαστηρίων πενταετούς φοίτησης, και των αντίστοιχων οικοτροφείων τους. Το ένα ιδρύθηκε το έτος 1949 στην πόλη της Κομοτηνής και το άλλο στον Εχίνο, το οποίο επαναλειτουργεί από το έτος 1956. Τα ιεροδιδασκαλεία αυτά λειτουργούν ως ιδιωτικά εκκλησιαστικά ιδρύματα, ως ορίζεται σύμφωνα με το ευρύτερο πλαίσιο του ΝΔ 2203/1952. Ως προκύπτει από τα οριζόμενα στα άρθρα 13 παρ. 3 και 16 παρ. 8 του Συντάγματος, το ελληνικό κράτος ασκεί την εποπτεία των λειτουργικών μηχανισμών τους, ενώ η βιωσιμότητα και η συνέχιση λειτουργίας των δύο ιδρυμάτων εξασφαλίζεται από τη συνεισφορά της μειονότητας και από τις κρατικές επιχορηγήσεις.

Τέλος, στο πλαίσιο των θρησκευτικών και μη δικαιοδοτικών αρμοδιοτήτων του Μουφτή, συγκαταλέγεται η συλλογή και η αναδιανομή των χρημάτων ή αγαθών που οι πιστοί συγκεντρώνουν, στο πλαίσιο του «zekat». Πρόκειται για μια προσπάθεια οικονομικής δικαιοσύνης η οποία επιτυγχάνεται με ένα είδος ανακατανομής πλούτου. Στο πλαίσιο αυτό, ο Ιερός Νόμος δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην καταβολή ποσοστού επί

των περιουσιακών αποκτημάτων του πιστού σε ετήσια βάση, με τη μορφή ελεημοσύνης.³⁸

2.2. Δικαιοδοτικές αρμοδιότητες

Ως αναφέρθηκε ανωτέρω, σύμφωνα με τον νόμο, ως Μουφτής ορίζεται ο Έλληνας δημόσιος υπάλληλος, μουσουλμάνος θρησκευτικός λειτουργός, στις αρμοδιότητες του οποίου εμπίπτουν ζητήματα οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου των πολιτών ελληνικής ιθαγένειας και μουσουλμανικού θρησκευάτος. Οι σχετικές αρμοδιότητες προκύπτουν από δύο διεθνείς συνθήκες, και συγκεκριμένα τη Συνθήκη των Αθηνών (1913) και τη Συνθήκη της Λωζάννης (1923), οι δε διατάξεις τους ουσιαστικά επαναλαμβάνονται στον Ν. 1920/1991, ενώ ομοίως αναγνωρίζονται από τα ελληνικά δικαστήρια³⁹. Ακολουθούν οι διατάξεις εκείνες που συνιστούν το νομικό έρεισμα των δικαιοδοτικών αρμοδιοτήτων του Μουφτή:

ι. Το άρθρο 11 παρ. 8 της Συνθήκης των Αθηνών του 1913 ορίζει ότι:

«Οι Μουφτήδες, εκτός της αρμοδιότητας αυτών επί των καθαρώς θρησκευτικών υποθέσεων και της εποπτείας αυτών επί της διοικήσεως των Βακουφικών κτημάτων, ασκούν την εαυτών δικαιοδοσίαν μεταξύ Μουσουλμάνων επί γάμων, διαζυγίων, διατροφών (νεφακά), επιτροπειών, κηδεμονιών, χειραφεσίας ανηλίκων, ισλαμικών διαθηκών και διαδοχής εις θέσιν Μουτεβελλή (τεβλιέτ). Αι παρά των Μουφτήδων εκδιδόμεναι αποφάσεις εκτελούνται υπό των αρμοδίων Ελληνικών Αρχών». Ακόμη, σύμφωνα με την παρ.9 του ίδιου άρθρου, ορίζεται ότι: «Ως προς τας κληρονομίας οι ενδιαφερόμενοι Μουσουλμάνοι δύνανται, μετά προηγούμενην συμφωνίαν, να προσφεύγωσι τω Μουφτή ως διαιτητή. Κατά της ούτως εκδοθείσης διαιτητικής αποφάσεως, έσονται δεκτά πάντα τα ενώπιον των δικαστηρίων της Χώρας ένδικα μέσα, εκτός αν υπάρχει διάταξις περί του εναντίου διατετυπωμένη». Προς εκτέλεση αυτών των διατάξεων της Σύμβασης των Αθηνών, ψηφίστηκε το άρθρο 4 του Ν.

³⁸ Τσιτσελίκης Κ., Η θέση του Μουφτή στην ελληνική έννομη τάξη - Η νομική απροσδιοριστία ως παράγοντας της θρησκευτικής ελευθερίας των μουσουλμάνων της Θράκης», στο: Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), «Νομικά ζητήματα θρησκευτικής ετερότητας στην Ελλάδα», Κριτική, Αθήνα, 1999 [<http://www.kemo.gr/index.php?sec=show&item=96>].

³⁹ Ενδεικτικά, ΣΤΕ 466/2003.

147/1914⁴⁰ και ο Ν. 2345/1920, ο οποίος καθόριζε ότι ο Μουφτής είναι αρμόδιος να επιλύει τις σχετικές διαφορές.

ii. Το άρθρο 42 παρ. 1 της Συνθήκης της Λωζάννης (1923) ορίζει ότι:

«Η Τουρκική Κυβέρνησις δέχεται να λάβη απέναντι των μη μουσουλμανικών μειονοτήτων, όσον αφορά την οικογενειακήν ή προσωπικήν αυτών κατάστασιν, πάντα τα κατάλληλα μέτρα, όπως τα ζητήματα ταύτα κανονίζονται συμφώνως προς τα έθιμα των μειονοτήτων τούτων»⁴¹. Ακόμη, το άρθρο 45 της ίδιας Συνθήκης ορίζει ότι: «Τα αναγνωρισθέντα δια των διατάξεων του παρόντος Τμήματος δικαιώματα εις τας εν Τουρκία μη μουσουλμανικάς μειονότητας, αναγνωρίζονται επίσης υπό της Ελλάδος εις τας εν τω εδάφει αυτής ευρισκομένας μουσουλμανικάς μειονότητας».

iii. Το άρθρο 5 παρ. 1 του Ν. 1920/1991 ορίζει ότι:

«Ο Μουφτής ασκεί δικαιοδοσία μεταξύ μουσουλμάνων Ελλήνων πολιτών της περιφέρειάς του επί γάμων, διαζυγίων, διατροφών, επιτροπειών, κηδεμονιών, χειραφείας ανηλίκων, ισλαμικών διαθηκών και της εξ αδιαθέτου διαδοχής, εφ' όσον οι σχέσεις αυτές διέπονται από τον Ιερό Μουσουλμανικό Νόμο».

Ως εκ περισσού δέον να αναφερθεί ότι οι προαναφερθείσες Συνθήκες Αθηνών και Λωζάννης είναι ισχυρές και οι αρμοδιότητες του Μουφτή για τα επιμέρους θέματα που τα συγκεκριμένα άρθρα ορίζουν είναι στην πλειοψηφία τους εν ισχύ⁴².

⁴⁰ Άρθρο 4 Ν. 147/1914 (ΦΕΚ Α' 25/01.02.1914): [εδ. α'] «Τα του γάμου των εις το μουσουλμανικόν ή ισραηλιτικόν(*) θρήσκευμα ανηκόντων, ήτοι τ' αφορώντα εις τήν νόμιμον σύστασιν και διάλυσιν του γάμου και τας συνεστώτος αυτού προσωπικάς σχέσεις των συζύγων και τα των συγγενικών δεσμών, διέπονται υπό του ιερού αυτών νόμου και κρίνονται κατ' αυτόν. [εδ. β'] Ως προς τους μουσουλμάνους ισχύουσι προσέτι οι περί αυτών ειδικοί όροι της μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας τελευταίας συνθήκης». Η φράση «τελευταίας συνθήκης», κατά την κρατούσα (τελολογική) ερμηνεία της, δεν εννοεί την τελευταία συνθήκη προ της ισχύος του προκείμενου νόμου (, αλλά την πιο πρόσφατη ισχύουσα Συνθήκη (δηλ. της Λωζάννης). Επισημαίνεται ότι δυνάμει του άρθρου 6 ΕισΝΑΚ, οι ισραηλίτες Έλληνες πολίτες έχουν πια εξαιρεθεί από την εφαρμογή της διάταξης του άρθρου 4 Ν. 147/1914.

⁴¹ Εντούτοις, κάτι τέτοιο δεν εφαρμόστηκε, καθώς η Τουρκία, ασκώντας πιέσεις και απειλές στους ελληνορθόδοξους τούρκους πολίτες, απέσπασε την τυπική συναίνεσή τους για την κατάργηση κάθε υφιστάμενης απόκλισης από τον τουρκικό αστικό κώδικα, Κτιστάκις Ι., Ιερός Νόμος του Ισλάμ και Έλληνες πολίτες, σελ. 115-116.

⁴² Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου Α., «Θέματα σχετικά με την τέλεση γάμων από τον Μουφτή», 21/03/2005, συνημμένο σε απόφαση της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, με θέα: «Η τέλεση γάμων ανηλίκων παιδιών από τον Μουφτή στην Ελλάδα», http://www.nchr.gr/media/gnwmateuseis_eeda/meionotites/apofasi_peri_teleisis_gamwn_anilikwn_paid_iwn_aro_moufti2004.doc, σελ. 5.

Ως ορίζεται στο αρ. 5 παρ. 2 του ν. 1920/1991, ο Μουφτής ασκεί τις αρμοδιότητες με τις οποίες είναι εφοδιασμένος στα όρια της περιφέρειάς του. Συνεπώς, οι Μουφτήδες Κομοτηνής, Ξάνθης και Διδυμότειχου λειτουργούν ως Ιεροδικές εντός των ορίων των νομών Ροδόπης, Ξάνθης και Έβρου, αντίστοιχα, και για υποθέσεις Ελλήνων πολιτών μουσουλμανικού θρησκευματος που κατοικούν στα όρια των περιοχών αυτών. Εντούτοις, δέον να αναφερθεί ότι, στην πράξη, η δικαιοδοσία του Μουφτή ασκείται επί των μουσουλμάνων Ελλήνων πολιτών ανεξάρτητα από τον τόπο μόνιμης διαμονής τους, ένεκα της έλλειψης εσωτερικού κανόνα του Ιεροδικείου με τον οποίο να υποχρεώνονται οι κάτοικοι του νομού Ροδόπης, Ξάνθης και Έβρου να προσφεύγουν στο Μουφτή Κομοτηνής, Ξάνθης και Διδυμότειχου, αντίστοιχα, και, επομένως, έγκειται στη διακριτική τους ευχέρεια η επιλογή του Μουφτή που θα κρίνει την εκάστοτε διαφορά. Επιπλέον, προκύπτει ότι, πρακτικά, δεν αποκλείονται από τις δικαιοδοτικές αρμοδιότητες του Μουφτή οι μουσουλμάνοι που κατοικούν σε άλλες περιοχές πλην της Θράκης. Εν κατακλείδι, δεδομένων τούτων καθίσταται αντιληπτό ότι ο Μουφτής δεν «ασκεί δικαιοδοσία μεταξύ μουσουλμάνων Ελλήνων πολιτών της περιφέρειάς του», αλλά ασκεί τις αρμοδιότητές του εντός της περιφέρειάς του.

Ως συνάγεται από τα αναφερθέντα ανωτέρω, είναι δυνατό να διαπιστώσει κανείς την ύπαρξη σύγκρουσης μεταξύ της ρύθμισης της διάταξης του άρθρου 5 παρ. 2 του Ν. 1920/1991 και των εθιμικών δικονομικών κανόνων του Ιεροδικείου, αναφορικά με την κατά τόπο αρμοδιότητα του Μουφτή, αποδίδοντας, κατ' ουσίαν, νέο περιεχόμενο στη σχετική διάταξη του νόμου. Αξίζει να αναφερθεί, περαιτέρω, ότι, σύμφωνα με την άποψη της πλειοψηφίας της θεωρίας και της νομολογίας των τακτικών πολιτικών δικαστηρίων⁴³, υποστηρίζεται ότι προϋπόθεση για την εφαρμογή του Ιερού

⁴³ ΜονΠρΞάνθης 1623/2003, Αρμ 2004/366, παρατηρήσεις Κοτζάμπαση, Α., «(...) είναι αυτονόητη σήμερα η δυνατότητα επιλογής του πολιτικού τύπου του γάμου εκ μέρους και των Ελλήνων Μουσουλμάνων (Γεωργιάδη-Σταθόπουλο, όπ.π., στα άρθρ. 1350-1352 σημ. 7 και 1367 σημ. 16 και 20), αφού η πολιτεία οφείλει να εγγυηθεί στον Έλληνα/Ελληνίδα μουσουλμάνο/-νίδα τη δικαιοταξία στην οποία επιθυμεί να υπαχθεί. Επομένως, σε περίπτωση που οι τελευταίοι επιλέξουν τον πολιτικό τύπο γάμου, όλα τα ζητήματα οικογενειακού δικαίου, στα οποία περιλαμβάνονται και τα αναφερόμενα στην παρ. 2 του άρθρου 5 [του Ν. 1920/1991], θα διέπονται όχι από τον ιερό Μουσουλμανικό Νόμο, η εφαρμογή του οποίου προϋποθέτει σύναψη έγκυρου θρησκευτικού γάμου κατά τους κανόνες της μουσουλμανικής θρησκείας, αλλά από τις διατάξεις του κοινού δικαίου, υπαγόμενα στη δικαιοδοσία των αρμοδίων τακτικών πολιτικών δικαστηρίων κατ' άρθρ. 1 του ΚΠολΔ και όχι στη δικαιοδοσία του Μουφτή, ο οποίος αποτελεί μεν ειδικό δικαιοδοτικό όργανο της Ελληνικής Πολιτείας και τον κατά το άρθρο 8 παρ. 1 του Συντάγματος φυσικό δικαστή των εν λόγω προσώπων, εφόσον όμως τα πρόσωπα αυτά δεν απεμπολούν την υπαγωγή τους στον ιερό Μουσουλμανικό Νόμο, όπως συμβαίνει όταν προβαίνουν, καθ' ό έχουν δικαίωμα, στη σύναψη πολιτικού γάμου. Στην περίπτωση αυτήν άλλωστε δεν υφίσταται πεδίο εφαρμογής του ιερού Μουσουλμανικού Νόμου και συνακόλουθα ούτε δικαιοδοσία του Μουφτή της περιφέρειάς τους να επιληφθεί των οικογενειακής φύσεως θεμάτων του

Νόμου και, επομένως, την ισχύ της δικαιοδοτικής αρμοδιότητας του Μουφτή κατά το άρθρο 5 παρ. 2 Ν. 1920/1991, συνιστά το ότι όλοι οι διάδικοι χρειάζεται να είναι και Έλληνες πολίτες και Μουσουλμάνοι. Εντούτοις, τις δύο αυτές υποκειμενικές προϋποθέσεις, ήτοι υπηκοότητας και θρησκευματος, δεν ακολουθούν τα Ιεροδικεία της Δυτικής Θράκης⁴⁴, καθώς κρίνουν εαυτών αρμόδιο για την επίλυση διαφορών οικογενειακού δικαίου Μουσουλμάνων, ακόμη και στις περιπτώσεις εκείνες που κάποιος από τα εμπλεκόμενα μέρη είναι αλλοδαπός ή/και μη Μουσουλμάνος. Έκπληξη δε προκαλεί ότι τα κατά τόπον αρμόδια Πρωτοδικεία κηρύσσουν εκτελεστές τις αποφάσεις αυτές, κατά τη διενέργεια του τυπικού ελέγχου που επιβάλλει η διάταξη του άρθρου 8 παρ. 3 ΕισΝΚΠολΔ και ο οποίος περιορίζεται στην εξέταση της απόφασης αναφορικά με το αν «εκδόθηκε μέσα στα όρια της δικαιοδοσίας που έχει ο Μουφτής με το νόμο αυτόν⁴⁵ και δεν εξετάζει το περιεχόμενό της»⁴⁶. Δέον να επισημανθεί ότι, αναφορικά με τις μη αμφισβητούμενης δικαιοδοσίας αποφάσεις του Μουφτή, δεν προβλέπεται ρητά εκ του νόμου ο έλεγχος συνταγματικότητας από το Μονομελές Πρωτοδικείο, κενό το οποίο, εντούτοις, υφίσταται μόνο θεωρητικά, καθώς πρακτικά όλες οι αποφάσεις του Μουφτή, «αμφισβητούμενης» και «εκούσιας δικαιοδοσίας», υπόκεινται στον έλεγχο του τακτικού δικαστή. Περαιτέρω, ως ορίζεται με την διάταξη του άρθρου 5 παρ. 3 εδ. β' Ν. 1920/1991, η οποία κατισχύει της ανωτέρω αναφερόμενης διάταξης του άρθρου 8 παρ. 3 ΕισΝΚΠολΔ, ως μεταγενέστερη, ο νομοθέτης έχει επιβάλει μία επιπλέον υποχρέωση στα οικεία Πρωτοδικεία, αυτήν του ελέγχου της ουσιαστικής συνταγματικότητας των διατάξεων του Ιερού Νόμου, που φαίνεται να έχει εφαρμόσει ο Μουφτής σε υπό κρίση απόφαση του Ιεροδικείου.

Προς πληρότητα της παρούσας ενότητας, δέον να εξεταστεί το ζήτημα ύπαρξης αποκλειστικής ή συντρέχουσας αρμοδιότητας της δικαιοδοσίας του Μουφτή. Το ζήτημα έχει απασχολήσει τα εθνικά δικαστήρια, με ιδιαίτερα χαρακτηριστική την υπ' αρ. 405/2000 του Μονομελούς Πρωτοδικείου Θηβών⁴⁷, στην οποία κρίθηκε ότι «Από

άρθρ. 5 παρ. 2, αφού αυτά προϋποθέτουν σύναψη ή λύση θρησκευτικού γάμου, τον οποίο τα εν λόγω πρόσωπα δεν επέλεξαν».

⁴⁴ Κτιστάκης Ι., Ιερός Νόμος του Ισλάμ και Έλληνες πολίτες, σελ. 43-46.

⁴⁵ Αφορά στον Ν. 2345/1920, που δεν ισχύει πια, αφού αντικαταστάθηκε από το Ν. 1920/1991.

⁴⁶ Άρθρο 5 παρ. 3 εδ. α' και β' Ν. 1920/1991: «Οι εκδιδόμενες από το Μουφτή αποφάσεις επί υποθέσεων αμφισβητούμενης δικαιοδοσίας δεν μπορούν να εκτελεσθούν ούτε αποτελούν δεδικασμένο, αν δεν κηρυχθούν εκτελεστές από το μονομελές πρωτοδικείο της περιφέρειας όπου η έδρα του Μουφτή, κατά τη διαδικασία της εκουσίας δικαιοδοσίας. Το δικαστήριο ερευνά μόνον αν η απόφαση εκδόθηκε μέσα στα όρια της δικαιοδοσίας του Μουφτή και αν οι διατάξεις που εφαρμόστηκαν αντίκεινται στο Σύνταγμα».

⁴⁷ ΜονΠρΘηβών 405/2000, Δίκη 2001/1097 = ΝοΒ 2001/661.

το άρθρο 5 §§ 1 και 2 του Ν. 1920 της 4/4.2.1991, «Κύρωση της από 24 Δεκεμβρίου 1990 πράξης νομοθετικού περιεχομένου Περί Μουσουλμάνων Θρησκευτικών Λειτουργιών» προκύπτει ότι ο Μουφτής ασκεί στην περιφέρεια του δικαιοδοσία μεταξύ Μουσουλμάνων Ελλήνων πολιτών επί γάμων, διαζυγίων, διατροφών, επιτροπειών, κηδεμονιών, χειραφεσίας ανηλίκων, ισλαμικών διαθηκών και της εξ αδιαθέτου διαδοχής. (...). Η κατοχύρωση αυτή της μειονότητας με συνταγματικές και διεθνείς συμβατικές δεσμεύσεις, που αποτελούν πλέον εσωτερικό δίκαιο, υποχρεώνει την Πολιτεία σε περίπτωση σύγκρουσης μουσουλμανικού ιερού δικαίου και ατομικών δικαιωμάτων να εγγυηθεί στον μουσουλμάνο Έλληνα πολίτη την ελευθερία επιλογής της δικαιοταξίας στην οποία αυτός επιθυμεί να υπαχθεί». Από την ως άνω κρίση, προκύπτει ότι η δικαιοδοσία του Μουφτή δεν είναι αποκλειστική, αλλά συντρέχουσα με αυτήν των τακτικών πολιτικών δικαστηρίων.

Επιπλέον, η υπαγωγή στη δικαιοδοσία του Μουφτή δεν είναι δυνατό να καθίσταται αποκλειστική και υποχρεωτική, καθώς ένα εκ των υποκειμενικών κριτηρίων είναι το θρησκευτικό, το οποίο δεν είναι εφικτό να εντοπίζεται. Τούτο δε, συμβαίνει διότι εντάσσεται στη σφαίρα της ελεύθερης βούλησης του ατόμου, αποτελώντας μέρος του πυρήνα της ελευθερίας της συνείδησης. Συνεπώς, δεν θα ήταν νόμιμος τυχόν εξαναγκασμός Έλληνα πολίτη να δηλώσει τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις για να υπαχθεί στον έναν ή στον άλλον δικαστή. Εξάλλου, η προστασία των δικαιωμάτων των μειονοτικών ομάδων δεν είναι δυνατό να αποτελεί αντικείμενο κανονιστικής ρύθμισης, που να υποχρεώνει τα μέλη της μειονοτικής ομάδας να γίνουν αποδέκτες ειδικών κανόνων δικαίου παρά τη θέλησή τους, καθώς μια τέτοια θέση θα ήταν αντίθετη στο πνεύμα της νομικής προστασίας των δικαιωμάτων των μειονοτήτων, και ευρύτερα των δικαιωμάτων του ανθρώπου.

Καταλήγοντας, φαίνεται ως ορθότερη η άποψη σύμφωνα με την οποία η δικαιοδοσία του Μουφτή θα πρέπει να θεωρείται ότι είναι μη υποχρεωτική, αλλά συντρέχουσα προς τα τακτικά δικαστήρια. Η εφαρμογή του Ιερού Νόμου αφορά όλους τους μουσουλμάνους Έλληνες πολίτες ανεξάρτητα από τον τόπο κατοικίας τους. Προκύπτει αδήριτη ανάγκη επαναπροσδιορισμού του περιεχομένου της δικαιοδοσίας του Μουφτή και του τρόπου άσκησης των αρμοδιοτήτων του, λαμβάνοντας υπ' όψιν αφενός μεν τα δικαιώματα των μουσουλμανικών μειονοτήτων και αφετέρου τις

θεμελιώδεις εγγυήσεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου ως αυτές αφορούν το σύνολο των Ελλήνων πολιτών.⁴⁸

⁴⁸ Τσιτσελίκης, Κ., «Οι δικαιοδοσίες του Μουφτή ως Ιεροδίκη, με αφορμή την 405/2000, ΜονΠρωτΘηβ, Νομικό Βήμα, τευχ.49, 2001.

3. ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΑ

3.1. Οι αποφάσεις AGGA και SERIF

3.1.1. Υπόθεση Σερίφ κατά της Ελλάδος, Απόφαση ΕΔΔΑ, 14.12.1999

Σύμφωνα με τα αναφερόμενα στην από 14.12.1999 Απόφασης ΕΔΔΑ, ο προσφεύγων, Ι. Σερίφ, είναι Έλληνας υπήκοος, γεννημένος το 1951, απόφοιτος θεολογικής σχολής και κάτοικος της Κομοτηνής. Όταν το 1985 απεβίωσε ο Μουφτής της Ροδόπης, το ελληνικό Κράτος διόρισε προσωρινό Μουφτή. Όταν εκείνος παραιτήθηκε, διορίστηκε ένας δεύτερος προσωρινός Μουφτής. Στις 6 Απριλίου 1990 ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας επικύρωσε τον διορισμό του ως άνω στη θέση του Μουφτή της Ροδόπης. Τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους, οι δύο ανεξάρτητοι Μουσουλμάνοι βουλευτές Ξάνθης και Ροδόπης αιτήθηκαν από το Κράτος να διοργανώσει εκλογές για την θέση του Μουφτή της Ροδόπης, ως οριζόταν από το νομικό πλαίσιο και συγκεκριμένα τον ν.2345/1920⁴⁹. Μη λαμβάνοντας απόκριση, οι δύο ανεξάρτητοι βουλευτές αποφάσισαν να διεξάγουν οι ίδιοι εκλογική διαδικασία στα μουσουλμανικά τεμένη την 28^η Δεκεμβρίου 1990 μετά το πέρας των προσευχών. Δέον να επισημανθεί ότι λίγες ημέρες νωρίτερα εκδόθηκε η από 24.12.1990 Πράξη Νομοθετικού Περιεχομένου σύμφωνα με την οποία μετεβλήθη η διαδικασία ανάδειξης των Μουφτήδων, η οποία πραγματοποιείται με διορισμό από την πολιτεία αντί για εκλογή από μουσουλμάνους εκλογείς, ενώ σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 9 της οποίας καταργήθηκε ο ν.2345/1920. Εντούτοις, παρά τη δημοσίευση της ως άνω Πράξης Νομοθετικού Περιεχομένου, στις 28 Δεκεμβρίου 1990 ο Σερίφ εξελέγη Μουφτής της Ροδόπης από τους Μουσουλμάνους στα τεμένη. Εν συνεχεία, από κοινού με άλλους Μουσουλμάνους προσέβαλε τη νομιμότητα του διορισμού του Μουφτή ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας.

Ο εισαγγελέας Ροδόπης άσκησε ποινική δίωξη κατά του Σερίφ σύμφωνα με τα οριζόμενα στις διατάξεις των άρθρων 175 και 176 του Ποινικού Κώδικα για αντιποίηση της άσκησης υπηρεσίας λειτουργού γνωστής θρησκείας και για δημόσια

⁴⁹ Ζήτησαν επίσης να διοργανωθούν εκλογές από το Κράτος για την θέση του Μουφτή της Ξάνθης.

εμφάνιση με την στολή αυτού του θρησκευτικού λειτουργού χωρίς δικαίωμα⁵⁰. Τον Νοέμβριο του 1991 ο Άρειος Πάγος, κρίνοντας ότι υπήρχε το ενδεχόμενο ταραχών στην Ροδόπη, αποφάσισε την εκδίκαση της υπόθεσης στη Θεσσαλονίκη. Το Μονομελές Πλημμελειοδικείο Θεσσαλονίκης, με την από 12.12.1994 απόφασή του έκρινε τον Σερίφ για μια σειρά αδικημάτων που κατά το δικαστήριο είχαν διαπραχθεί μεταξύ 17 Ιανουαρίου 1991 και 28 Φεβρουαρίου 1991, περίοδος κατά τη διάρκεια της οποίας εκείνος ασκούσε υπηρεσίες Μουφτή στη Ροδόπη, ιεουργώντας σε τελετές γάμου, βαπτίζοντας παιδιά, κηρύσσοντας και λαμβάνοντας μέρος σε διοικητικές δραστηριότητες. Το Δικαστήριο επέβαλε στον Σερίφ ποινή φυλάκισης οκτώ μηνών, μετατρέψιμη. Κατά της απόφασεως, ο Σερίφ άσκησε έφεση επί της οποίας το Τριμελές Πλημμελειοδικείο Θεσσαλονίκης εξέδωσε απόφαση με την οποία έκανε δεκτή την καταδίκη του Σερίφ προσφεύγοντος και του επέβαλε μία ποινή φυλάκισης έξι μηνών μετατρέψιμη σε χρηματική ποινή. Εν συνεχεία, ο Σερίφ κατέθεσε αίτηση αναιρέσεως ενώπιον του Αρείου Πάγου, προβάλλοντας μεταξύ άλλων ότι συντελέστηκε παραβίαση των άρθρων 9, 10 και 14 της ΕΣΔΑ μέσω της αναιρεσιβαλλόμενης απόφασης του Εφετείου, καθώς ισχυρίστηκε ότι i.) είχε δικαίωμα να προβεί στις δηλώσεις για τις οποίες είχε καταδικαστεί, ii.) ότι το λειτούργημα του Μουφτή εκπροσωπούσε την ελεύθερη εκδήλωση της Μουσουλμανικής θρησκείας' καθώς και iii.) ότι η μουσουλμανική κοινότητα είχε το δικαίωμα σύμφωνα με την Συνθήκη της Ειρήνης των Αθηνών του 1913 να εκλέγει τους Μουφτήδες.

Ο Άρειος Πάγος με την υπ' αριθμόν 495/1997 Απόφαση του ΣΤ' Τμήματός του απέρριψε την αίτηση αναιρέσεως του Σερίφ κρίνοντας ότι το αδίκημα του Άρθρου 175

⁵⁰ Άρθρο 175 ΠΚ προβλέπει τα ακόλουθα:

1. Όποιος με πρόθεση αντιποιείται την άσκηση κάποιας δημόσιας, δημοτικής ή κοινοτικής υπηρεσίας τιμωρείται με φυλάκιση μέχρι ενός έτους ή με χρηματική ποινή.

2. Η διάταξη αυτή εφαρμόζεται και για την αντιποίηση της άσκησης δικηγορίας, καθώς επίσης και για την αντιποίηση άσκησης υπηρεσίας λειτουργού της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού ή άλλης θρησκείας γνωστής στην Ελλάδα.

31. Άρθρο 176 ΠΚ προβλέπει τα ακόλουθα :

“Όποιος δημόσια και χωρίς δικαίωμα φορεί στολή ή άλλο διακριτικό σημείο δημόσιου, δημοτικού, κοινοτικού ή θρησκευτικού λειτουργού από εκείνους που αναφέρει η παρα.2 του Άρθρου 175 ... τιμωρείται με φυλάκιση μέχρι έξη μηνών ή με χρηματική ποινή’.

του Ποινικού Κώδικα διαπράττεται «όταν κάποιος εμφανίζεται ως λειτουργός γνωστής θρησκείας και εκτελεί τις υπηρεσίες του αξιώματος του λειτουργού, συμπεριλαμβανομένων οποιωνδήποτε εκ των σχετικών διοικητικών υπηρεσιών». Συγκεκριμένα, κρίθηκε ότι ο Σερίφ είχε διαπράξει το αδίκημα αυτό, καθώς είχε φερθεί και εμφανιστεί ως ο Μουφτής της Ροδόπης, φορώντας την στολή που, στη συνείδηση των ανθρώπων, ανήκε στο Μουφτή. Αξίζει να επισημανθεί ότι το δικαστήριο δεν εξέτασε ειδικά τους ισχυρισμούς του Σερίφ σύμφωνα με τα Άρθρα 9, 10 και 14 της ΕΣΔΑ.⁵¹

Κατόπιν τούτων, ο Σερίφ κατέθεσε κατά της ελληνικής κυβέρνησης την υπ' αριθμόν 38178/1997 Προσφυγή ενώπιον του ΕΔΔΑ. Ισχυρίστηκε, μεταξύ άλλων, ότι η καταδίκη του για αντιποίηση άσκησης υπηρεσίας λειτουργού γνωστής θρησκείας και η δημόσια εμφάνιση με την στολή του θρησκευτικού λειτουργού αντιστοιχεί σε παραβίαση των δικαιωμάτων του σύμφωνα με τα Άρθρα 9 και 10 της ΕΣΔΑ. Η εν λόγω προσφυγή δικάστηκε από το δεύτερο Τμήμα του ΕΔΔΑ, στις 2.12.2000, το οποίο εξέδωσε την από 14.12.2000 Απόφαση.

3.1.2. Υπόθεση Αγκά κατά της Ελλάδος, Αποφάσεις ΕΔΔΑ : 1.) 17.10.2002 2.) 13.7.2006, 3.) 13.7.2006

Ο Μ. Αγκά γεννήθηκε το 1932. Το 1990 απεβίωσε ο Μουφτής της Ξάνθης. Στις 15 Φεβρουαρίου 1990 ο αρμόδιος νομάρχης διόρισε τον Αγκά τοποτηρητή της Μουφτείας. Ως ήδη αναφέρθη ανωτέρω, οι δύο ανεξάρτητοι Μουσουλμάνοι βουλευτές Ξάνθης και Ροδόπης αιτήθηκαν από το Κράτος να διοργανώσει εκλογές για την θέση του Μουφτή της Ροδόπης, ως οριζόταν από το νομικό πλαίσιο και συγκεκριμένα τον ν.2345/1920. Μη λαμβάνοντας απόκριση, οι δύο ανεξάρτητοι βουλευτές αποφάσισαν να διεξάγουν οι ίδιοι εκλογική διαδικασία στα μουσουλμανικά τεμένη την 17^η Αυγούστου 1990 μετά το πέρας των προσευχών. Αποτέλεσμα της διαδικασίας αυτής αποτέλεσε η εκλογή του Αγκά ως Μουφτή Ξάνθης.

Δέον να επισημανθεί ότι μερικούς μήνες μετά, τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους, εκδόθηκε η από 24.12.1990 Πράξη Νομοθετικού Περιεχομένου σύμφωνα με την οποία μετεβλήθη η διαδικασία ανάδειξης των Μουφτήδων, η οποία πραγματοποιείται με

⁵¹ Ανδρουτσόπουλος, Γ., Η θρησκευτική ελευθερία κατά τη νομολογία του Αρείου Πάγου, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ), 2008.

διορισμό από την πολιτεία αντί για εκλογή από μουσουλμάνους εκλογείς, ενώ σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 9 της οποίας καταργήθηκε ο ν.2345/1920, κυρώθηκε αναδρομικά με το άρθρο μόνο του ν.1920/1991. Στις 20 Αυγούστου 1991, σύμφωνα με τις νέες ρυθμίσεις των σχετικών διατάξεων της εν λόγω Π.Ν.Π., το Ελληνικό Κράτος διόρισε άλλο Μουφτή, εντούτοις ο Αγκά, αρνήθηκε να αποχωρήσει από τη θέση του.

Κατά του Αγκά ασκήθηκαν οκτώ ποινικές διώξεις σύμφωνα με τις διατάξεις των άρθρων 175 και 176 του Ποινικού Κώδικα λόγω αντιποίησης άσκησης υπηρεσίας λειτουργού «γνωστής θρησκείας». Προς αποφυγή αναταραχών στην πόλη της Ξάνθης, αποφασίστηκε η διεξαγωγή των δικών σε άλλες πόλεις. Συγκεκριμένα, κατηγορούμενος ότι εξέδωσε μηνύματα υπό την ιδιότητα του Μουφτή Ξάνθης καταδικάστηκε από το Μονομελές Πλημμελειοδικείο Αγρινίου στις 28.6.1996 και δυνάμει των αποφάσεων 2206/1996 και 2207/1996) σε δεκάμηνη φυλάκιση, κατά των οποίων άσκησε έφεση. Το Τριμελές Πλημμελειοδικείο Αγρινίου απέρριψε την έφεση και μειώνοντας την ποινή σε εξάμηνη φυλάκιση μετατρέψιμη σε χρηματική ποινή. Ακόμη, καταδικάστηκε από το Μονομελές Πλημμελειοδικείο Λαμίας, στις 3.4.1997 σε δωδεκάμηνη φυλάκιση, κατά της οποίας ο Αγκά άσκησε έφεση, η οποία απερρίφθη καταδικάζοντας τον Αγκά σε οκτάμηνη φυλάκιση, μετατρέψιμη σε χρηματική ποινή. Περαιτέρω, δυνάμει της 1335/1997 απόφασης του Μονομελούς Πλημμελειοδικείου Λαμίας ο Αγκά καταδικάστηκε σε οκτάμηνη φυλάκιση, κατά της οποίας άσκησε έφεση, η οποία απερρίφθη, μειώνοντας την ποινή σε εξάμηνη φυλάκιση μετατρέψιμη σε χρηματική. Ακόμη, καταδικάστηκε από το Μονομελές Πλημμελειοδικείο Θεσσαλονίκης σε δεκάμηνη φυλάκιση, κατά της οποίας ο Αγκά άσκησε έφεση, η οποία απερρίφθη με τον Αγκά να καταδικάζεται σε οκτάμηνη φυλάκιση, μετατρέψιμη σε χρηματική ποινή. Κατά των προαναφερθέντων αποφάσεων, ο Αγκά άσκησε αιτήσεις αναίρεσης ενώπιον του Άρειου Πάγου, ισχυριζόμενος ότι η καταδίκη του συνιστούσε παραβίαση των άρθρων 6, 9, 10 και 14 της Σύμβασης.

Το Δικαστήριο απέρριψε όλες τις ως άνω αιτήσεις αναίρεσης του Αγκά⁵² κρίνοντας, κατ' αρχάς, ότι το αδίκημα του άρθρου 175 του Ποινικού Κώδικα διαπράττεται «όταν κάποιος εμφανίζεται ως λειτουργός γνωστής θρησκείας και

⁵² Τσιτσελίκης, Κ., Η προσφυγή Σερίφ κατά Ελλάδα ενόπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, σελ.963-964.

όταν ασκεί την υπηρεσία του εν λόγω λειτουργού, συμπεριλαμβανομένων σχετικών διοικητικών καθηκόντων». Κρίθηκε ότι ο Αγκά είχε διαπράξει το αδίκημα αυτό, καθώς εμφανιζόταν και συμπεριφερόταν ως Μουφτής Ξάνθης. Περαιτέρω το δικαστήριο έκρινε ότι η καταδίκη του προσφεύγοντος δεν αντίκειται στα άρθρα 9, 10 και 14 της ΕΣΔΑ, αφού, κατά το Δικαστήριο, ο Αγκά δεν είχε καταδικαστεί για τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις ούτε παρακωλύθηκε κατά οποιονδήποτε τρόπο η ελεύθερη άσκηση των θρησκευτικών καθηκόντων του αλλά αντίθετα καταδικάστηκε μόνο για την εκ μέρους του παράνομη άσκηση υπηρεσίας θρησκευτικού λειτουργού την ιδιότητα του οποίου ο ίδιος δεν έφερε, σύμφωνα με το νόμο.

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθούν δύο ακόμη εφετειακές αποφάσεις, τις οποίες εξέδωσε το Τριμελές Πλημμελειοδικείο Λαμίας οι οποίες έκριναν ότι ο Αγκά απευθύνοντας θρησκευτικά μηνύματα σε μια ομάδα ανθρώπων που τον ακολουθούσαν οικειοθελώς ως θρησκευτικό ηγέτη τους, δεν είχε αντιποιηθεί την άσκηση υπηρεσίας λειτουργού «γνωστής θρησκείας», αλλά είχε εκφράσει το δικαίωμα εκδήλωσης της θρησκείας του, το οποίο εγγυάται το άρθρο 9 της Σύμβασης. Επισημαίνεται ότι το εφετείο προέβη στην έκδοση των συγκεκριμένων αποφάσεων σε συνέχεια της από 14.12.1999 Απόφαση ΕΔΔΑ (Σερίφ κατά της Ελλάδας).

Δεδομένων των ανωτέρω, ο Αγκά άσκησε τις από 31-8-1999 και 23-11-1999, υπ' αριθμόν 50776/99 και 52912/99 προσφυγές ενώπιον του ΕΔΔΑ, δια των οποίων ισχυρίστηκε ότι οι καταδίκες του για αντιποίηση άσκησης υπηρεσίας λειτουργού «γνωστής θρησκείας» συνιστούσαν παραβίαση των δικαιωμάτων του σύμφωνα με τα άρθρα 9 και 10 της ΕΣΔΑ. Ακόμη, ο Αγκά άσκησε την από 6-08-2002 υπ' αριθμόν 32186/02 προσφυγή ενώπιον του ΕΔΔΑ επικαλούμενος ακριβώς τους ισχυρισμούς που εκτέθηκαν στις προαναφερόμενες προσφυγές και την από 6-06-2002 υπ' αριθμόν 33331/02 προσφυγή ενώπιον του ΕΔΔΑ επικαλούμενος ακριβώς τους ισχυρισμούς που εκτέθηκαν παραπάνω.

3.2. Ισχυρισμοί των μερών ενώπιον του ΕΔΔΑ

Ένεκα των κοινών σημείων, οι ως άνω αναφερθείσες προσφυγές εξετάζονται για τις ανάγκες της παρούσας από κοινού. Στο σύνολο αυτών, οι προσφεύγοντες

ισχυρίστηκαν ότι οι σχετικές ποινικές τους καταδίκες αντιστοιχούσαν σε παραβίαση του άρθρου 9 της ΕΣΔΑ⁵³, συνιστώντας παραβίαση και αντίθετη επέμβαση στο δικαίωμά τους για ελεύθερη έκφραση και άσκηση της θρησκείας τους, αλλά και των πιστών εκείνων απέβλεπαν στα πρόσωπά τους για πνευματική καθοδήγηση. Περαιτέρω, υποστήριξαν ότι η ως άνω παράνομη επέμβαση στο δικαίωμά τους για ελεύθερη έκφραση και άσκηση της θρησκείας τη δική τους και των άλλων δεν δικαιολογείται από κάποιον από τους περιορισμούς που προβλέπονται στην παρ. 2 του άρθρου 9 της ΕΣΔΑ, καθώς, κατά τους ίδιους η επέμβαση δεν επιβαλλόταν από οποιαδήποτε διάταξη νόμου και δεν εξυπηρετούσε οποιοδήποτε νόμιμο σκοπό. Ακόμη, οι προσφεύγοντες ισχυρίστηκαν ότι οι ποινικές τους καταδίκες δεν αποτελούσαν αναγκαίο μέτρο σε μια δημοκρατική κοινωνία ούτε μπορούσαν κατ' οποιονδήποτε τρόπο να δικαιολογηθούν σε μια κοινωνία όπου το Κράτος δεν θα έπρεπε να επεμβαίνει στις ατομικές επιλογές στον τομέα της προσωπικής συνείδησης. Επεσήμαναν δε, ότι οι τόσο οι Χριστιανοί όσο και οι Εβραίοι πολίτες στην Ελλάδα είχαν το δικαίωμα να εκλέγουν τους θρησκευτικούς ηγέτες τους, ενώ η στέρηση του αντίστοιχου δικαιώματος για τους μουσουλμάνους συνιστά διακριτική μεταχείριση της πολιτείας προς μια συγκεκριμένη μειονότητα, ενδεικτική -ως υποστήριξαν- της γενικότερης καταπιεστικής πολιτικής του ελληνικού κράτους απέναντι στην μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης. Τέλος, υποστήριξαν ότι η συντριπτική πλειοψηφία των μουσουλμάνων της Θράκης επιθυμούσε τους ίδιους στη θέση των Μουφτήδων στους νομούς στους οποίους είχαν “εκλεγεί”.

Ως προς τα προαναφερθέντα επιχειρήματα των Σερίφ και Αγκά, η ελληνική κυβέρνηση υποστήριξε ότι ουδεμία επέμβαση είχε υπάρξει στο προβλεπόμενο από το άρθρο 9 παρ. 1 της ΕΣΔΑ δικαίωμα των προσφευγόντων ως προς την ελευθερία

⁵³ Άρθρο 9 ΕΣΔΑ: ‘1. Παν πρόσωπο δικαιούται εις την ελευθερία σκέψεως, συνειδήσεως και θρησκείας. Το δικαίωμα τούτο επάγεται την ελευθερίαν αλλαγής θρησκείας ή πεποιθήσεων, ως και την ελευθερίαν εκδηλώσεως της θρησκείας ή των πεποιθήσεων μεμονωμένως ή συλλογικώς, δημοσία ή κατ’ιδίαν, διά της λατρείας, της παιδείας και της ασκήσεως των θρησκευτικών καθηκόντων και λειτουργιών.

2. Η ελευθερία εκδηλώσεως της θρησκείας ή των πεποιθήσεων δεν επιτρέπεται να αποτελέσει αντικείμενον ετέρων περιορισμών πέραν των προβλεπομένων υπό του νόμου και αποτελούντων αναγκαία μέτρα, εν δημοκρατική κοινωνία, διά την δημοσίαν ασφάλειαν, την προάσπισιν της δημοσίας τάξεως, υγείας και ηθικής, ή την προάσπισιν των δικαιωμάτων και ελευθεριών των άλλων’.

άσκησης της θρησκείας τους, καθώς το άρθρο δεν εγγυάται σε αυτούς το δικαίωμα της επιβολής σε τρίτους της δικής τους αντίληψης σχετικά με την ισχύ της Συνθήκης Ειρήνης των Αθηνών ή των υποχρεώσεων της Ελλάδας από αυτήν. Περαιτέρω, η κυβέρνηση υποστήριξε ότι σε κάθε περίπτωση, ακόμη κι αν ήθελε θεωρηθεί ότι υπήρξε παραβίαση του δικαιώματος των προσφευγόντων από το αρ. 9 παρ. 1 της ΕΣΔΑ, η επέμβαση αυτή δικαιολογείται σύμφωνα με τα προβλεπόμενα στη δεύτερη παράγραφο του άρθρου 9 της Σύμβασης δεδομένου ότι προβλεπόταν από το νόμο, και συγκεκριμένα από τα Άρθρα 175 και 176 του Ποινικού Κώδικα. Όσον αφορά τούτο, η κυβέρνηση υποστήριξε ότι οι ποινικές καταδίκες των προσφευγόντων δεν συνδέονταν σε καμία περίπτωση με τις διατάξεις του ν.2345/1920 περί εκλογής Μουφτήδων ούτε με τη Συνθήκη Ειρήνης των Αθηνών, καθώς ο μεν νόμος 2345/1920 είχε περιπέσει σε αχρησία, οι, δε, διατάξεις της Συνθήκης των Αθηνών είχαν ήδη αντικατασταθεί υποχρεωτικά από τις διατάξεις της Συνθήκης των Σεβρών για την Προστασία των Μειονοτήτων στην Ελλάδα και της Συνθήκης της Ειρήνης της Λωζάννης, οι οποίες αποτέλεσαν και αποτελούν το ισχύον διεθνές νομικό πλαίσιο για τη μουσουλμανική μειονότητα στη Δυτική Θράκη. Οι προαναφερθείσες, δε, Συνθήκες δεν περιλαμβάνουν καμία πρόβλεψη για την εκλογή των Μουφτήδων. Περαιτέρω, η κυβέρνηση διευκρίνισε ότι οι διατάξεις της Συνθήκης της Ειρήνης των Αθηνών, που είχε συναφθεί όταν η Θράκη δεν αποτελούσε τμήμα της Ελλάδας, ήταν πλέον άνευ αντικειμένου, μετά την υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών του 1923. Ακόμη, υποστηρίχθηκε από την κυβέρνηση ότι η συγκεκριμένη επέμβαση εξυπηρετούσε νόμιμο σκοπό, καθώς προστατεύοντας την εξουσία και το κύρος διορισμού του Μουφτή κατά τη νόμιμη διαδικασία στους κατά τόπους νομούς τα εθνικά δικαστήρια επεδίωκαν τη διαφύλαξη της τάξης στην συγκεκριμένη θρησκευτική κοινότητα, αλλά και στην ευρύτερη τοπική κοινωνία. Υπογράμμισαν ότι με τέτοιο τρόπο πράττοντας επεδίωκαν την προστασία των διεθνών σχέσεων της χώρας, τομέας επί του όπου τα Κράτη διατηρούν και ασκούν απεριόριστη διακριτική ευχέρεια.

Ακόμη, η κυβέρνηση προέβαλε και το επιχείρημα ότι οι επεμβάσεις αποτέλεσαν ουσιαστικά αναγκαίο μέτρο στην ελληνική δημοκρατική κοινωνία για τους ακόλουθους λόγους κατ' αρχάς διότι οι Μουφτήδες διορίζονταν από το κράτος σε πολλές χώρες, και κατά συνέπεια ο διορισμός του Μουφτή από το Κράτος δεν καθίστατο δυνατό αφ' εαυτού να συνιστά παραβίαση του Άρθρο 9 παρ.1 της ΕΣΔΑ. Επιπλέον, οι Μουφτήδες στην Ελλάδα έχουν σημαντικές δικαιοδοτικές αρμοδιότητες,

καθώς ασκούν δικαστικές εξουσίες, και οι δικαστές στην Ελλάδα δεν επιτρέπεται να εκλέγονται από τον λαό, πολλώ δε μάλλον στις υπό κρίση περιπτώσεις, κατά τις οποίες, -ως υποστήριξε η Ελληνική Κυβέρνηση- στις υποτιθέμενες εκλογές των προσφευγόντων υπήρξε νοθεία. Συνεπώς, τούτες δεν υπήρξαν αποτέλεσμα μιας δημοκρατικής διαδικασίας, αλλά οι προσφεύγοντες αποτέλεσαν ανδρείκελο των μουσουλμάνων βουλευτών για πολιτικούς λόγους.

Ακόμη, η κυβέρνηση υποστήριξε ότι το ανώτατο δικαστήριο, ο Άρειος Πάγος, δεν είχε καταδικάσει τους προσφεύγοντες αποκλειστικά και μόνο για τον λόγο ότι είχαν κάνει εμφανίσεις ως Μουφτήδες, καθώς είχε κρίνει ότι το αδίκημα του άρθρου 175 ΠΚ διαπράττεται όταν κάποιος εκτελεί υπηρεσίες θρησκευτικού λειτουργού, και σε αμφότερες τις περιπτώσεις των προσφευγόντων διαπιστώθηκε ότι οι πράξεις τους ενέπιπταν στις διοικητικές αρμοδιότητες Μουφτή.

Τέλος, η κυβέρνηση υποστήριξε ότι οι ποινικές καταδίκες των προσφευγόντων ήταν αναγκαίες σε μία δημοκρατική κοινωνία, καθώς οι πράξεις των τελευταίων υπονόμειαν τις ρυθμίσεις που είχε θεσπίσει το Κράτος για την οργάνωση της θρησκευτικής ζωής της μουσουλμανικής κοινότητας της περιοχής. Ειδικότερα, η κυβέρνηση εξήγησε ότι δεδομένου ότι υπήρχαν τέσσερις Μουφτήδες στην Ροδόπη και την Ξάνθη, δύο διορισμένοι από το κράτος και δύο «δήθεν» εκλεγέντες τον Αύγουστο και τον Δεκέμβριο του 1990, και οι προσφεύγοντες είχαν ευθέως αμφισβητήσει τη νομιμότητα των πράξεων των νόμιμων Μουφτήδων υπό τις συγκεκριμένες συνθήκες της υπόθεσης, οι αρχές και τα δικαστήρια ήταν υποχρεωμένα να παρέμβουν και να καταδικάσουν τους «νόθους» Μουφτήδες. Τούτο δε ήταν απαραίτητο προκειμένου να αποφευχθεί η δημιουργία έντασης μεταξύ των Μουσουλμάνων στις συγκεκριμένες περιοχές, μεταξύ των Μουσουλμάνων και Χριστιανών, καθώς και μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Συνεπώς, η ελληνική κυβέρνηση επεδίωκε την προστασία του θεσμού του Μουφτή στην Ελλάδα και τη διατήρηση των ισορροπιών μεταξύ των πολιτών.

3.3. Οι Αποφάσεις ΕΔΔΑ 14.12.1999 (Σερίφ κατά της Ελλάδας), 17.10.2002 και 13.7.2006 (Αγκά κατά της Ελλάδας)

Προς πληρότητα της παρούσας, δέον να επισημανθεί ότι δεν ήταν η πρώτη φορά που ο Άρειος Πάγος εφάρμοσε την διάταξη του άρθρου 175 ΠΚ. Ενδεικτικά, αξίζει να γίνει αναφορά στην απόφαση 378/1980, περίπτωση κατά την οποία πρώην ιερέας της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας εξακολουθούσε να ενδύεται το ιερατικό ράσο της ανατολικής ορθόδοξης εκκλησίας, ενώ είχε ήδη καθαιρεθεί, σε συνέχεια της προσχώρησής του στους Παλαιοημερολογίτες. Επιπλέον, αναφέρονται οι αποφάσεις 454/66, 140/64 και 476/71, περιπτώσεις προσώπων που είχαν εμφανιστεί να ασκούν είτε τα διοικητικά είτε τα θρησκευτικά καθήκοντα λειτουργών της ανατολικής ορθόδοξης εκκλησίας.

Το ΕΔΔΑ αναφέρθηκε διεξοδικά στη νομοθεσία που αφορά σε ζητήματα των λειτουργών «γνωστών θρησκειών» στην Ελλάδα, επισημαίνοντας ότι *«Οι λειτουργοί της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού και άλλων γνωστών θρησκειών απολαμβάνουν ενός αριθμού προνομίων σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο. Μεταξύ άλλων, οι θρησκευτικοί γάμοι που τελούν παράγουν τα ίδια έννομα αποτελέσματα όπως οι πολιτικοί γάμοι και οι ίδιοι έχουν απαλλαγή από την στρατιωτική θητεία.»*. Ιδιαίτερη βαρύτητα έδωσε το Δικαστήριο στο γεγονός ότι η θρησκευτική ελευθερία συνιστά θέμα προσωπικής συνείδησης, και περιλαμβάνει την ελευθερία εκδήλωσης της θρησκείας, ατομικώς ή συλλογικώς, μέσω της λατρείας, κατά τα προβλεπόμενα στην παρ. 1 του αρ. 9 της ΕΣΔΑ⁵⁴.

Επισημαίνεται ότι το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι ο προσφεύγων Σερίφ καταδικάστηκε για αντιποίηση της άσκησης υπηρεσίας λειτουργού «γνωστής θρησκείας» και για δημόσια εμφάνιση με την στολή τέτοιου λειτουργού χωρίς δικαίωμα, ενώ ο προσφεύγων Αγκά καταδικάστηκε για αντιποίηση της άσκησης υπηρεσίας λειτουργού «γνωστής θρησκείας». Ως προκύπτει δε από τα πραγματικά περιστατικά τα οποία και οδήγησαν στην καταδίκη του Σερίφ, εκείνος φαίνεται να προέβη στην έκδοση μηνύματος σχετικά με την θρησκευτική σημασία μιας εορτής, στην εκφώνηση ομιλίας σε θρησκευτική συγκέντρωση και στην εμφάνιση με το ένδυμα

⁵⁴ Σχετική η απόφαση της 25ης Μαΐου 1993 επί της υπόθεσης Κοκκινάκης κατά Ελλάδος.

θηρσκευτικού ηγέτη. Αντίστοιχα, στην περίπτωση του Αγκά, τα πραγματικά περιστατικά συνίστανται στην έκδοση μηνυμάτων θηρσκευτικού περιεχομένου υπό την ιδιότητα του Μουφτή Ξάνθης.

Το Δικαστήριο, κατ' αρχάς, έκρινε ότι οι συγκεκριμένες ποινές συνιστούν Κρατική επέμβαση στο δικαίωμα των προσφευγόντων να εκδηλώνουν τη θρησκεία τους συλλογικά και δημόσια, δια της λατρείας και της παιδείας σύμφωνα με τα προβλεπόμενα στην παρ. 1 του άρθρου 9 ΕΣΔΑ. Εν συνεχεία, το ΕΔΔΑ εξέτασε το περιεχόμενο των περιορισμών στη θρησκευτική ελευθερία, όπως αυτές τίθενται από την παρ. 2 του αρ. 9 ΕΣΔΑ και τη σχετική νομολογία του Δικαστηρίου. Σύμφωνα με τις προβλεπόμενες προϋποθέσεις νομιμότητας των περιορισμών, το υπό κρίση κρατικό μέτρο επέμβασης απαιτείται i. να προβλέπεται από το νόμο, ii. να εξυπηρετεί ή και να επιδιώκει νόμιμο σκοπό και iii. να είναι αναγκαίο στο πλαίσιο μιας δημοκρατικής κοινωνίας. Προς πληρότητα της παρούσας, δέον να εξεταστούν οι κρίσεις αναφορικά με έκαστη των ανωτέρω προϋποθέσεων:

i. Επέμβαση προβλεπόμενη από το νόμο⁵⁵

Οι διάδικοι έφεραν αντίθετα επιχειρήματα αναφορικά με τον χαρακτηρισμό της υπό εξέταση επέμβασης, καθώς αφενός η Κυβέρνηση υποστήριζε πως τούτη «προβλεπόταν από το νόμο» δυνάμει των αρ.175-176 ΠΚ, ενώ, αντίθετα, οι προσφεύγοντες υποστήριξαν ότι η επέμβαση «απαγορευόταν από το νόμο» δυνάμει του αρ.11 της Συνθήκης των Αθηνών που προέβλεπε την εκλογή των Μουφτήδων. Το Δικαστήριο δεν προέβη σε σχετική κρίση περί του θέματος αυτού, καθώς οι ποινικές καταδίκες των προσφευγόντων αποδείχτηκαν ασυμβίβαστες με το αρ. 9 ΕΣΔΑ, διότι δεν πληρούσαν έτερη προϋπόθεση νομιμότητας που τίθεται⁵⁶ στην παρ. 2 του αρ. 9 ΕΣΔΑ.

ii. Επέμβαση που επιδιώκει/εξυπηρετεί ένα νόμιμο σκοπό

Το ΕΔΔΑ έκανε δεκτό τον ισχυρισμό της κυβέρνησης ότι οι συγκεκριμένες ποινικές καταδίκες, ως μέτρο κρατικής επέμβασης στο απορρέον από το άρθρο 9 παρ.

⁵⁵ Τσιτσελίκης, Κ., Η προσφυγή Σερίφ κατά Ελλάδας ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, σελ. 955.

⁵⁶ Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρώπινων Δικαιωμάτων, απόφαση Μανουσάκης κ.α. κατά της Ελλάδας της 26ης Σεπτεμβρίου 1996, Reports of Judgements and Decisions 1996-IV, σελ.1362.

1 ΕΣΔΑ δικαίωμα, επεδίωκαν ένα νόμιμο σκοπό, κατά την παρ. 2 του ίδιου άρθρου, και συγκεκριμένα την προάσπιση και διαφύλαξη της δημόσιας τάξης.⁵⁷ Εντούτοις, το Δικαστήριο σχετικοποίησε την προβαλλόμενη από την κυβέρνηση επιδίωξη της προστασίας της δημόσιας τάξης στη χώρα, επισημαίνοντας ότι οι προσφεύγοντες δεν ήταν τα μόνα πρόσωπα που διεκδικούσαν να είναι οι θρησκευτικοί ηγέτες της τοπικής μουσουλμανικής κοινότητας στην Ροδόπη και την Ξάνθη. Ειδικότερα, το Δικαστήριο επεσήμανε ότι στις 6 Απριλίου 1990 οι αρχές είχαν διορίσει ένα άλλο πρόσωπο ως Μουφτή της Ροδόπης και η σχετική απόφαση είχε προσβληθεί ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας, ενώ στις 20 Αυγούστου 1991 οι αρχές είχαν διορίσει άλλο πρόσωπο Μουφτή Ξάνθης.

iii.) Επέμβαση ως αναγκαίο μέτρο σε μια δημοκρατική κοινωνία

Το ΕΔΔΑ διατύπωσε την πάγια θέση ότι η ελευθερία της σκέψης, της συνείδησης και της θρησκείας αποτελεί ένα από τα θεμέλια της δημοκρατικής κοινωνίας κατά την έννοια της ΕΣΔΑ., στην οποία βασίζεται ο πλουραλισμός. Ακόμη, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι, υπό προϋποθέσεις, σε μια δημοκρατική κοινωνία καθίσταται αναγκαία η επιβολή περιορισμών στη θρησκευτική ελευθερία προκειμένου να συμβιβαστούν συμφέροντα, ενδεχομένως αντικρουόμενα, των διαφορετικών θρησκευτικών ομάδων⁵⁸. Ωστόσο, κάθε τέτοιος περιορισμός θα πρέπει να αντιστοιχεί σε μια επιβεβλημένη, πιεστική κοινωνική ανάγκη και να χαρακτηρίζεται από αναλογικότητα⁵⁹ προς τον επιδιωκόμενο νόμιμο σκοπό.⁶⁰

Επίσης, το Δικαστήριο επισημαίνει ότι οι προσφεύγοντες καταδικάστηκαν σύμφωνα με τα άρθρα 175 και 176 του Ποινικού Κώδικα, σύμφωνα με τα οποία συνιστούν ποινικά αδικήματα ορισμένες πράξεις κατά λειτουργών «γνωστών θρησκείων»⁶¹. Σημειώνεται ότι το άρθρο 9 της ΕΣΔΑ δεν απαιτεί ούτε υποχρεώνει τα κράτη μέλη να ενδύουν με νομική ισχύ και να παρέχουν έννομο αποτέλεσμα i.) σε

⁵⁷ Τσιτσελίκης, Κ.,, Η προσφυγή Σεριφ κατά Ελλάδας ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, σελ. 956.

⁵⁸ Υπόθεση Κοκκινάκης κατά Ελλάδας, σελ.17 & 18, παρα.31 και 33.

⁵⁹ Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρώπινων Δικαιωμάτων, απόφαση Wingrove κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 25ης Νοεμβρίου 1996, Reports of Judgments and Decisions 1996-V, σελ. 1956, παρα.53.

⁶⁰ Τσιτσελίκης, Κ.,, Η προσφυγή Σεριφ, σελ. 956.

⁶¹ Σύμφωνα με το αρ. 13 παρ.2 Σ, γνωστή θεωρείται η θρησκεία της οποίας τα δόγματα και οι αρχές δεν είναι κρυφές, ενώ η λατρεία της γίνεται δημόσια. Γνωστή δε σημαίνει αναγνωρισμένη αλλά προσιτή θρησκεία

θρησκευτικούς γάμους που τελούνται από τους λειτουργούς των γνωστών θρησκειών», εξομοιώνοντας έτσι αυτούς με τους πολιτικούς γάμους, ii.) σε αποφάσεις θρησκευτικών δικαστηρίων, όπως εν προκειμένω στην περίπτωση των Μουφτήδων που έχουν αρμοδιότητα εκδίκασης ορισμένων οικογενειακών και κληρονομικών διαφορών μεταξύ μουσουλμάνων, εξομοιώνοντάς τις έτσι με τις αποφάσεις των πολιτικών δικαστηρίων. Εντούτοις, δυνάμει των όσων προβλέπονται στην ελληνική έννομη τάξη, το Δικαστήριο καταλήγει ότι θα ήταν δυνατό να υποστηριχθεί ότι η λήψη ειδικών μέτρων από το Κράτος είναι δυνατό να συντελείται προς το δημόσιο συμφέρον αποσκοπώντας στην προστασία εκείνων των ατόμων των οποίων οι έννομες σχέσεις θα ήταν δυνατό να θιγούν από τις πράξεις θρησκευτικών λειτουργών που έχουν έννομο αποτέλεσμα, για την περίπτωση εκείνη που διαπράττεται απάτη εκ μέρους του προσώπου εκείνου που εμφανίζεται ως λειτουργός «γνωστής θρησκείας». Το Δικαστήριο επεσήμανε ότι αφενός οι προσφεύγοντες είχαν τελέσει τις εν ευρεία έννοια διοικητικές αρμοδιότητες του Μουφτή, εντούτοις στις αποφάσεις των εθνικών δικαστηρίων που καταδίκασαν τους προσφεύγοντες γίνεται ουδεμία αναφορά σε συγκεκριμένες πράξεις αυτών που να τελέστηκαν αποσκοπώντας στην παραγωγή έννομων αποτελεσμάτων ή έστω να απέβλεπαν στην επέλευση τέτοιων εννόμων συνεπειών.

Συγκεκριμένα, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι τα εθνικά δικαστήρια καταδίκασαν τον Σερίφ για ορισμένα πραγματικά περιστατικά, ως αυτά διαπιστώθηκαν και συγκεκριμένα για την έκδοση μνηύματος σχετικά με την θρησκευτική σημασία μίας εορτής, την εκφώνηση ομιλίας σε θρησκευτική συγκέντρωση, την έκδοση άλλου μνηύματος επί τη ευκαιρία θρησκευτικής αργίας και την εμφάνιση με το ένδυμα θρησκευτικού ηγέτη. Ο προσφεύγων Αγκά καταδικάστηκε επειδή είχε εκδώσει μνηύματα θρησκευτικού περιεχομένου και τα είχε υπογράψει ως Μουφτής Ξάνθης. Επισημάνθηκε δε, ότι δεν αμφισβητήθηκε η υποστήριξη που δέχτηκαν οι προσφεύγοντες έστω μέρους των μουσουλμανικών κοινοτήτων της Ροδόπης και της Ξάνθης. Εντούτοις, επισημαίνεται ότι η τιμωρία ενός ατόμου αποκλειστικά και μόνον για τον λόγο ότι ενέργησε ως θρησκευτικός ηγέτης μίας ομάδας ατόμων που εκούσια και οικειοθελώς τον ακολουθούσε, δύσκολα θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι συμβιβάζεται με τις επιταγές του θρησκευτικού πλουραλισμού σε μία δημοκρατική κοινωνία.

Στις αιτιολογικές σκέψεις του Δικαστηρίου, αυτό αναφέρει ότι δεν παραβλέπεται το γεγονός ότι στην Ροδόπη και την Ξάνθη υπήρχαν, εκτός των προσφευγόντων και οι επίσημα από το κράτος διορισμένοι Μουφτήδες, καθώς και το ότι η κυβέρνηση με έμφαση ισχυρίστηκε ότι οι καταδίκες των προσφευγόντων ήταν αναγκαία μέτρα για την ελληνική δημοκρατική κοινωνία. Τούτο δε διότι ως αναφέρει η Κυβέρνηση οι πράξεις των προσφευγόντων υπονόμευαν το σύστημα που είχε καθιερώσει το Κράτος για την οργάνωση της θρησκευτικής ζωής της μουσουλμανικής κοινότητας της περιοχής. Εντούτοις, αναφορικά με αυτόν τον ισχυρισμό, το Δικαστήριο επανέλαβε ότι δεν υπήρχε καμία ένδειξη, εκ των διαπιστωμένων πραγματικών περιστατικών που δέχτηκαν τα εθνικά δικαστήρια, ότι οι προσφεύγοντες είχαν αποπειραθεί οποιαδήποτε στιγμή να ασκήσουν τα διοικητικά και δικαστικά καθήκοντα που προβλέπει η νομοθεσία περί Μουφτήδων καθώς και των άλλων λειτουργών «γνωστών θρησκειών».

Αναφορικά με το επιχείρημα περί δημιουργίας έντασης μεταξύ των Μουσουλμάνων στην Ροδόπη και την Ξάνθη, καθώς και μεταξύ των Μουσουλμάνων και Χριστιανών στην περιοχή όπως και μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, το Δικαστήριο αναγνώρισε αρχικά ότι είναι πιθανή η δημιουργία έντασης σε καταστάσεις όπου διχάζεται μία θρησκευτική ή άλλη κοινότητα. Εντούτοις, τόνισε ότι θεωρεί ότι πρόκειται για μια από τις αναπόφευκτες συνέπειες για μία αναπόφευκτη συνέπεια του πλουραλισμού. Σε αυτές τις περιπτώσεις, ο ρόλος των εθνικών αρχών δεν έγκειται στο να απαλείφουν την αιτία της έντασης καταργώντας τον πλουραλισμό, αλλά στο να εξασφαλίζουν ότι οι αντιμαχόμενες ομάδες επιδεικνύουν ανοχή και αμοιβαία ανεκτικότητα μεταξύ τους. Επιπλέον, το Δικαστήριο επεσήμανε ότι πέραν μίας γενικής αναφοράς στην δημιουργία ενδεχόμενης έντασης, η Κυβέρνηση δεν προέβη σε καμία συγκεκριμένη αναφορά σε ταραχές⁶² ή ενδεχόμενες ταραχές μεταξύ των Μουσουλμάνων στη Ροδόπη και την Ξάνθη εξαιτίας της ύπαρξης δύο θρησκευτικών ηγετών. Μάλιστα, το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν προβλήθηκε κανένας λόγος που θα μπορούσε να δικαιολογήσει ύπαρξη κινδύνου έντασης μεταξύ των Μουσουλμάνων και

⁶² Τσιτσελίκης, Κ., Η προσφυγή Σερίφ κατά Ελλάδας ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, σελ. 960.

των Χριστιανών ή μεταξύ της Ελλάδας και της Τουρκίας ως οτιδήποτε άλλο εκτός από μία ελάχιστη πιθανότητα.

Δεδομένων των ανωτέρω, στις υποθέσεις και των τεσσάρων σχετικών προσφυγών το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν αποδείχθηκε ότι οι καταδίκες των προσφευγόντων, σύμφωνα με τα Άρθρα 175 και 176 του Ποινικού Κώδικα ήταν δικαιολογημένες από «πιστική κοινωνική ανάγκη» βάσει των ιδιαίτερων συνθηκών της υποθέσεων. Συγκεκριμένα, κρίθηκε ότι οι ποινικές καταδίκες των προσφευγόντων αποτέλεσαν κρατικές επεμβάσεις στο δικαίωμά τους να εκδηλώνουν τη θρησκεία τους, συλλογικά και δημόσια, δια της λατρείας και της παιδείας, καθώς δεν συνιστούν αναγκαία μέτρα σε μια δημοκρατική κοινωνία για την προάσπιση ενός νόμιμου σκοπού, όπως της δημόσιας τάξης κατά την παρ. 2 του αρ. 9, και κατά συνέπεια, οι κρινόμενες κρατικές επεμβάσεις παραβίασαν το άρθρο 9 παρ. 1 της ΕΣΔΑ. Δεδομένου τούτου, το ΕΔΔΑ δεν έκρινε απαραίτητο να εξετάσει, αν στοιχειοθετούταν, παράλληλα, και παραβίαση του δικαιώματος αυτών από το αρ. 10 ΕΣΔΑ.

Στην από 14.12.1999 Απόφασή του το ΕΔΔΑ⁶³, επιδίκασε στον Σερίφ, ως αποζημίωση περιουσιακής βλάβης ποσό ίσο με εκείνο της χρηματικής ποινής που είχε καταβάλει ως αποτέλεσμα της ποινικής καταδίκης του. Το ΕΔΔΑ, επιπλέον, έκρινε ότι συνεπεία της παραβίασης που υπέστη ο προσφεύγων στο δικαίωμά του από το αρ. 9 ΕΣΔΑ ο τελευταίος υπέστη και ηθική βλάβη, και ως εκ τούτου το Δικαστήριο αποφάσισε να του επιδικάσει το συνολικό ποσό των 2.700.000 δρχ.

Στην από 17.10.2002 Απόφασή του το ΕΔΔΑ, διαπιστώθηκε ότι ο Αγκά υπέστη μη χρηματική βλάβη καθώς αυτός ζήτησε συμβολικά μία δραχμή ως αποζημίωση, το Δικαστήριο έκρινε ότι μόνη η διαπίστωση περί παραβίασης του δικαιώματος του Αγκά από το αρ. 9 ΕΣΔΑ, συνιστά επαρκή δίκαιη ικανοποίηση για τους σκοπούς του αρ.41 ΕΣΔΑ. Στην από 13.7.2006 Απόφασή του το Δικαστήριο απέρριψε το αίτημα του προσφεύγοντος για επιδίκαση αποζημίωσης λόγω υλικής βλάβης, καθώς διαπιστώθηκε ότι ο Αγκά δεν απέδειξε ότι πλήρωσε το ποσό της χρηματικής ποινής που του είχε επιβληθεί. Ακόμη, απέρριψε και το αίτημά του για επιδίκαση αποζημίωσης λόγω ηθικής βλάβης, καθώς έκρινε ότι μόνη η διαπίστωση δια περί παραβίασης του δικαιώματος του Αγκά από το αρ. 9 ΕΣΔΑ, συνιστά επαρκή δίκαιη ικανοποίηση για

⁶³ Κατά τα προβλεπόμενα στο αρ. 41 ΕΣΔΑ, επίκληση της οποίας διάταξης γίνεται σε όλες τις εδώ εξεταζόμενες Αποφάσεις ΕΔΔΑ

τους σκοπούς του αρ.41 ΕΣΔΑ. Το Δικαστήριο, ωστόσο, επιδίκασε αποζημίωση για δικαστικά έξοδα για το μέρος εκείνων ως προς τα οποία προσκομίστηκαν τα απαραίτητα παραστατικά και μόνο για το ποσό εκείνο ως προς το οποίο το Δικαστήριο έκρινε ότι τα έξοδα ήταν πραγματικά, αναγκαία, εύλογα και σε συνάρτηση με τη διαπιστωθείσα παράβαση της ΕΣΔΑ. Στην από 13.7.2006 Απόφασή του το Δικαστήριο απέρριψε, επίσης, το αίτημα του Αγκά τόσο ως προς το σκέλος της υλικής όσο και της ηθικής αποζημίωσης για τους ίδιους λόγους και με την ίδια αιτιολογία, όπως εκτέθηκε προηγουμένως. Εντούτοις, επιδίκασε αποζημίωση στον Αγκά για δικαστικά έξοδα, με τις διακρίσεις και την αιτιολογία, όπως αυτή εκτέθηκε ακριβώς παραπάνω.

Μελετώντας τις ως άνω αποφάσεις το αντικείμενο των υποθέσεων που οδηγήθηκε ενώπιον του ΕΔΔΑ ήταν σαφώς οριοθετημένο, καθώς αφορούσε την ποινική καταδίκη των προσφευγόντων για ένα συγκεκριμένο αδίκημα (175 ΠΚ) και όχι το θεσμό του Μουφτή στην Ελλάδα εν γένει⁶⁴.

Από τις αποφάσεις του Δικαστηρίου δεν προκύπτει ότι το άρθρο 9 της ΕΣΔΑ ερμηνεύεται με τρόπο τέτοιο που να επιβάλλεται η εκλογή του Μουφτή από τους πιστούς ή να καθορίζεται ότι απαγορεύεται ο διορισμός αυτού από την Πολιτεία. Το Δικαστήριο φαίνεται να αφήνει στον εθνικό νομοθέτη τη διακριτική ευχέρεια ώστε να ανάλογα με τη βούλησή του να καθορίζει την αναγνώριση στον Μουφτή εκείνων των διοικητικών και δικαιοδοτικών αρμοδιοτήτων στα πρόσωπα χωρίς να πηγάζουν ευθέως από το αρ. 9 ΕΣΔΑ συγκεκριμένα κριτήρια. Η καταδίκη της Ελλάδας δεν συντελέστηκε με το σκεπτικό ότι το νομοθετικό πλαίσιο και η πρακτική της εν γένει ήταν αντίθετη προς το αρ.9 της ΕΣΔΑ, αλλά επειδή μια συγκεκριμένη ποινική διάταξη (175 ΠΚ) εφαρμόστηκε, χωρίς επαρκή αιτιολογία από τα εθνικά δικαστήρια, με αποτέλεσμα να μην στοιχειοθετείται «επιτακτική κοινωνική ανάγκη» για τον περιορισμό της θρησκευτικής ελευθερίας. Επισημαίνεται ότι το σκεπτικό του Δικαστηρίου επικεντρώνεται σε δύο σημεία, και συγκεκριμένα, στο αναιτιολόγητο των ποινικών καταδικών των προσφευγόντων, και στα όρια της κρατικής παρέμβασης σε περίπτωση Σύμφωνα, εξάλλου, με τη σχετική νομολογία του ΕΔΔΑ, και η ύπαρξη μιας ομάδας εντός ενός θρησκευματος, ομάδα η οποία ακολουθεί έναν άλλο θρησκευτικό ηγέτη, συνιστά λόγο δημιουργίας διαφορετικής θρησκευτικής ομάδας από νομική

⁶⁴ Κυριαζόπουλος, Κ., Παρατηρήσεις σε νομολογία ΕΔΔΑ (δεύτερο τμήμα) «Περίπτωση του Σερίφ εναντίον της Ελλάδος (προσφυγή υπ.αριθμ. 38178/97)», Το Σύνταγμα 1/2000, σελ. 370.

άποψη Το Κράτος δύναται να διορίζει και να αναγνωρίζει ένα πρόσωπο ως θρησκευτικό ηγέτη μιας θρησκευτικής κοινότητας, σύμφωνα με την κείμενη νομοθεσία, αλλά θα πρέπει να είναι ανεκτή η ύπαρξη και άλλου θρησκευτικού ηγέτη της ίδιας κοινότητας, αν αυτόν αναδεικνύει ένα μέρος, μεγαλύτερο ή μικρότερο, της κοινότητας αυτής. Μάλιστα το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι σε καμία περίπτωση δε θεωρεί ότι η πολιτεία σε μια δημοκρατική κοινωνία χρειάζεται ή καλείται να λαμβάνει μέτρα, για να διασφαλίσει ότι οι θρησκευτικές ομάδες παραμένουν ή φέρονται υπό μιας ενοποιημένης θρησκευτικής ηγεσίας. Τούτο δε, συμβαίνει διότι στο πλαίσιο της θρησκευτικής ελευθερίας ο καθένας μπορεί να είναι λειτουργός οποιασδήποτε θρησκείας⁶⁵, εφόσον τούτο συνιστά έκφραση της θρησκευτικής πίστης, όπως αυτή ασκείται σύμφωνα με τους τύπους της θρησκείας αυτής. Οι πιστοί δε που συμμετέχουν στις λατρευτικές εκδηλώσεις είναι ελεύθεροι να ασκούν την πίστη τους, σύμφωνα από τα οριζόμενα από τη δημόσια τάξη και τα χρηστά ήθη. Καθώς οι εξεταζόμενες περιπτώσεις προσεγγίζονται κατ'αυτόν τον τρόπο, οι πιστοί ήταν ελεύθεροι να ακολουθήσουν τον Μουφτή της επιλογής τους. Για τους ως άνω λόγους το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η καταδίκη ενός προσώπου αποκλειστικά και μόνο για το λόγο ότι εμφανίζεται ως θρησκευτικός ηγέτης μιας ομάδας που τον ακολουθεί πρόθυμα και οικειοθελώς είναι αντίθετη προς την ΕΣΔΑ (αρ. 9 παρ. 1).

Ωστόσο, το Δικαστήριο έκρινε ότι στην περίπτωση εκείνη που μια εθνική έννομη τάξη έχει αποδώσει δικαιοδοτικές αρμοδιότητες σε λειτουργούς γνωστής θρησκείας, είναι θεμιτή η λήψη από το Κράτος ειδικών μέτρων για την προστασία από εξαπάτηση των προσώπων εκείνων που οι έννομες σχέσεις τους μπορούν να επηρεαστούν από τις πράξεις των θρησκευτικών λειτουργών⁶⁶, καθώς τούτο εξυπηρετεί σκοπό δημοσίου συμφέροντος. Μοναδική προϋπόθεση συνιστά τα μέτρα αυτά να σέβονται τα κριτήρια που απορρέουν από την εφαρμογή της αρχής της αναγκαιότητας σε μια δημοκρατική κοινωνία. Εντούτοις, το Δικαστήριο δεν προέβη σε κρίση αναφορικά με το γεγονός της ύπαρξης και δικαιοδοτικών αρμοδιοτήτων στο πρόσωπο του Μουφτή που διορίζεται κατά τα προβλεπόμενα από την κείμενη ελληνική νομοθεσία, καθώς διαπίστωσε ότι τα ελληνικά δικαστήρια δεν καταδίκασαν τους προσφεύγοντες για εξαπάτηση των πιστών, δηλαδή για τέλεση πράξεων που

⁶⁵ Τσιτσελίκης, Κ., Η προσφυγή Σερίφ κατά Ελλάδα ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Δικαιώματα του Ανθρώπου, 8/2000, 960-962

⁶⁶ Τσιτσελίκης, Κ. Η προσφυγή Σερίφ κατά Ελλάδα ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Δικαιώματα του Ανθρώπου, 8/2000σελ. 961-963

ενδεχομένως θα μπορούσαν να δημιουργήσουν νομικές συνέπειες για τους εμπλεκόμενους, αποσκοπώντας λ.χ. στην έκδοση εγγράφων που θα μπορούσαν να έχουν έννομα αποτελέσματα.

Ιδιαίτερη βαρύτητα δόθηκε στη σημασία του θρησκευτικού πλουραλισμού σε μια δημοκρατική κοινωνία, καθώς και στην πιστή τήρηση της αρχής της αναλογικότητας κατά την εφαρμογή ποινικών διατάξεων, όταν αυτά θίγουν θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα. Η ένταση που δημιουργείται σε περιπτώσεις που είναι διαιρεμένη μια θρησκευτική ομάδα αποτελεί μια από τις αναπόφευκτες συνέπειες της θρησκευτικής πολυφωνίας σε μια δημοκρατική κοινωνία. Η πολυφωνία αυτή πρέπει να γίνεται σεβαστή χωρίς προσπάθειες για περιορισμό της. Ακόμη, υπογραμμίζεται ότι ο ισχυρισμός περί διατάραξης της δημόσιας τάξης δεν αρκεί να είναι γενικός και αόριστος, αλλά η ύπαρξη ή η πιθανότητα ενός τέτοιου κινδύνου θα πρέπει να στοιχειοθετείται επαρκώς, γεγονός που δεν θεμελιώθηκε στις περιπτώσεις των προσφυγών. Τέλος, το ΕΔΔΑ δεν έκρινε αναγκαίο να εξετάσει, εάν οι επίδικες ποινικές καταδίκες των προσφευγόντων παραβίαζαν την νομοθεσία που προέβλεπαν οι ίδιοι ως την ισχύουσα. Κατά πάγια πρακτική του ΕΔΔΑ, τούτο δεν εμπλέκεται σε θέματα ερμηνείας και εφαρμογής διεθνών συμβάσεων άλλων πέραν της ΕΣΔΑ, καθώς εκτιμάται ότι αρμόδια προς τούτο είναι τα εθνικά δικαστήρια.

3.4. Ο αντίκτυπος των αποφάσεων στην ελληνική έννομη τάξη

Με την ψήφιση του ν.1920/1991 δυνάμει του οποίου κυρώθηκε η από 24.12.1990 Π.Ν.Π. αναφορικά με το νομικό καθεστώς της Μουφτείας και του Μουφτή, και, δη σχετικά με τον τρόπο ανάδειξης του τελευταίου, οδήγησε σε μείζον πολιτικό ζήτημα. Τούτο δε, συνέβη διότι σημαντικό ποσοστό μουσουλμάνων πιστών στη Δυτική Θράκη δεν αποδέχτηκε τον τρόπο διορισμού που προβλέφθηκε στην Π.Ν.Π και προέβη στην εκλογή δύο Μουφτήδων, έναν στη Ροδόπη και έναν στην Ξάνθη. Έκτοτε και οι δύο δρουν ως παράλληλοι Μουφτήδες προς τους διορισμένους, χωρίς οι εκλεγέντες να έχουν τις διοικητικές και δικαιοδοτικές αρμοδιότητες που αναγνωρίζει ο νόμος. Οι μη διορισμένοι σύμφωνα με τον νόμο Μουφτήδες διώχθηκαν κατ' επανάληψη και καταδικάστηκαν για αντιποίηση αρχής, κυρίως διότι απηύθυναν μηνύματα θρησκευτικού περιεχομένου στους μουσουλμάνους που τους αναγνώριζαν ως

θρησκευτικούς ηγέτες. Οι υποθέσεις αυτές εξετάστηκαν από τον ΑΠ και οι σχετικές αναίρεσεις είχαν αρνητική έκβαση για τους ανααιρεσιόντες Μουφτήδες.

Ειδικότερα, επισημαίνεται ότι στην πρώτη χρονικά υπόθεση, ο Άρειος Πάγος με την από 2.4.1997 υπ' αριθμόν 495/1997 Απόφαση του ΣΤ' Τμήματός του απέκλεισε το ενδεχόμενο παραβίασης του αρ. 9 ΕΣΔΑ, υποστηρίζοντας ότι η καταδίκη του κατηγορούμενου δεν αντίκειται στο εν λόγω άρθρο. Στην κρίση αυτή δε, κατέληξε το ανώτατο δικαστήριο της χώρας υποστηρίζοντας ότι δεν είχε παρακωλυθεί η ελεύθερη άσκηση των θρησκευτικών του καθηκόντων του Σερίφ, αλλά μόνο η εκ μέρους του παράνομη άσκηση υπηρεσίας θρησκευτικού λειτουργού, του Μουφτή, την ιδιότητα του οποίου ο ίδιος σύμφωνα με τον νόμο δεν έφερε.

Η απόφαση αυτή οδήγησε στην καταδίκη της Ελλάδας με την από 14.12.1999 Απόφαση ΕΔΔΑ, ο αντίκτυπος της οποίας υπήρξε σημαντικός, καθώς οδήγησε στη μεταστροφή⁶⁷ στη νομολογία του Αρείου Πάγου, και ειδικότερα του ίδιου του ΣΤ' Τμήματος αυτού στην υπ' αριθμόν 1045/2002 Απόφαση, με την οποία έγινε δεκτή η αίτηση αναίρεσης του Αγκά κατά απόφασης του Τριμελούς Πλημμελειοδικείου Λάρισας, η οποία τον καταδίκασε ως ένοχο για αντιποίηση κατά 175 ΠΚ υπηρεσίας θρησκευτικού λειτουργού. Ειδικότερα, στην Απόφαση αυτή ο ΑΠ παραπέμποντας ρητά στην απόφαση Σερίφ, έκρινε ότι μόνη η επίκληση της ιδιότητας Μουφτή από πρόσωπο που δεν την έχει κατά νόμο, χωρίς, όμως, ταυτόχρονη άσκηση των διοικητικών ή δικαστικών καθηκόντων που απονέμει η κείμενη νομοθεσία σε Μουφτή, δεν στοιχειοθετεί αντιποίηση άσκησης υπηρεσίας Μουφτή. Επομένως, δε συνιστά αξιόποινη πράξη κατά το άρθρο 175 ΠΚ η έκδοση από κάποιο πρόσωπο, με τη ευκαιρία θρησκευτικής εορτής, μηνύματος θρησκευτικού περιεχομένου προς ομοθρήσκους του χωρίς την παράλληλη άσκηση εκείνων των αρμοδιοτήτων που η νομοθεσία απονέμει σχετικά σε θρησκευτικό λειτουργό. Με την απόφαση αυτή, ταυτίζεται η ερμηνευτική προσέγγιση του Έλληνα δικαστή για το αρ. 9 της ΕΣΔΑ με το ΕΔΔΑ. Επισημαίνεται ο ΑΠ σε δύο άλλες συναφείς υποθέσεις, με ανααιρεσιόντα επίσης τον Αγκά, δεν έλαβε υπόψη την ανωτέρω ερμηνεία του ΕΔΔΑ και συγκεκριμένα στις Αποφάσεις του Ε' Τμήματός του 304/2002 και 708/2002. Συγκεκριμένα με τις Αποφάσεις αυτές ο ΑΠ απέρριψε τις αιτήσεις αναίρεσης και επικύρωσε την ποινική καταδίκη του Μ.Αγκά.

⁶⁷ Τσιτσελίκης, Κ., Απόφαση 1045/2002 Τμ.ΣΤ' (Εισηγητής Κ.Κωστήρης), Νομοκανονικά 2/2002, σελ. 130-133

Αποτυπώνεται η τάση του Αρείου Πάγου, αλλά και γενικότερα των ελληνικών δικαστηρίων, να υιοθετούν την ερμηνευτική προσέγγιση του ΕΔΔΑ.

Περαιτέρω, οι ως άνω αναφερόμενες αποφάσεις του ΕΔΔΑ αποτέλεσαν δυναμικό εφαλτήριο για την έναρξη ενός παραγωγικού διαλόγου αναφορικά με ενδεχόμενη τροποποίηση των άρθρων 175 και 176 του Ποινικού Κώδικα, ώστε να εναρμονίζονται με τη θρησκευτική πολυφωνία και τον θρησκευτικό πλουραλισμό σε μια δημοκρατική κοινωνία.

Υπό το πρίσμα των ανωτέρω έχει προταθεί η τροποποίηση του αρ.175 παρ.2 ΠΚ⁶⁸ ως εξής:

«Η διάταξη αυτή εφαρμόζεται και για την αντιποίηση της άσκησης δικηγορίας, καθώς επίσης και για την αντιποίηση άσκησης υπηρεσίας λειτουργού της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού ή άλλης θρησκείας γνωστής στην Ελλάδα, εφόσον αυτή σχετίζεται με πολιτειακές, διοικητικές ή δικαστικές αρμοδιότητες».

Δεδομένου δε ότι η κρίση του ΕΔΔΑ στις εξεταζόμενες Αποφάσεις δεν επηρεάστηκε ουδόλως από το γεγονός του αν ειδικά ο προσφεύγων Σερίφ φορούσε ή όχι τη στολή του Μουφτή ή αν πράγματι υπήρχε τέτοια επίσημη στολή ή όχι, κατά τα προβλεπόμενα στη μουσουλμανική θρησκεία, υποστηρίζεται από μερίδα της θεωρίας το αρ.176 ΠΚ δέον να καταργηθεί⁶⁹.

Ακόμη, δέον να επισημανθεί ότι σε συνέχεια των διαπιστώσεων του ΕΔΔΑ και των όσων διατυπώθηκαν, μερίδα της θεωρίας έχει εισηγηθεί ενδεχόμενη τροποποίηση του οικογενειακού δικαίου. Συγκεκριμένα, το άρθρο 9 παρ.1 της ΕΣΔΑ αναφορικά με το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας που κατοχυρώνει και με τον τρόπο που αυτό προσεγγίζεται δεν απαιτεί από τα κράτη να προσδίδουν έννομα αποτελέσματα σε θρησκευτικούς γάμους, ούτε να απονέμουν διοικητικές αρμοδιότητες, σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, σε λειτουργούς γνωστών θρησκειών, τα οποία αφορούν σε θέματα προσωπικής και οικογενειακής κατάστασης των πιστών μιας θρησκείας. Η κατάργηση αναγνώρισης έννομων αποτελεσμάτων του μουσουλμανικού γάμου είναι δυνατό να υλοποιηθεί στο πλαίσιο μιας ενδεχόμενης ευρύτερης τροποποίησης του οικογενειακού

⁶⁸ Κυριαζόπουλος, Κ., Παρατηρήσεις σε νομολογία ΕΔΔΑ (δεύτερο τμήμα) «Περίπτωση του Σερίφ εναντίον της Ελλάδος (προσφυγή υπ.αριθμ. 38178/97)», Το Σύνταγμα 1/2000, σελ.366 και 372-373

⁶⁹ Κυριαζόπουλος, Κ., Παρατηρήσεις σε νομολογία ΕΔΔΑ (δεύτερο τμήμα) «Περίπτωση του Σερίφ εναντίον της Ελλάδος (προσφυγή υπ.αριθμ. 38178/97)», Το Σύνταγμα 1/2000, σελ. 372-373

δικαίου⁷⁰ προς την κατεύθυνση της αναγνώρισης έννομων αποτελεσμάτων μόνο στον πολιτικό γάμο για όλους τους πολίτες, ανεξαρτήτως θρησκειώματος.

Ακόμη, θεωρία και ΕΔΔΑ συγκλίνουν στην άποψη ότι δεν απαιτείται από τα Κράτη να αναγνωρίζουν έννομα αποτελέσματα σε αποφάσεις θρησκευτικών δικαστηρίων, ως δύναται εν προκειμένω ο Μουφτής στο πλαίσιο των δικαστικών αρμοδιοτήτων του. Η κατάργηση, επομένως, της υποχρεωτικής δικαστικής δικαιοδοσίας των Μουφτήδων σε ορισμένες υποθέσεις οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου των Μουσουλμάνων φαίνεται ότι δε θα δημιουργούσε σε προβλήματα από πλευράς ΕΣΔΑ⁷¹. Εν αντιθέσει, τούτο μπορεί να υποστηριχθεί δεδομένου ότι το Κράτος δεν είναι δυνατό να προβαίνει σε διακρίσεις, ως προκύπτει από τον συνδυασμό των άρθρων 9 και 14 ΕΣΔΑ. Κάτι τέτοιο δε, δεν δύναται να συμβαίνει μεταξύ των διαφορετικών τοπικών μουσουλμανικών κοινοτήτων που ακολουθούν διαφορετικούς θρησκευτικούς ηγέτες. Και προς τούτο οδηγείται το Κράτος, όταν εκείνο το τμήμα της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης που έχει εκλέξει τον Μουφτή της, προστρέχει σε αυτόν για την πνευματική και θρησκευτική του καθοδήγηση που αναγνωρίζει και στην οποία προσβλέπει από το πρόσωπό του, και ταυτόχρονα αναγκάζεται να προστρέχει⁷² στον νόμιμα διορισμένο από το Κράτος Μουφτή για εκείνες τις πράξεις που στο πλαίσιο των διοικητικών και δικαιοδοτικών αρμοδιοτήτων, καθώς αποκλειστικά ο προαναφερόμενος είναι δυνατό να προσδώσει έννομες συνέπειες σε εκείνες τις σχέσεις/καταστάσεις των πιστών μουσουλμάνων, προσωπικού και οικογενειακού δικαίου, των οποίων οι εν λόγω πιστοί επιδιώκουν ενίοτε τη ρύθμιση.

Η συγκεκριμένη πρόταση της θεωρίας νομοθετικά υλοποιείται δια της τροποποίησης του άρθρου 5 της από 24.12.1990 ΠΝΠ από το άρθρο του ν.4511/2018 (αρ. 1). Δυνάμει αυτού οι δικαιοδοτικές και δικαστικές εξουσίες του Μουφτή αποτελούν, πλέον, συντρέχουσα δικαιοδοσία ως προς εκείνη των πολιτικών δικαστηρίων για τις υποθέσεις που υπάγονται στις εξουσίες του Μουφτή, τα οποία διατηρούν το τεκμήριο της αρμοδιότητας. Η αρμοδιότητα του Μουφτή ως προς τις

⁷⁰ Κυριαζόπουλος, Κ., Παρατηρήσεις σε νομολογία ΕΔΔΑ (δεύτερο τμήμα) «Περίπτωση του Σεριφ εναντίον της Ελλάδος (προσφυγή υπ.αριθμ. 38178/97)», Το Σύνταγμα 1/2000, σελ. 371-372

⁷¹ Κυριαζόπουλος, Κ., Παρατηρήσεις σε νομολογία ΕΔΔΑ (δεύτερο τμήμα) «Περίπτωση του Σεριφ εναντίον της Ελλάδος (προσφυγή υπ.αριθμ. 38178/97)», Το Σύνταγμα 1/2000, σελ.372

⁷² Κυριαζόπουλος, Κ., Παρατηρήσεις σε νομολογία ΕΔΔΑ (δεύτερο τμήμα) «Περίπτωση του Σεριφ εναντίον της Ελλάδος (προσφυγή υπ.αριθμ. 38178/97)», Το Σύνταγμα 1/2000, σελ.370

υποθέσεις αυτές πρέπει πλέον να αποδεικνύεται κατά τον ειδικότερο τρόπο που προβλέπει οι διατάξεις των παρ. 4^α και του αρ. 5 της ΠΝΠ.

3.5. Υπόθεση Χασάν και Τσαούς κατά Βουλγαρίας

Σκόπιμη είναι η παράθεση της υπόθεσης του ΕΔΔΑ Hasan και Chaoush κατά Βουλγαρίας, αφού είναι παραπλήσια των δύο αποφάσεων που αναλύθηκαν παραπάνω, η μία από τις οποίες μάλιστα παραπέμπεται στο κείμενό της (Σερίφ κατά Ελλάδος). Η συνοπτική της παρουσίαση εξυπηρετεί την εμβάθυνση στο καθεστώς των θρησκευτικών ηγετών των Μουσουλμανικών κοινοτήτων, οι οποίοι κατέχουν ιδιαίτερη ιστορική θέση στην κοινότητά τους. Από την απόφαση αυτή, δίνεται μια γενική εικόνα της εμπλοκής του κράτους σε ένα ζήτημα οργάνωσης των Μουσουλμανικών κοινοτήτων, το πρόσωπο δηλαδή του θρησκευτικού τους ηγέτη, ζήτημα το οποίο φαίνεται να είναι μείζονος σημασίας για την ύπαρξη και τη λειτουργία των εν λόγω κοινοτήτων. Δεν θα πραγματοποιηθεί αναλυτική επισκόπησή της, καθώς δεν πρόκειται για απόφαση, στην οποία εμπλέκεται το ελληνικό κράτος, ωστόσο θα πραγματοποιηθεί εντοπισμός των βασικών σημείων, ώστε να φανεί η σύνδεση με βασικές αρχές που διέπουν και την ελληνική πραγματικότητα.

Σύμφωνα με τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης στα τέλη του 1989 ξεκίνησε μια διαδικασία εκδημοκρατισμού της Βουλγαρίας. Σύντομα ορισμένοι μουσουλμάνοι πιστοί και ακτιβιστές θεώρησαν σκόπιμη την αλλαγή της ηγεσίας της θρησκευτικής τους οργάνωσης, με αποτέλεσμα αυτή η κατάσταση να προκαλέσει διχασμό και διαφωνίες μέσα στην κοινότητα. Ο Χασάν ήταν εκλεγμένος Μουφτής των Μουσουλμάνων της Βουλγαρίας από το 1992 και ο Τσαούς ήταν Μουσουλμάνος δάσκαλος, γραμματέας του Ισλαμικού Ινστιτούτου στη Σόφια. Ο προηγούμενος διορισμένος Μουφτής είχε εκδιωχθεί μετά τη διαδικασία εκδημοκρατισμού και μετά από κατηγορίες για συνεργασία με το κομμουνιστικό καθεστώς. Δημιουργήθηκε ένταση και μια ομάδα κατέλαβε στη συνέχεια τα Γραφεία του Μουφτή και κατέσχεσε όλα τα χαρτιά και τα περιουσιακά του στοιχεία. Η κυβέρνηση αρνήθηκε να υποστηρίξει τον αιτούντα, Χασάν, καθώς αναγνώρισαν τον διορισμένο Μουφτή, υποστηρίζοντας ότι δεν θα μπορούσαν να υπάρχουν δύο ισλαμικές οργανώσεις.

Οι αιτούντες υποστήριξαν ότι η κοινότητα είχε το δικαίωμα να οργανώνεται ως προς τις εσωτερικές της υποθέσεις κατά τη βούλησή της και χωρίς της εμπλοκή του κράτους. Το δικαίωμα αυτό κατά τη γνώμη τους δεν ανήκε μόνο στην κοινότητα ως

σύνολο, αλλά και σε κάθε μέλος της, επομένως και στον θιγόμενο Μουφτή⁷³. Ισχυρίστηκαν στο ίδιο πλαίσιο ότι η μορφή οργάνωσης της κοινότητάς τους δεν έχει μόνο διοικητική σημασία για την κοινότητα, αλλά και ουσιαστική. Συνεπώς, η ταυτότητα του θρησκευτικού ηγέτη ήταν πολύ σημαντική από άποψη όχι μόνο νομική, αλλά και ιστορική. Η Κυβέρνηση ισχυρίστηκε ότι στον πυρήνα του άρθρου 9ΕΣΔΑ δεν εντάσσεται κάθε πράξη που αποτελεί εκδήλωση της θρησκείας, καθώς και ότι η ελεύθερη πραγμάτωση των θρησκευτικών πεποιθήσεων προστατεύεται από το Βουλγαρικό Σύνταγμα, ενώ οι αιτούντες δεν παρεμποδίστηκαν ποτέ στην εκδήλωση της θρησκείας τους⁷⁴.

Το Δικαστήριο έκρινε ότι οι θρησκευτικές κοινότητες παραδοσιακά υπάρχουν ως οργανωμένες δομές μέσα στο κράτος και διέπονται από κανόνες, οι οποίοι λαμβάνονται συχνά ως θεϊκής προέλευσης από τα μέλη τους. Περαιτέρω, οι θρησκευτικές τελετές έχουν μια ιδιαίτερη σημασία για την κοινότητα, ενώ η προσωπικότητά του θρησκευτικού ηγέτη έχει σημασία για κάθε μέλος της κοινότητας⁷⁵. Όπου η οργάνωση της θρησκευτικής κοινότητας είναι αντικείμενο εξέτασης, το άρθρο 9 της Σύμβασης πρέπει να ερμηνεύεται υπό το φως του άρθρου 11. Από αυτή την άποψη, το δικαίωμα των πιστών στη συλλογική εκδήλωση των θρησκευτικών τους πεποιθήσεων περιλαμβάνει την προσδοκία ότι η κοινότητα θα επιτρέπεται να λειτουργεί ειρηνικά και χωρίς αυθαίρετη κρατική παρέμβαση. Πράγματι, η αυτόνομη ύπαρξη των θρησκευτικών κοινοτήτων είναι απαραίτητη για τον πλουραλισμό σε μια δημοκρατική κοινωνία και ως εκ τούτου βρίσκεται στον πυρήνα της προστασίας που παρέχει το άρθρο 9ΕΣΔΑ.

Το Δικαστήριο επίσης διακήρυξε την αρχή της θρησκευτικής ουδετερότητας, την υποχρέωση δηλαδή του κράτους να παραμένει ουδέτερο σε οργανωτικά ζητήματα των θρησκευμάτων, όπως είναι το πρόσωπο του θρησκευτικού τους ηγέτη και η μη παρεμβολή σε εσωτερικές διαφωνίες. Συγκεκριμένα, θεώρησε ότι γεγονότα που αποδεικνύουν την αποτυχία των αρχών να παραμείνουν ουδέτερα ως προς την άσκηση των εξουσιών τους στον τομέα αυτό πρέπει να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι το κράτος παρενέβη στην ελευθερία των πιστών να εκδηλώσουν τη θρησκεία τους κατά την έννοια του άρθρου 9 της Σύμβασης. Σε εξαιρετικές περιπτώσεις, το δικαίωμα της

⁷³ Παράγραφος 56 της απόφασης.

⁷⁴ Παράγραφοι 57 και 58 της απόφασης.

⁷⁵ Παράγραφος 62 της απόφασης.

θρησκευτικής ελευθερίας όπως κατοχυρώνεται στην ΕΣΔΑ, αποκλείει κάθε διακριτική ευχέρεια του κράτους να καθορίσει εάν οι θρησκευτικές πεποιθήσεις ή τα μέσα που χρησιμοποιήθηκαν να εκφράσουν αυτές τις πεποιθήσεις είναι νόμιμες. Κρατική δράση που ευνοεί έναν ηγέτη μιας διαιρεμένης θρησκευτικής κοινότητας ή που αναλαμβάνεται με το σκοπό να αναγκάσει την κοινότητα να συναντηθεί κάτω από μια ενιαία ηγεσία ενάντια στις δικές της επιθυμίες θα αποτελούσε επίσης μια ανεπίτρεπτη παρέμβαση στην εσωτερική της οργάνωση⁷⁶.

Το Δικαστήριο, λοιπόν, αποφάσισε ότι σημειώθηκε παραβίαση του άρθρου 9 της Σύμβασης. Η απόφαση έχει σημασία, επίσης, για τη διαμόρφωση του δικαιώματος της θρησκευτικής αυτονομίας, του δικαιώματος δηλαδή της οργάνωσης μιας θρησκευτικής κοινότητας σύμφωνα με το οικείο της σύστημα. Η θρησκευτική αυτονομία⁷⁷ βρίσκεται στον πυρήνα του άρθρου 9ΕΣΔΑ, αφού αποτελεί παρακλάδι του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας. Πιο αναλυτικά, η θρησκευτική αυτονομία περιέχεται στο δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας και αναλύεται στην αυτονομία της ίδιας της κοινότητας και στην αυτονομία των μελών της, στο δικαίωμα δηλαδή της κοινότητας να οργανώνεται κατά τη βούλησή της, αλλά και στο δικαίωμα των μελών της να συμμετέχουν και να διαμορφώνουν αυτή τη βούληση. Το ζήτημα, συνεπώς, της ταυτότητας του θρησκευτικού λειτουργού είναι ένα σοβαρό ζήτημα οργάνωσης της θρησκευτικής κοινότητας, στο οποίο έχουν το δικαίωμα τα μέλη να λαμβάνουν μέρος ενεργά.

Η απόφαση, επίσης, όπως προαναφέρθηκε εισάγει την αρχή της θρησκευτικής ουδετερότητας, η οποία προβλέπει την αποχή του κράτους από τα εσωτερικά ζητήματα των θρησκευμάτων που υπάρχουν μέσα σε αυτό. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι το τελευταίο διάστημα γίνονται συζητήσεις στο πλαίσιο της αναθεώρησης του ελληνικού Συντάγματος, για προσθήκη του όρου «θρησκευτική ουδετερότητα» στο άρθρο 3Σ, ώστε το ελληνικό κράτος ως προς το σύστημα σχέσεων του με τα θρησκευτικά να

⁷⁶ Παράγραφος 78 της απόφασης.

⁷⁷ Βλ. Guide on Article 9 of the European Convention on Human Rights Freedom of thought, conscience and religion, https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_9_ENG.pdf, σ.66: Religious communities have traditionally and universally existed in the form of organized structures. In cases concerning the mode of organisation of the religious community in question, Article 9 of the Convention must be interpreted in the light of Article 11, which safeguards associative life against unjustified State interference. Regarded from this angle, the believers' right to freedom of religion encompasses the expectation that the community will be allowed to function peacefully, free from arbitrary State intervention. The autonomous existence of religious communities is indispensable for pluralism in a democratic society and is therefore an issue at the very heart of the protection which Article 9 affords.

ανταποκρίνεται περισσότερο στα ευρωπαϊκά δεδομένα. Ωστόσο, ο όρος θρησκευτική ουδετερότητα δεν είναι γνωστός στην ελληνική νομική πραγματικότητα.

3.6. Η απόφαση Molla Sali κατά της Ελλάδος, 19.12.2018

Με τη ερευνώμενη απόφαση το δικαστήριο έκρινε ότι η εφαρμογή της Σαρίας σε κληρονομική διαφορά σε αντίθεση με τη βούληση του διαθέτη, Έλληνα μουσουλμάνου, συνιστά παραβίαση της ΕΣΔΑ.⁷⁸

Συγκεκριμένα, στην απόφαση Molla Sali κατά Ελλάδος επί της υπ' αριθμόν αίτησης 20452/14, το ΕΔΔΑ έκρινε ομόφωνα ότι υφίσταται παραβίαση του άρθρου 14 περί απαγόρευσης διακρίσεων της ΕΣΔΑ σε συνδυασμό με το άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτόκολλου περί προστασίας της περιουσίας. Η υπόθεση αφορούσε την εφαρμογή από τα εθνικά δικαστήρια του ισλαμικού θρησκευτικού νόμου, ήτοι της Σαρίας, σε μια δικαστική υπόθεση αστικού δικαίου και κληρονομικής φύσεως μεταξύ Ελλήνων υπηκόων που ανήκουν στη μουσουλμανική μειονότητα, σε αντίθεση με τη βούληση του διαθέτη. Αφορούσε Έλληνα που ανήκε στη μουσουλμανική μειονότητα, το αποβιώσαντα σύζυγος της κ. Molla Sali, ο οποίος είχε κληροδοτήσει ολόκληρη την περιουσία του στη σύζυγό του με διαθήκη που καταρτίστηκε σύμφωνα με τον Αστικό Κώδικα που ισχύει στην Ελλάδα. Σύμφωνα με την απόφαση των ελληνικών δικαστηρίων, κρίθηκε ότι η βούληση του διαθέτη στην προκειμένη περίπτωση δεν είχε έννομες συνέπειες, διότι το εφαρμοστέο δίκαιο ήταν ο ισλαμικός νόμος περί κληρονομιάς, κρίνοντας ότι ο νόμος αυτός εφαρμόζεται ειδικά στους Έλληνες μουσουλμανικού θρησκευάτος. Η κ. Molla Sali, η οποία είχε στερηθεί τα τρία τέταρτα της κληρονομιάς της, ισχυρίστηκε ότι υπέστη διαφορετική μεταχείριση λόγω θρησκείας, καθώς αν ο σύζυγός της δεν ήταν μουσουλμάνος, θα είχε κληρονομήσει ολόκληρη την περιουσία, σύμφωνα με τα οριζόμενα από Αστικό Κώδικα και τη βούληση του αποβιώσαντος συζύγου της.

Σύμφωνα με την κρίση του ΕΔΔΑ, η διαφορετική μεταχείριση την οποία υπέστη η κυρία Molla Sali, ως κληρονόμος δυνάμει διαθήκης που συντάχθηκε βάσει του αστικού κώδικα από Έλληνα μουσουλμανικού θρησκευάτος, σε σύγκριση με κληρονόμο

⁷⁸ <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-188985%22%5D%7D>.

διαθέτη έτερου θρησκευματος, δεν ήταν αντικειμενικά και εύλογα αιτιολογημένη. Το Δικαστήριο επεσήμανε δε, μεταξύ άλλων, ότι για τη διασφάλιση της θρησκευτικής ελευθερίας δεν υποχρεούνται τα συμβαλλόμενα κράτη να θεσπίσουν ένα συγκεκριμένο νομικό πλαίσιο προκειμένου να παραχωρήσουν στις θρησκευτικές κοινότητες ειδικό καθεστώς με συγκεκριμένα προνόμια. Εντούτοις, ένα κράτος που έχει υιοθετήσει τέτοιο καθεστώς υποχρεούται να εξασφαλίζει ότι τα κριτήρια που καθορίστηκαν για το δικαίωμα της συγκεκριμένης μειονότητας σε αυτό εφαρμόζονται χωρίς διακρίσεις σε σύγκριση με το κοινό δίκαιο.

Επιπλέον, η άρνηση προς τους κοινωνούς της θρησκευτικής μειονότητας να επιλέγουν και να επωφελούνται οικειοθελώς των διατάξεων του κοινού δικαίου δεν συνιστά μόνο διακριτική μεταχείριση, αλλά και παραβίαση ενός δικαιώματος πρωταρχικής σημασίας στον τομέα της προστασίας των μειονοτήτων, συγκεκριμένα εκείνου του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης.

Τέλος, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι η Ελλάδα συνιστά τη μόνη χώρα στην Ευρώπη η οποία, μέχρι την εποχή των πραγματικών περιστατικών, είχε εφαρμόσει το δίκαιο της Σαρίας σε ένα τμήμα των πολιτών της ενάντια στις επιθυμίες τους. Αυτό ήταν ιδιαίτερα προβληματικό εν προκειμένω, διότι η εφαρμογή του νόμου της Σαρίας είχε οδηγήσει σε μια κατάσταση που βλάπτει τα ατομικά δικαιώματα μιας χήρας που είχε κληρονομήσει την περιουσία του συζύγου της σύμφωνα με τους κανόνες του αστικού δικαίου, αλλά που βρέθηκε στη συνέχεια σε μια (νομική) κατάσταση, αντίθετα προς τη βούληση του διαθέτη.

4. ΤΑ ΝΟΜΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΕΚ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΟΔΟΤΙΚΩΝ ΑΡΜΟΔΙΟΤΗΤΩΝ ΤΟΥ ΜΟΥΦΤΗ

4.1. Σύγκρουση του Ιερού Νόμου με ανώτερους ιεραρχικά κανόνες δικαίου

Η ιδιότητα του Μουφτή ως Ιεροδίκη, ήτοι ως φυσικού δικαστή των μουσουλμάνων Ελλήνων πολιτών, για υποθέσεις στις οποίες εφαρμόζεται ο Ιερός Νόμος του Ισλάμ («Σαρία»), παρ' ότι ενδεχομένως δεν έχει αποτελέσει έως σήμερα αντικείμενο ευρείας βιβλιογραφικής έρευνας, ανάλογης με τη βαρύτητα που έχει, είναι εμφανές ότι έχει αναχθεί ζήτημα ενδιαφέροντος σε τοπικό, εθνικό και, κυρίως, σε διεθνές-ευρωπαϊκό επίπεδο. Σε διεθνές δε επίπεδο, υπογραμμίζεται η θέση και η ευθύνη της ελληνικής πολιτείας ως υπόλογης, για το γεγονός ότι επί σειρά δεκαετιών έχει επιτρέψει την ύπαρξη και τη διαιώνιση μιας νοσηρής κατάστασης σε βάρος μιας ομάδας πληθυσμού η οποία υφίσταται μία σειρά παραβιάσεων ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Οι παραβιάσεις δε αυτές συντελούνται αφενός σε δικονομικό και αφετέρου σε ουσιαστικό επίπεδο. Οι παραβιάσεις δε που συντελούνται προσκρούουν τόσο στη σχετική νομοθεσία, όσο και στο ίδιο το Σύνταγμα της Ελλάδας.

Το πρώτο ζήτημα που τίθεται προς διερεύνηση έγκειται στο αν σύμφωνα με το Σύνταγμα ο Μουφτής είναι δυνατό να θεωρείται δικαστής. Εύλογα συνάγει κανείς ότι το ιδιάζον νομικό καθεστώς αναφορικά με τον θεσμό του Μουφτή και τον προσδιορισμό των αρμοδιοτήτων του, βασίζεται στη νομική κατοχύρωση της θρησκευτικής ελευθερίας για τη μουσουλμανική μειονότητα της Ελλάδας η οποία εντάχθηκε στον ελληνικό πληθυσμό, κατά τη σταδιακή επέκταση του ελληνικού κράτους σε τμήματα της πρώην οθωμανικής αυτοκρατορίας. Ακόμη, υποστηρίζεται ότι το ισχύον καθεστώς θεμελιώνεται στην ευρύτερη υποχρέωση και προσπάθεια διαφύλαξης των θρησκευτικών παραδόσεων της μουσουλμανικής μειονότητας ως αυτά απορρέουν από την εφαρμογή του Ιερού Νόμου, ιδίως στο πλαίσιο του άρθρου 42 παρ. 1 της Συνθήκης της Λωζάννης και του άρθρου 6 του Εισαγωγικού Νόμου του Αστικού Κώδικα, το οποίο διατηρεί σε ισχύ το, κατά το άρθρο 4 του Ν. 147/1914, προσωπικό δίκαιο των μουσουλμάνων. Σύμφωνα με μια μετριοπαθή άποψη⁷⁹ επί του

⁷⁹ Τσιτσελίκης, Κ., «Οι δικαιοδοσίες του Μουφτή ως Ιεροδίκη, με αφορμή την 405/2000, ΜονΠρωτΘηβ, Νομικό Βήμα, τευχ.49, 2001

συγκεκριμένου ζητήματος, ο Μουφτής θεωρείται ότι είναι ο φυσικός δικαστής των Μουσουλμάνων κατά τη διάταξη του άρθρου 8 παρ. 1 του Συντάγματος, δυνάμει της οποίας «κανένας δεν στερείται χωρίς τη θέλησή του τον δικαστή που του έχει ορίσει ο Νόμος». Υπό το πρίσμα αυτό, ακόμη και στην περίπτωση εκείνη που προσεγγίσουμε τη διάταξη αυτή από διαφορετικές ή και αντίθετες οπτικές γωνίες, το τελικό συμπέρασμα μένει αμετάβλητο· ο Νόμος εξασφαλίζει ως φυσικό δικαστή για τους Έλληνες πολίτες μουσουλμανικού θρησκευόμενου, αφενός μεν τον Μουφτή ως Ιεροδίκη, αφετέρου δε τον τακτικό δικαστή, ως κάθε Έλληνας πολίτης.

Κατά την αντίθετη άποψη⁸⁰, η οποία επιδιώκει να παραμείνει συνεπής προς το γράμμα και το πνεύμα του ελληνικού Συντάγματος, στην ελληνική έννομη τάξη δεν είναι δυνατό ο καθένας να ασκεί δικαιοδοτική εξουσία, καθώς δέον στο πρόσωπό του να συνυπάρχουν όλα εκείνα τα προσόντα και οι προϋποθέσεις που ορίζει το Σύνταγμα στις διατάξεις των άρθρων 87-91 αναφορικά με την έννοια του τακτικού δικαστή. Συγκεκριμένα, ο δικαστής χρειάζεται να είναι νομικός, (ii) να έχει επιτύχει στον σχετικό διαγωνισμό για την πρόσληψη δικαστών, (iii) να απολαμβάνει λειτουργικής και προσωπικής ανεξαρτησίας, (iv) να είναι αμερόληπτος και να υπακούει μόνο στο Σύνταγμα και στους νόμους, και (v) να είναι ενταγμένος στη δομή της δικαιοσύνης και να ελέγχεται πειθαρχικά αποκλειστικά και μόνον από άλλους δικαστές. Σε αντίθεση με όσα προβλέπονται από τις συνταγματικές διατάξεις, για την ανάδειξη του Μουφτή, σύμφωνα με το άρθρο 1 παρ. 2 του Ν. 1920/1991 αυτός δεν χρειάζεται να έχει νομική κατάρτιση, αλλά προϋπόθεση συνιστά να κατέχει πτυχίο ανώτατης ισλαμικής θεολογικής σχολής, ημεδαπής ή αλλοδαπής, είτε να κατέχει δίπλωμα *Ιτζαζέτ ναμέ* ή να έχει διατελέσει ιμάμη για διάστημα τουλάχιστον μιας δεκαετίας, έχοντας διακριθεί για το ήθος του και τη θεολογική του κατάρτιση. Περαιτέρω, ο Μουφτής-Ιεροδίκης δεν υποχρεούται να έχει επιτύχει σε οιονδήποτε διαγωνισμό, αλλά επιλέγεται από τον Υπουργό Παιδείας και Θρησκευμάτων «με βάση το ήθος, τη θεολογική κατάρτιση και την εν γένει θρησκευτική δράση του» (άρθρο 1 παρ. 6 του Ν. 1920/1991). Επίσης, δεν προκύπτει ο Μουφτής δεν απολαμβάνει προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας, δεδομένου ότι ο ίδιος αποτελεί δημόσιο υπάλληλο σε θέση γενικού διευθυντή, σύμφωνα με το άρθρο 4 του Ν. 1920/1991, ο οποίος διορίζεται για δεκαετή θητεία η οποία είναι ανανεώσιμη, σύμφωνα με το άρθρο 1 παρ. 7 του ίδιου νόμου. Περαιτέρω,

⁸⁰ Κτιστάκης, Γ., Ο Μουφτής, η Σαρία και τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, <https://www.kemo.gr/doc.php?fld=doc&doc=108.pdf>

δεν καθίσταται δυνατό για τον Μουφτή να διακρίνεται από αμεροληψία, θρησκευτικά και δικαιοπολιτικά, δεδομένου ότι αυτός δεν υπακούει στο ελληνικό Σύνταγμα και τους νόμους της Πολιτείας, αλλά στη Σαρία και τους κανόνες του θρησκευτικού δόγματος του Ισλάμ. Εξάλλου δεν υποχρεούται να γνωρίζει το Σύνταγμα και τους νόμους διότι επιλέγεται αποκλειστικά με βάση τη θεολογική κατάρτισή του. Τέλος, ο Μουφτής δεν ελέγχεται από το Ανώτατο Πειθαρχικό Συμβούλιο του άρθρου 91, ως προβλέπεται στο Σύνταγμα ή από δικαστές, παρά μόνο παύεται με απόφαση του εκάστοτε Υπουργού Παιδείας, ως ορίζεται στο άρθρο 2 του Ν.1920/1991.

4.2. Η εκτελεστικότητα της μουφτειακής απόφασης

Σύμφωνα με το άρθρο 10 παρ. 2 του νόμο 2345/1920 ορίζεται ότι *«πάσα απόφασις του μουφτή επί ζητημάτων αμφισβητούμενης δικαιοδοσίας....δεν δύναται να εκτελεσθή ουδέ αποτελεί δεδικασμένον μεταξύ των διαδίκων, αν μη κηρυχθή υπό του προέδρου του πρωτοδικείου, εις την περιφέρειαν του οποίου εδρεύει ο εκδούς την απόφασιν μουφτής, κατά το άρθρο 119 εδ.2 της Πολ. Δικονομίας»*, ενώ σύμφωνα με την παράγραφο 3 του ίδιου άρθρου ορίζεται ότι *«ο πρόεδρος των Πρωτοδικών εξετάζει μόνον αν αυτή εξεδόθη εντός των ορίων της κατά τον παρόντα νόμον δικαιοδοσίας του μουφτή....Το πρωτοδικεϊόν δεν δικαιούται να εξετάση το περιεχόμενον της αποφάσεως του μουφτή, η δε απόφασις δεν υπόκειται εις ένδικον μέσον τακτικόν ή έκτακτον»*. Εκ των ανωτέρω, προκύπτει ρητά και με σαφήνεια ότι οι αποφάσεις που εκδίδονται από τον Μουφτή αναφορικά σε θέματα που προβλέπονται από το νόμο σε υποθέσεις αμφισβητούμενης δικαιοδοσίας δεν καθίσταται δυνατό να εκτελεστούν, αλλά ούτε να αποτελούν δεδικασμένο, αν δεν κηρυχθούν εκτελεστές από το μονομελές πρωτοδικείο, στην περιφέρεια του οποίου εδρεύει ο Μουφτής που εξέδωσε την απόφαση. Η κήρυξη της εκτελεστικότητας συντελείται με τη διαδικασία της εκούσιας δικαιοδοσίας, ως ορίζεται από το άρθρο 10 παρ. 2 ν. 2345/1920, όπως αντικαταστάθηκε και τροποποιήθηκε από το άρθρο 8 του Εισαγωγικού Νόμου Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας. Με τη διαδικασία αυτή οι αποφάσεις του Μουφτή χρειάζεται να επικυρώνονται και να κηρύσσονται εκτελεστές σύμφωνα με τα οριζόμενα στην παραπάνω διαδικασία. Εντούτοις, δέον να επισημανθεί ότι η συγκεκριμένη διαδικασία δεν χρειάζεται να ακολουθείται για τις αποφάσεις με τις οποίες αναγνωρίζεται η νόμιμη

σύσταση και ύπαρξη τελεσθέντος σε προηγούμενο χρόνο γάμου, ώστε να καταχωρηθεί στο ληξιαρχείο.

Αναφορικά με το ζήτημα της αμφισβητούμενης δικαιοδοσίας (*jurisdictio contentiosa*) είναι άξιο αναφοράς ότι κατά την οθωμανική περίοδο σε αυτήν εντάσσονταν ζητήματα μουσουλμάνων που άπτονταν του οικογενειακού και του κληρονομικού δικαίου, καθώς και συμφωνιών προίκας. Ο Έλληνας νομοθέτης έκρινε ότι η αμφισβητούμενη δικαιοδοσία δέον να κρίνεται σύμφωνα με την εκάστοτε πολιτική δικονομία, ως ισχύει, και όχι σύμφωνα με το ιερό δίκαιο⁸¹. Ως ορίζεται στο άρθρο 10 παράγραφος 3 του ν. 2345/1920 το δικαστήριο προβαίνει στην εξέταση μόνο κατά πόσο η απόφαση εκδόθηκε εντός των ορίων της δικαιοδοσίας του Μουφτή και όχι το περιεχόμενο αυτής, ήτοι αν η έκδοσή της συνιστά αποτέλεσμα ορθής ή μη εφαρμογής του Ιερού Νόμου⁸².

Σύμφωνα με το άρθρο 5 του νόμου 1920/1991 ορίζεται ότι «οι εκδιδόμενες από το Μουφτή αποφάσεις επί υποθέσεων αμφισβητούμενης δικαιοδοσίας δεν μπορούν να εκτελεστούν ούτε αποτελούν δεδουλευμένο αν δεν κηρυχθούν εκτελεστές από το Μονομελές Πρωτοδικείο της περιφέρειας όπου η έδρα του Μουφτή κατά τη διαδικασία της εκούσιας δικαιοδοσίας. Το δικαστήριο ερευνά μόνο αν η απόφαση εκδόθηκε μέσα στα όρια της δικαιοδοσίας του Μουφτή και εάν οι διατάξεις που εφαρμόστηκαν αντίκεινται στο Σύνταγμα. Κατά της απόφασεως του Μονομελούς Πρωτοδικείου χωρεί προσφυγή ενώπιον του οικείου Πολυμελούς Πρωτοδικείου που δικάζει κατά την ίδια διαδικασία. Κατά της αποφάσεως του Πολυμελούς Πρωτοδικείου δεν χωρεί ένδικο μέσο, τακτικό ή έκτακτο». Περαιτέρω, ως ορίζεται στο άρθρο 5 παράγραφο 3 του ν. 1920/1991, το Πρωτοδικείο είναι αρμόδιο να εξετάσει την υπόθεση όχι στην ουσία αυτής, ήτοι να εξετάσει αν εφαρμόστηκε ορθά ή εσφαλμένα ο ιερός νόμος, αλλά μόνο αν η απόφαση του Μουφτή λήφθηκε εντός των ορίων της δικαιοδοσίας του.

Εντούτοις, δυνάμει αυτού του άρθρου το οποίο κατ' ουσία επαναλαμβάνει τη διάταξη του άρθρου 8 παράγραφος 2 του Εισαγωγικού Νόμου του Κώδικα Πολιτικής δικονομίας, προστίθεται στην προαναφερθείσα αρμοδιότητα του δικαστηρίου άλλη μία, αυτή του ελέγχου της συνταγματικότητας της απόφασης του Μουφτή. Η προσθήκη

⁸¹ Γεωργούλης Στ., Ο θεσμός του μουφτή στην ελληνική και αλλοδαπή έννομη τάξη, Εκδόσεις ΑΝΤ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1993, 123.

⁸² Μπετερμάχερ- Γερούσης Αιμίλιος, Το διαπροσωπικό δίκαιο στην Ελλάδα και ιδιαίτερα στη Θράκη, Αρμενόπουλος, Θεσσαλονίκη, 1977, 632

αυτή συνιστά ένα θεσμικό εχέγγυο για την εφαρμογή συνταγματικά κατοχυρωμένων αρχών, ως είναι η αρχή της ισότητας ανδρών και γυναικών. Προκύπτει ότι με τον τρόπο αυτό το βάρος εξέτασης της αντισυνταγματικότητας της απόφασης που βασίζεται στον Ιερό Νόμο μετατίθεται στον εκάστοτε Πρωτοδίκη⁸³.

Εκ των ανωτέρω, προκύπτει ότι η απόφαση του Μουφτή, όταν εκείνη αφορά σε περιπτώσεις υποθέσεις αμφισβητούμενης δικαιοδοσίας, και όχι υποθέσεις που θα δικάζονταν ενώπιον του τακτικού δικαστή θα δικάζονταν, εξετάζεται από το αρμόδιο κατά τόπον Μονομελές Πρωτοδικείο. Το Πρωτοδικείο ελέγχει τη συνταγματικότητα της απόφασης του Μουφτή και καθιστά αυτήν εκτελεστό τίτλο, σύμφωνα με το άρθρο 8§2 του ΕισΝ ΚΠολΔ. Στο πλαίσιο της αρμοδιότητας του Μονομελούς πρωτοδικείου εμπίπτει το να ερευνήσει όχι την ουσία της απόφασης, ήτοι την ορθή ή εσφαλμένη εφαρμογή του σχετικού κανόνα του Ιερού Νόμου, παρά μόνο το κατά πόσο η απόφαση λήφθηκε νόμιμα εντός των ορίων της δικαιοδοσίας του. Το Μονομελές Πρωτοδικείο οφείλει να εξετάζει ως προϋπόθεση της συνταγματικότητας της απόφασης του Μουφτή, το κατά πόσο τούτη αντίκειται στα χρηστά ήθη και τη δημόσια τάξη, ως τα ανωτέρω ορίζονται στην ελληνική και ευρωπαϊκή έννομη τάξη. Το περιεχόμενο των εννοιών αυτών διαμορφώνεται μέσω των κρατούσων κοινωνικών ή ηθικών αρχών. Υπό το πρίσμα αυτό, η απόφαση του Μουφτή θα έπρεπε να θεωρηθεί αντίθετη προς τη δημόσια τάξη σε κάθε περίπτωση που το περιεχόμενό της αντίκειται σε συνταγματικές επιταγές και σε διατάξεις αναγκαστικού δικαίου του Αστικού Κώδικα ή της πολιτικής δικονομίας, ως λόγου χάριν στις περιπτώσεις της πολυγαμίας και της διακριτικής αντιμετώπισης της γυναίκας, ως προβλέπονται από τον Ιερό Νόμο⁸⁴. Καθίσταται σαφές ότι η εφαρμογή του Ιερού Νόμου δεν είναι δυνατό να υπερβαίνει τα όρια της δημόσιας τάξης. Κατά της απόφασης αυτής που εκδίδει το Μονομελές Πρωτοδικείο χωρεί προσφυγή ενώπιον του αρμόδιου Πολυμελούς κατά τη διαδικασία της εκούσιας δικαιοδοσίας, ενώ η απόφαση αυτή δεν είναι δυνατόν να προσβληθεί με τακτικό ή έκτακτο ένδικο μέσο⁸⁵. Ως αναφέρθηκε προηγουμένως, δεν προβλέπεται εκ του νόμου έλεγχος συνταγματικότητας για τις αποφάσεις που δεν είναι αμφισβητούμενης συνταγματικότητας. Εντούτοις, στην πράξη όλες οι αποφάσεις του μουφτή περνούν

⁸³ Κοτζάμπαση Αθηνά, Οι οικογενειακές σχέσεις των Ελλήνων και Ελληνίδων μουσουλμάνων: το πεδίο εφαρμογής του ιερού μουσουλμανικού νόμου, Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 2003, 58

⁸⁴ Τσιτσελίκης Κωνσταντίνος, Οι δικαιοδοσίες του Μουφτή ως ιεροδίκη με αφορμή την απόφαση 405/2000 του ΜονΠρΘηβ, Νομικό Βήμα, 2001, 590

⁸⁵ Τσιτσελίκης Κωνσταντίνος, Οι δικαιοδοσίες του Μουφτή ως ιεροδίκη με αφορμή την απόφαση 405/2000 του ΜονΠρΘηβ, ΝΟΜΙΚΟ ΒΗΜΑ, 2001, 589

από τον έλεγχο του τακτικού δικαστή, αντίθετα από την πρόβλεψη του ν. 1920/1991. Εντούτοις, συχνά, ο έλεγχος είναι επιφανειακός, για διάφορους λόγους, ως ενδεικτικά η ύπαρξη άγνοιας από την πλευρά του τακτικού δικαστή αναφορικά με τον Ιερό Νόμο, ή διότι η σχέση του εφαρμοστέου δικαίου προς το Σύνταγμα δεν καθίσταται εμφανής από την ανάγνωση της απόφασης.

4.3. Προσβολή και δικαστικός έλεγχος της μουφτειακής απόφασης

Πολλάκις, οδηγήθηκαν ενώπιον των τακτικών δικαστηρίων της Θράκης υποθέσεις αναφορικά με ζητήματα γάμου και διαζυγίου Μουσουλμάνων Ελλήνων της περιοχής της Δυτικής Θράκης. Επίσης, σε πολλές περιπτώσεις ο Μουφτής ήταν εκείνος που επιλήφθηκε των σχετικών ζητημάτων, ως, όμως, εκτέθηκε ακριβώς ανωτέρω είναι απαραίτητη η τήρηση της διαδικασίας που προβλέπεται από τη δικονομία, ώστε να αποτελέσει δεδικασμένο και να είναι δυνατό να καταστεί εκτελεστή. Εντούτοις, ως προκύπτει από στοιχεία του Πρωτοδικείου Ξάνθης όσον αφορά τα έτη 1967-1972 από τις αποφάσεις για γάμο και διαζύγιο που εκδόθηκαν από τον Μουφτή, μόνο οκτώ (8) επικυρώθηκαν από το Πρωτοδικείο, ενώ, κατά την πάγια πρακτική του ληξιαρχου Ξάνθης, οι αποφάσεις καταχωρούνταν στο περιθώριο των ληξιαρχικών πράξεων γάμου σε συνέχεια της κοινοποίησής τους από τον Μουφτή, χωρίς την απαιτούμενη επικύρωση από το δικαστήριο. Το ληξιαρχείο θεωρούσε πως τούτες είναι έγκυρες, με την ίδια τακτική να ακολουθείται έως σήμερα⁸⁶.

Επισημαίνεται ότι κατά των αποφάσεων του Μουφτή - Ιεροδίκη δεν ήταν δυνατή η άσκηση τακτικού ή έκτακτου ένδικου μέσου, ως ενδεικτικά της έφεσης. Συνεπεία τούτου, ο Μουφτής καθίσταται ο μοναδικός Έλληνας δικαστής κατά των αποφάσεων του οποίου δεν χωρούσε παραδεκτά ένδικη προστασία. Με το άρθρο 5 του νόμου 1920/1991 επιδιώχθηκε να καλυφθεί το κενό, επιτρέποντας την άσκηση προσφυγή ενώπιον του Πολυμελούς Πρωτοδικείου. Εντούτοις, ακόμη και στην περίπτωση αυτή δεν καθίσταται δυνατό να εξεταστεί η απόφαση σε ζητήματα ουσίας.

Η έλλειψη δυνατότητας ένδικων μέσων επί της ουσίας και επί της εφαρμογής δικονομικών κανόνων, δημιουργεί σοβαρά ζητήματα ασυμβατότητας προς ανώτερους ιεραρχικά δικαικούς κανόνες. Ως ορίζεται από το Σύνταγμα, το Διεθνές Σύμφωνο για τα Πολιτικά και Ατομικά Δικαιώματα, καθώς και την ΕΣΔΑ αναφορικά με την έννομη προστασία δέον να δίνεται η δυνατότητα τουλάχιστον μίας προσιτής και αποτελεσματικής ακρόασης. Ως αναφέρθηκε, η προσφυγή ενώπιον του Πολυμελούς Πρωτοδικείου κατά της μουφτειακής απόφασης, που θεσπίστηκε με το νόμο 1920/1991

⁸⁶ Μπετερμάχερ- Γερούσης Αιμίλιος, Το διαπροσωπικό δίκαιο στην Ελλάδα και ιδιαίτερα στη Θράκη, Αρμενόπουλος, Θεσσαλονίκη, 1977, 63.

είναι σαφώς περιορισμένου αντικειμένου, ακυρώνοντας στην ουσία την προσφορότητα του μέσου, δεδομένου ότι αυτό περιορίζεται αποκλειστικά και μόνο στον έλεγχο της απόφασης του Μονομελούς Πρωτοδικείου επί της δικαιοδοσίας του μουφτή. Για να καταστεί το ένδικο μέσο αποτελεσματικό, δέον να εξετάζονται επιπλέον θεμελιώδεις ουσιαστικοί και δικονομικοί κανόνες που είναι συνυφασμένοι με τη διασφάλιση της δίκαιης δίκης. Κατά την εξέταση δε της απόφασης, είτε πρόκειται για έλεγχο ουσίας ή αναφορικά με την ορθή εφαρμογή των αρμοδιοτήτων του μουφτή, ο δικαστής έχει τη δυνατότητα *ex officio* να ελέγχει την εφαρμογή των κανόνων δικαίου που εκρέουν των δικαιωμάτων του ανθρώπου ως αυτά νοούνται από το διεθνές και εθνικό δίκαιο⁸⁷.

Καθίσταται σαφές ότι με τον τρόπο αυτόν, παραβιάζεται η αρχή της ασφάλειας του δικαίου, δεδομένου ότι δεν υφίσταται η δυνατότητα θεραπείας της δικαστικής απόφασης, καθώς και το δικαίωμα στη δίκαιη δίκη. Δεδομένων τούτων, αναμφισβήτητα, καταστρατηγείται, κατάφορα, το θεμελιώδες δικαίωμα στην αποτελεσματική δικαστική ακρόαση και στη δίκαιη δίκη, γεγονός που ενδεχομένως θα μπορούσε να θεμελιώσει νόμιμη και παραδεκτή προσφυγή ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, καθώς η προϋπόθεση της εξάντλησης των εσωτερικών ένδικων μέσων θα έχει πληρωθεί. Υπό του καθεστώτος αυτού, δεν παρέχεται στους διαδίκους η δυνατότητα μεταρρύθμισης της μουφτειακής απόφασης προς επανόρθωση τυχόν σφαλμάτων, δυνατότητα που προβλέπεται σύμφωνα με τον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας στις αντίστοιχες διαδικασίες, γαμικών ή κληρονομικών διαφορών του Αστικού Κώδικα. Ως εκ περισσού δε, σημειώνεται ότι καθώς η αρμοδιότητα του Μουφτή είναι συντρέχουσα, εφόσον οι μουσουλμάνοι Έλληνες πολίτες το επιθυμούν είναι δυνατό να υπαγάγουν τη διαφορά τους στον πολιτικό δικαστή.

⁸⁷ Τσιτσελίκης Κωνσταντίνος, Οι δικαιοδοσίες του Μουφτή ως ιεροδίκη με αφορμή την απόφαση 405/2000 του ΜονΠρΘηβ, Νομικό Βήμα, 2001, 592

4.4. Οι νέες ρυθμίσεις του Ν 4511/2018 και η συμβατότητά τους προς το Σύνταγμα και την ΕΣΔΑ

Με τον νόμο 4511/2018 Νόμος 4511/2018 τροποποιήθηκε το 5 της από 24.12.1990 Πράξης Νομοθετικού Περιεχομένου «Περί Μουσουλμάνων Θρησκευτικών Λειτουργιών» που κυρώθηκε με το άρθρο μόνο του ν. 1920/1991 με τον οποίο προβλέπεται περιορισμός της εφαρμογής της σαρίας, καθώς η προσφυγή στον μουφτή για οικογενειακές υποθέσεις καθίσταται πλέον προαιρετική. Συγκεκριμένα, ως προβλέπεται στην αιτιολογική έκθεση, η υπαγωγή των διαδίκων στη δικαιοδοσία του Μουφτή θα είναι εφικτή στην περίπτωση εκείνη που αμφότερα τα διάδικα μέρη υποβάλλουν σχετική αίτησή τους ενώπιον του Μουφτή για επίλυση συγκεκριμένης διαφοράς κατά τον Ιερό Νόμο.

Παράλληλα, σύμφωνα με τον Νόμο 4511/2018 προβλέπεται ότι «οι κληρονομικές σχέσεις των μελών της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης ρυθμίζονται από τις διατάξεις του Αστικού Κώδικα, εκτός εάν ο διαθέτης συντάξει ενώπιον συμβολαιογράφου δήλωση τελευταίας βούλησης, κατά τον τύπο της δημόσιας διαθήκης, με αποκλειστικό περιεχόμενό της τη ρητή επιθυμία του να υπαχθεί η κληρονομική του διαδοχή στον Ιερό Μουσουλμανικό Νόμο. Η δήλωση αυτή είναι ελεύθερα ανακλητή, είτε με μεταγενέστερη αντίθετη δήλωσή του ενώπιον συμβολαιογράφου είτε με σύνταξη μεταγενέστερης διαθήκης, κατά τους όρους του Αστικού Κώδικα. Ταυτόχρονη εφαρμογή του Αστικού Κώδικα και του Ιερού Μουσουλμανικού Νόμου στην κληρονομική περιουσία ή σε ποσοστό ή και σε διακεκριμένα στοιχεία αυτής απαγορεύεται.».

Περαιτέρω, περί τις αρχές Αυγούστου ψηφίστηκε τροπολογία για την υποχρεωτική συνταξιοδότηση των μουφτήδων στο 67ο έτος της ηλικίας τους. Συνέπεια αυτού αποτέλεσε η άμεση εκκένωση των θέσεων των μουφτήδων Ξάνθης και Κομοτηνής. Δεδομένων τούτων διορίστηκαν τοποτηρητές και ως αναφέρεται σε σχετικά δημοσιεύματα «άνοιξε ο δρόμος» για ένα νέο σύστημα επιλογής των

μουφτήδων από ένα ειδικό σώμα μειονοτικών εκλεκτόρων που θα επιλέξει ο υπουργός Παιδείας⁸⁸.

Η πολιτεία φαίνεται να προέβη σε νέες ρυθμίσεις ένεκα της επικείμενης ευρωπαϊκής δικαστικής καταδίκης της μειονοτικής πολιτικής στη Θράκη, καθώς και φοβούμενη ενδεχόμενο πολιτικό κόστος. Προς τούτο δέον να υπογραμμισθεί ότι ο νόμος 4511/2018 δεν έχει ακόμη τεθεί σε ισχύ, καθώς δεν έχει εκδοθεί ακόμη το προβλεπόμενο προεδρικό διάταγμα.

Το πρόσφατο αυτό νομικό πλαίσιο δεν συνιστά μια πλήρη προσέγγιση ώστε να προσφέρει μια ορθή και ολοκληρωμένη λύση για την υπαγωγή όλων των σχετικών διαφορών και υποθέσεων στον Αστικό Κώδικα και στη δικαιοδοσία των Ελληνικών Δικαστηρίων. Εντούτοις, αναμφίβολα συνιστά ένα μεταβατικό βήμα, ως μια ενδιάμεση κατάσταση, η συνταγματικότητα του οποίου και η συμβατότητά του με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου είναι δυνατό να διασφαλιστεί υπό πολύ αυστηρές προϋποθέσεις και για τη μικρή χρονική διάρκεια που δέον να διατηρηθεί αυτό το μεταβατικό στάδιο.

⁸⁸ Κτιστάκης, Γ., Εκτός ευρωπαϊκής λογικής η νέα τροπολογία για τους μουφτή, Καθημερινή, ηλεκτρονικός τύπος, 02-09-2018, <http://www.kathimerini.gr/982848/opinion/epikairothta/politikh/ektos-eyrwpaikhs-logikhs-h-nea-tropologia-gia-toys-moyfthdes>

ΤΕΛΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Η ισορροπία μεταξύ σεβασμού της μειονοτικής ιδιαιτερότητας και της δημόσιας τάξης διατυπώνεται από το άρθρο 43 εδ. Β της Συνθήκης της Λωζάννης. Εκ των ανωτέρω, εύλογα συνάγεται ότι στην πράξη απαντάται το παράδοξο, να υφίσταται μια σειρά παραβιάσεων θεμελιωδών δικαιωμάτων, ως ενδεικτικά, η παραβίαση της θεμελιώδους αρχής της ισότητας των δύο φύλων στο βωμό του σεβασμού της μειονοτικής θρησκευτικής ιδιαιτερότητας. Ως προκύπτει από τη μελέτη του θεσμού του Μουφτή στην ελληνική πραγματικότητα, παρατηρείται η συσχέτιση του εσωτερικού δικαίου των μουσουλμανικών κοινοτήτων με το κρατικό δίκαιο. Ως προκύπτει από την εξέταση των επιμέρους ζητημάτων, το δικαίωμα της θρησκευτικής αυτονομίας που είναι ακριβώς η ελευθερία οργάνωσης των θρησκευμάτων κατά το εσωτερικό τους δίκαιο. Ωστόσο, δέον να αποσαφηνιστούν τα όρια αυτού του δικαιώματος ως προς τη συσχέτιση των δύο διαφορετικών δικαιοκόν συστημάτων. Στην περίπτωση δηλαδή της Σαρία, σημειώνεται καταφανής παραβίαση των δικαιωμάτων των γυναικών σε ζητήματα οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου. Υφίσταται, δηλαδή, διάκριση λόγω φύλου και επομένως παραβίαση του δικαιώματος της ισότητας. Δεν είναι δυνατόν να υπερισχύσει το εσωτερικό σύστημα της θρησκευτικής κοινότητας έναντι του κρατικού, καθώς δεν πρόκειται για μια ελεύθερη επιλογή μέλους της κοινότητας να περιορίσει, λόγου χάριν το δικαίωμά του στην επαγγελματική ελευθερία με το να γίνει μοναχός της Ορθόδοξης Εκκλησίας, αλλά για έναν υποχρεωτικό παραμερισμό θεμελιωδών δικαιωμάτων των γυναικών. Συνεπώς, προκύπτει ότι η δυσκολία σε αυτό το θέμα έγκειται στην οριοθέτηση του δικαιώματος της θρησκευτικής αυτονομίας.

Εκ των ανωτέρω, προκύπτει δίχως αμφιβολία η ύπαρξη αδήριτης ανάγκης στη διευθέτηση του ζητήματος οριστικά. Το παρόν νομικό πλαίσιο φαίνεται να είναι ανεπαρκές, ένα ημίμετρο το οποίο δεν επιλύει οριστικά το ζήτημα. Δέον δε να επισημανθεί ως παρατήρηση ότι δεν υφίσταται παράδειγμα άλλης θρησκευτικής κοινότητας Ελλήνων στη χώρα μας, πλην της μουσουλμανικής της Θράκης, στην οποία ο υπουργός Παιδείας αναμειγνύεται επιλέγοντας έμμεσα ή άμεσα την ηγεσία της, από τους Έλληνες Καθολικούς έως τους Μάρτυρες του Ιεχωβά αλλά ούτε άλλο κράτος-μέλος της Ε.Ε. ή έστω αμιγώς βαλκανικό στο οποίο ο υπουργός επιλέγει τον επικεφαλής θρησκευτικής μειονότητας συμπατριωτών του ή το αντίστοιχο

εκλεκτορικό σώμα Επισημαίνεται ακόμη ότι στα διεθνή κείμενα και δη στην Συνθήκη της Λωζάννης ως αυτή ισχύει, δεν υφίσταται διάταξη με την οποία ρυθμίζονται τα σχετικά ζητήματα μουφτήδων, τη σαρία ή τα ιεροδικεία. Περαιτέρω, δεν υφίσταται νομικό έρεισμα ούτε για την ανάμειξη του Μουφτή στη βακουφική περιουσία.⁸⁹

Περαιτέρω, ως προκύπτει από τα αναφερόμενα στα κεφάλαια της παρούσας η εξομοίωση των μουφτήδων με τους Έλληνες δικαστές δεν είναι σύμφωνα με το Σύνταγμα, δεδομένου ότι οι δικαστές δεν εκλέγονται από τους πολίτες, δεν επιλέγονται από υπουργό ή από άλλο όργανο, ενώ υπόκεινται στις ειδικές θεσμικές εγγυήσεις των άρθρων 87-92 του Συντάγματος.

Στη θεωρία έχει προταθεί η λύση της εφαρμογής του νόμου 4301/2014 περί «Οργάνωσης της νομικής μορφής των θρησκευτικών κοινοτήτων και των ενώσεών τους στην Ελλάδα», δυνάμει του οποίου ομάδες διακοσίων τουλάχιστον πιστών κάθε θρησκευτικού δόγματος είναι δυνατό να συστήνουν Θρησκευτικά Νομικά Πρόσωπα, αφού λάβουν έγκριση από το οικείο Πρωτοδικείο⁹⁰. Μία τέτοια λύση θα μπορούσε να οδηγήσει στην εγγύηση της ομαλότητας και στην εύρεση των ισορροπιών μεταξύ των θεμελιωδών αρχών του Ευρωπαϊκού Δικαίου και των ανθρώπινων δικαιωμάτων και τον σεβασμό των δικαιωμάτων της μειονότητας, χωρίς να διακυβεύονται -τουλάχιστον άμεσα- οι διεθνείς σχέσεις με τη γείτονα χώρα, Τουρκία. Αναμφίβολα, δέον να παύσουν τα πολιτικά παιχνίδια εις βάρος της μειονότητας και συνιστά ευθύνη του Κράτους, η εγγύηση της ομαλότητας.

⁸⁹ Κτιστάκης, Γ., Εκτός ευρωπαϊκής λογικής η νέα τροπολογία για τους μουφτή, Καθημερινή, ηλεκτρονικός τύπος, 02-09-2018, <http://www.kathimerini.gr/982848/opinion/epikairothta/politikh/ektos-eyrwpaikhs-logikhs-h-nea-tropologia-gia-toys-moyfthdes>

⁹⁰ Κτιστάκης, Γ., Εκτός ευρωπαϊκής λογικής η νέα τροπολογία για τους μουφτή, Καθημερινή, ηλεκτρονικός τύπος, 02-09-2018, <http://www.kathimerini.gr/982848/opinion/epikairothta/politikh/ektos-eyrwpaikhs-logikhs-h-nea-tropologia-gia-toys-moyfthdes>

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ανδρουτσόπουλος, Γ., Η θρησκευτική ελευθερία κατά τη νομολογία του Αρείου Πάγου, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ), 2008.

Γεωργούλης Στ., Ο θεσμός του μουφτή στην ελληνική και αλλοδαπή έννομη τάξη, Εκδόσεις ANT. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1993, 123.

Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου Α., «Θέματα σχετικά με την τέλεση γάμων από τον Μουφτή», 21/03/2005, συνημμένο σε απόφαση της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, με θέμα: «Η τέλεση γάμων ανήλικων παιδιών από τον Μουφτή στην Ελλάδα»,
http://www.nchr.gr/media/gnwmateuseis_eeda/meionotites/apofasi_peri_teleseis_gamwn_anilikwn_paidiwn_apo_moufti2004.doc, σελ. 5.

Κοτζάμπαση Αθηνά, Οι οικογενειακές σχέσεις των Ελλήνων και Ελληνίδων μουσουλμάνων: το πεδίο εφαρμογής του ιερού μουσουλμανικού νόμου, Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 2003,58

Κτιστάκις, Γ., Ο Μουφτής, η Σαρία και τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, <https://www.kemo.gr/doc.php?fld=doc&doc=108.pdf>

Κτιστάκις, Γ., «Ιερός νόμος του Ισλάμ και μουσουλμάνοι έλληνες πολίτες», σε Κοινωνία και Δίκαιο στον 21^ο αιώνα- 12, Αθήνα- Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα 2006, σελ. 27-33.

Κτιστάκις, Γ., Εκτός ευρωπαϊκής λογικής η νέα τροπολογία για τους μουφτή, Καθημερινή, ηλεκτρονικός τύπος, 02-09-2018, <http://www.kathimerini.gr/982848/opinion/epikairothta/politikh/ektos-eyrwpaikhs-logikh-h-nea-tropologia-gia-toys-moyfthdes>

Κυριαζόπουλος, Κ., Παρατηρήσεις σε νομολογία ΕΔΔΑ (δεύτερο τμήμα) «Περίπτωση του Σερίφ εναντίον της Ελλάδος (προσφυγή υπ.αριθμ. 38178/97)», Το Σύνταγμα 1/2000

Μηναΐδης Σ., «Η θρησκευτική ελευθερία των μουσουλμάνων στην ελληνική έννομη τάξη», Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1990.

Μπεκιαρίδης, Γ., «Οι Μουφτήδες ως θρησκευτικοί ηγέται των μουσουλμάνων της περιφέρειας των και ως δημόσιαι αρχαί», Αρμ 1973, Τεύχος 12.

Μπετερμάχερ- Γερούσης Αιμίλιος, Το διαπροσωπικό δίκαιο στην Ελλάδα και ιδιαίτερα στη Θράκη, Αρμενόπουλος, Θεσσαλονίκη, 1977, 632

Σολταρίδης, Σ., Η ιστορία των Μουφτειών της Δυτικής Θράκης», Εκδόσεις Λιβάνη, Αθήνα, 1997.

Τσιτσελίκης Κ., Η Συνθήκη των Αθηνών (1913) στην προκρούστεια κλίνη: Ένα κλασικό ζήτημα διεθνούς δικαίου και η θρησκευτική ελευθερία των μουσουλμάνων στην Ελλάδα.

Τσιτσελίκης, Κ., Η προσφυγή Σερίφ κατά Ελλάδας ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Δικαιώματα του Ανθρώπου, 8/2000, σελ. 947-970.

Τσιτσελίκης, Κ., «Οι δικαιοδοσίες του Μουφτή ως Ιεροδίκη, με αφορμή την 405/2000, ΜονΠρωτΘηβ, Νομικό Βήμα, τευχ.49, 2001.

Τσιτσελίκης, Κ., Απόφαση 1045/2002 Τμ.ΣΤ΄ (Εισηγητής Κ.Κωστήρης), Νομοκανονικά 2/2002, σελ. 130-133

Τσιτσελίκης Κ., «Η θέση του Μουφτή στην ελληνική έννομη τάξη - Η νομική απροσδιοριστία ως παράγοντας της θρησκευτικής ελευθερίας των μουσουλμάνων της Θράκης», στο: Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), «Νομικά ζητήματα θρησκευτικής ετερότητας στην Ελλάδα», Κριτική, Αθήνα, 1999
[<http://www.kemo.gr/index.php?sec=show&item=96>].

Χάρτζη, Γ.Ν., σε Σχόλιο στη Γνωμοδότηση ΝΣΚ υπ' αριθμ. 347/2003, Τμ. Γ΄ (Εισηγητής Ν.Μαυρίκας), Νομοκανονικά 2/2205, σελ. 156-158.

Guide on Article 9 of the European Convention on Human Rights Freedom of thought, conscience and religion, https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_9_ENG.pdf
[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-188985%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-188985%22]})

ΔΗΛΩΣΗ ΠΕΡΙ ΜΗ ΠΡΟΣΒΟΛΗΣ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ

Δηλώνω υπεύθυνα ότι η διπλωματική εργασία, την οποία υποβάλλω, δεν περιλαμβάνει στοιχεία προσβολής δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας σύμφωνα με τους ακόλουθους όρους τους οποίους διάβασα και αποδέχομαι:

1. Η διπλωματική εργασία πρέπει να αποτελεί έργο του υποβάλλοντος αυτήν υποψήφιου διπλωματούχου.

2. Η αντιγραφή ή η παράφραση έργου τρίτου προσώπου αποτελεί προσβολή δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας και συνιστά σοβαρό αδίκημα, ισοδύναμο σε βαρύτητα με την αντιγραφή κατά τη διάρκεια της εξέτασης. Στο αδίκημα αυτό περιλαμβάνεται τόσο η προσβολή δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας άλλου υποψήφιου διπλωματούχου όσο και η αντιγραφή από δημοσιευμένες πηγές, όπως βιβλία, εισηγήσεις ή επιστημονικά άρθρα. Το υλικό που συνιστά αντικείμενο λογοκλοπής μπορεί να προέρχεται από οποιαδήποτε πηγή. Η αντιγραφή ή χρήση υλικού προερχόμενου από το διαδίκτυο ή από ηλεκτρονική εγκυκλοπαίδεια επιφέρει τις ίδιες δυσμενείς έννομες συνέπειες με τη χρήση υλικού προερχόμενου από τυπωμένη πηγή ή βάση δεδομένων.

3. Η χρήση αποσπασμάτων από το έργο τρίτων είναι αποδεκτή εφόσον, αναφέρεται η πηγή του σχετικού αποσπάσματος. Σε περίπτωση επί λέξει μεταφοράς αποσπάσματος από το έργο άλλου, η χρήση εισαγωγικών ή σχετικής υποσημείωσης είναι απαραίτητη, ούτως ώστε η πηγή του αποσπάσματος να αναγνωρίζεται.

4. Η παράφραση κειμένου, αποτελεί προσβολή δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας.

5. Οι πηγές των αποσπασμάτων που χρησιμοποιούνται θα πρέπει να καταγράφονται πλήρως σε πίνακα βιβλιογραφίας στο τέλος της διπλωματικής εργασίας .

6. Η προσβολή δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας επισύρει την επιβολή κυρώσεων. Για την επιβολή των ενδεδειγμένων κυρώσεων, τα αρμόδια όργανα της Σχολής θα λαμβάνουν υπόψη παράγοντες όπως το εύρος και το μέγεθος του τμήματος της διπλωματικής εργασίας που συνιστά προσβολή δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Οι κυρώσεις θα επιβάλλονται, ύστερα από γνώμη της τριμελούς εξεταστικής επιτροπής με απόφαση της Συνέλευσης της Σχολής, και μπορούν να συνίστανται στον μηδενισμό της διπλωματικής εργασίας (με ή χωρίς δυνατότητα επανυποβολής), τη διαγραφή από τα Μητρώα των μεταπτυχιακών φοιτητών , καθώς και την επιβολή πειθαρχικών ποινών, όπως η αναστολή της φοιτητικής ιδιότητας του υποψήφιου διπλωματούχου.

Επιπλέον, παρέχω τη συναίνεσή μου, ώστε ένα ηλεκτρονικό αντίγραφο της διδακτορικής διατριβής μου να υποβληθεί σε ηλεκτρονικό έλεγχο για τον εντοπισμό τυχόν στοιχείων προσβολής δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας.

Ημερομηνία

Υπογραφή Υποψηφίου